

Василије Ђ. Крестић

ВЕЛИКОХРВАТСКЕ ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ВОЈВОДИНУ,
БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

Vasilije Đ. Krestić

GREATER CROATIAN PRETENSIONS TO VOJVODINA
AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

MONOGRAPHS

Book DCLXXXV

PRESIDENCY

Book 6

Vasilije Đ. Krestić

GREATER CROATIAN
PRETENSIONS
TO VOJVODINA AND
BOSNIA AND HERZEGOVINA

Editor
Academician
MARKO ANĐELKOVIĆ

BELGRADE 2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига DCLXXXV

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 6

Василије Ђ. Крестић

ВЕЛИКОХРВАТСКЕ
ПРЕТЕНЗИЈЕ
НА ВОЈВОДИНУ,
БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

Уредник

академик

МАРКО АНЂЕЛКОВИЋ

БЕОГРАД 2017

Издаје

Српска академија наука и уметности
Кнез Михаилова 35, Београд

Технички уредник

Мира Зебић

Преводац

Таијана Ђосовић

Лектор и коректор

Јелка Јовановић

Тираж 1000 примерака

Штампа и припрема

Планета принт д.о.о., Београд

© Српска академија наука и уметности, 2017

САДРЖАЈ
CONTENTS

Предговор	9
Foreword.....	9
Претензије на Војводину.....	15
Pretensions to Vojvodina.....	15
Претензије на Босну и Херцеговину.....	65
Pretensions to Bosnia and Herzegovina.....	65
Прилози.....	119
Annex.....	119
Попис личности.....	121
Index nominum	127

„Ми Срби смо чудновати људи. Ми смо пријатељи мира, слоге и братства са целим светом. Наша је девиза 'сваком своје'[...] Ми пуштамо да нам најпре и други узму и оно што је заиста њино, а и оно што желе да буде њино – а нама што остане. Последица те наше грешне индоленције та је да нас грабљиви суседи пљачкају и черупају са свих страна: а ми спокојно и с резигнацијом чекамо да нам они кажу што је наше. Тако нам је засад још остала само Црна Гора и ова наша Србија.”

Јован Ђорђевић 1895. године

“We Serbs are strange people. We are adherents of peace, unity and fraternity with the entire world. Our motto is: ‘to each his own’ [...] We let others first take what truly is theirs, but also what they want to be theirs – to us, what remains. The consequence of such sinful indolence of ours is that predatory neighbours raid and pillage us from all sides, whereas we wait – serenely and with resignation, for them to tell us what is ours. That is how, for the time being, only Montenegro and our Serbia are left to us.”

Jovan Đorđević, 1895

ПРЕДГОВОР
FOREWORD

For over a century, rumours have been spread from Croatia about Serbia's intention to create a Greater Serbia and its aspirations to greater Serbian hegemony. This has been a constant refrain in all anti-Serbian speeches delivered both before the Yugoslav and international public.* On the one hand, the Serbs and Serbia were presented as aggressors with great territorial appetites, whereas on the other, the aim was to conceal one's own aggression and territorial pretensions to the ethnic, state and historical territories that belonged to others.

Though such tactics is a well-known and long-lasting feature of Croatian politics, it has not been given an appropriate place and explanation in Serbian and foreign historiography. Croatia inherited such political approach from Austria-Hungary which demonised and satanised the Serbian intentions aimed at liberation and unification all the more so as its appetites towards the territories in the Balkans increased and as it more strongly expounded the German *Drang nach Osten* policy. According to such tactical approach, everything that was Serbian was proclaimed greater Serbian in order to nip in the bud and thwart Serbian interests which conflicted with the Austro-Hungarian ones.

Following in the wake of Austro-Hungarian policy, in which they participated and often played the leading role, in all historical periods – from the 1848 revolution to this day the Croats have been denouncing Serbian policy, often labelling it as greater Serbian. By reviling Serbhood and greater Serbhood, in which they saw the main rival to Croatdom and greater Croatdom, Croatian politicians did not only dream about a Greater Croatia, but also worked on building it, with determination and consistency, faithful to

* See the book „Izvori velikosrpske agresije” by Miroslav Brant, Bože Čović, Slaven Letica, Radovan Pavić, Zlatko Tomac, Mirko Valentić and Stanko Žuljić, published in Zagreb in 1991. Books of the same category include: „Le nettoyage ethnique, Documents historiques sur une idéologie serbe”, Librairie Arthème Fayard, 1993, by Mirko Grmek, Mare Đidara and Neven Šimac and *Kontrapunkt slobode*, Zagreb 1997, by Stjepan Murgić, Tomislav Bogdanić and Stipan Budimir.

Током више од једног столећа из Хрватске су све до наших дана ширени гласови о тежњи Срба за стварањем Велике Србије и о великосрпским хегемонистичким намерама. То је био стални припев свих противсрпских иступа не само пред југословенском већ и пред светском јавношћу. * Њима се Срби и Србија приказују као агресори великих територијалних апетита, а намера им је да прикрију сопствену агресију и сопствене територијалне претензије на туђе етничке, државне и историјске територије.

Таква тактика, кад је реч о хрватској политици, одавно је позната, али у српској и иностраној историографији није добила одговарајуће место и објашњење. Она је наслеђена од Аустроугарске, која је утолико више деценијама демонизовала и сатанизовала српске ослободилачке и ујединитељске намере уколико је имала већих апетита према територијама на Балкану и уколико је више заступала немачку политику продора на Исток. По тој тактици, све што је било српско проглашавано је за великосрпско с циљем да се српски интереси, који су били у сукобу с аустроугарским, у корену сасеку и онемогуће.

Следећи традицију и тактику аустроугарске политике, у којој су Хрвати учествовали, а неретко у њој и предњачили, у свим историјским раздобљима, од револуције 1848. до наших дана, окомљавали су се на српску политику редовно јој додајући епитет великосрпске политике. Ударајући по српству и великосрпству, у којима су видели главну конкуренцију хрватству и великохрватству, хрватски политичари нису само сневали о Великој Хрватској већ су на њеном изграђивању радили

* О томе види књигу „Izvori velikosrpske agresije”, коју су написали: Мирослав Брант, Боже Човић, Славен Летица, Радован Павић, Златко Томац, Мирко Валентић и Станко Жуљић, која је објављена у Загребу 1991. У исту категорију спадају и књиге: „Le nettoyage ethnique, Documents historiques sur une idéologie serbe”, Libraire Arthème Fayard, 1993, чији су аутори Мрко Грмек, Маре Ђидара и Невен Шимац и „Kontrapunkt slobode”, Zagreb 1997, чији су писци Стјепан Мургић, Томислав Богданић и Стипан Будимир.

the principle that such end justifies all means, including even the genocidal annihilation of the Serbs.

The Croatian aspirations to territorial enlargement have a rather long history. Although small in numbers and in a small territory, the Croats have fostered great imperial ambitions. This may be well illustrated with the various names such as: “Alpine or mountainous Croats” (Slovenes), “Orthodox Croats” (Serbs), “indisputable Croats” or the “flower of the Croatian nation” (Muslims), “Turkish Croatia”, “Red Croatia”, “White Croatia” or “Carpathian Croatia”, which were the territories of Bosnia, Montenegro, Dalmatia and Slovenia. These names have been carefully cherished and for centuries instilled in the consciousness of a Croat with the aim to develop the awareness of Croatia’s greatness and the numerical strength of the Croats.

With the present two studies, I wish to demonstrate and prove when, how, on what foundations and with what objectives the Croats have endeavoured, from the 1848/49 revolution until the present time, to get hold of some parts or the entire territories of Vojvodina and Bosnia and Herzegovina. As precious data on this topic are scattered in different places, it is hard to gain insight into the entirety of this national, state-legal and geopolitical issue. With this in mind, I have elaborated in these papers, in a chronological sequence, on all important Croatian territorial claims on Vojvodina and Bosnia and Herzegovina. I have thus practically uncovered the decades-long greater Croatian politics and have provided concrete answers to the Croatian attacks at Serbia and the Serbs in regard to the so-called greater Serbian politics.

I would also like to inform readers that this book is the second, supplemented and expanded edition of the book first published in 2012 in small print run (500 copies) and sold out a long time ago.

Belgrade, 20 July 2016
Vasilije Đ. Krestić

упорно и доследно држећи се принципа да су за остваривање тог циља дозвољена сва средства, чак и геноцидно уништавање Срба.

Тежње за територијалним проширењем Хрватске старијег су датума. Невелик по броју, мали по пространству који заузима, хрватски народ је испољавао велике империјалне амбиције. О томе довољно говоре називи као што су: „алпински или планински Хрвати” (Словенци), „православни Хрвати” (Срби), „непријепорни Хрвати” или „цвијет хрватског народа” (муслимани), затим „Турска Хрватска”, „Црвена Хрватска” „Бијела Хрватска” и „Карантанска Хрватска”, који се односе на делове Босне, на Црну Гору, Далмацију и Словенију. Ти називи пажљиво су неговани и током више од стотине година усађивани су у свест хрватског човека с циљем да му развију уверење о величини Хрватске и бројној снази Хрвата.

Овим двома студијама показујем и доказујем кад, како, на којим основама и с којим циљевима су Хрвати од револуције 1848/49. до наших дана покушавали да се домогну појединих делова или читаве територије Војводине, Босне и Херцеговине. Драгоцени подаци о тој теми расути су на разне стране, па је тешко стећи увид у целину овог значајног националног, државноправног и геополитичког питања. Имајући то у виду, овим радовима сам, хронолошким редоследом образложио све значајније хрватске територијалне захтеве према Војводини, Босни и Херцеговини, чиме сам, заправо, разобличио вишедеценијску великохрватску политику и дао конкретне одговоре на хрватске нападе на Србију и Србе због такозване великохрватске политике.

Желим да обавестим читаоце да је ово друго знатно допуњено и проширено издање књиге која је први пут објављена 2012. у малом тиражу, од свега 500 примерака, који је одавно распродат.

Београд, 20. јула 2016.
Василије Ђ. Крестић

ПРЕТЕНЗИЈЕ НА ВОЈВОДИНУ
PRETENSIONS TO VOJVODINA

Already at the time of the 1848 revolution, when the Serbs from Hungary put forward the request for their own separate area, which would enjoy wide internal autonomy within the confines of the Austrian Empire, the question was raised as to what would happen with Srem and whether it would belong to Croatia or Vojvodina. This was solved by virtue of the decisions of the May Assembly¹ and the Croatian Parliament of 1848.² Srem became a part of Vojvodina, which was obligated to enter into an equal state-legal relationship with Croatia. With the aim to lead the unified South Slavic crown lands: Croatia, Dalmatia, Vojvodina and the Military Frontier (Vojna krajina), Ban Jelačić was also in favour of such compromise solution, which implied the union of the Triune Kingdom (Croatia, Slavonia and Dalmatia) and Vojvodina.

The issue of Srem was thus provisionally resolved to the satisfaction of both the Serbs and Croats. Nonetheless, once the revolution was quelled and

¹ Defining the territory of the proclaimed Voivodeship, Section 3 stipulated that it consisted of “Srem with the Frontier, Baranja, Bačka with the Bečej District and Šajkaš Battalion, and Banat with the Frontier and the Kikinda District”. Under Section 4, “the political union of the Serbian Voivodeship with the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia on the grounds of freedom and perfect equality is recognised, while the conditions of this union shall be built on the same foundations and brought to life”. (P. Perović, „Грађа за историју српског покрета у Војводини 1818–1849”, Београд 1952, 257, 258).

² Article VII of the Croatian Parliament, titled *About the union of the Serbian Voivodeship with the Triune Kingdom* stipulates, inter alia, that “this [...] Parliament of the Triune Kingdom, within the meaning of point 4 of the minutes of the Serbian people’s assembly of 1/13 and 3/15 May of the current year... the union of the Triune Kingdom and the Šajkaš Battalion, including Banat with the border and the appertaining Kikinda District, which were established on the foundations of freedom and perfect equality, accepts and recognises all wishes of the Serbian people as its own, wherefor it shall support them in every instance before the throne of His Highness and endeavour to bring them to life.

A board will be designated to develop, on the example referred to in point 5 of the Serbian minutes of the board delegated by the Serbian people’s assembly, the constitution regulating the mutual relations between the Voivodeship with the Triune Kingdom, and submit to this assembly a plea for approval.” (Dr. Bogoslav Šulek, „Naše pravice”, Zagreb 1868, 253, 254).

Већ у време револуције 1848. године, кад су Срби из Угарске исту-пили са захтевом за оснивање своје посебне области, која би у оквирима аустријске царевине уживала широку унутрашњу аутономију, поставило се питање шта ће бити са Сремом и коме ће он припасти: да ли Хрватској или Војводини. То питање решено је одлукама Мајске скупштине¹ и Хрватског сабора из 1848. године.² Срем је тада ушао у састав Војводине, која је била дужна да с Хрватском ступи у равноправну државноправну везу. Том компромисном решењу, које је претпостављало савез Троједнице (Хрватске, Славоније и Далмације) и Војводине, био је склон и бан Јелачић зато што је желео да се нађе на челу уједињених јужнословенских круовина: Хрватске, Далмације, Војводине и Војне крајине.

Питање Срема тиме је привремено било решено на обострано задовољство Срба и Хрвата. Међутим, кад је револуција била угушена и кад се другом половином 1849. године приступило решавању терито-

¹ Одређујући територију проглашене Војводовине у тачки 3 је речено да њу чине „Срем с Границом, Барања, Бачка с Бечејским Диштриктом и Шајкашким баталионом и Банат с Границом и Диштриктом Кикиндским”. У тачки 4 одређено је да „Политички савез Војводовине Српске с Троједном Краљевином Хрватске, Славоније и Далмације на темељу слободе и савршене једнакости признаје, с тим да се условија овога савеза на истом темељу израде и у живот приведу”. (Р. Перовић, „Грађа за историју српског покрета у Војводини 1818–1849”, Београд 1952, 257, 258).

² У законском чланку VII Сабора Хрватске, који носи наслов „О савезу војводине српске са троједном краљевином”, између осталог је речено да „[...] сабор овај троједне краљевине, по смислу 4. тачке записника српског народног сабора од 1/13. и 3/15. свибња т. г., савез троједне краљевине са војводином Србском, из Сриема с границом, Барање, Бачке с бечејским диштриктом и шајкашким баталионом, и Баната с границом и диштриктом кикиндским састојећом, на темељу слободе и савршене једнакости основани, прима, и све жеље народа српског за своје сопствене признаје, чега ради ће их и код пријестолу њих[овог] Величанства и на сваком мјесту подупирати и у живот увести трудити се. Надаље ће се одредити одбор, који ће по примјеру српског у 5. тачки поменутог записника од српског народног сабора изасланог одбора, устав међусобних одношењах војводовине прама троједне краљевине израдити, и сабору овом за одобрење подниети” (Dr. Bogoslav Šulek, „Naše pravice”, Zagreb 1868, 253, 254).

the territorial issue came to the fore in late 1849, Srem became a stumbling block between the two peoples. The Serbs demanded that Srem be an integral part of Vojvodina, underscoring primarily their national-ethnic, but also their historical right to it. The Croats were not willing to surrender it to the Serbs, invoking their state and historical right and believing that Srem was a constitutive part of the Triune Kingdom. It was therefore necessary to bring into accord the two opposing legal premises, while at the same time not damaging either of the two parties. Aiming to find an amicable solution, acceptable to both parties, selected representatives of the Serbs and Croats led futile discussions in Vienna. It was difficult to solve this issue as the Croatian delegation did not adhere to the decisions of the May Assembly of 1848, endorsed also by the then Croatian Parliament. It requested instead that Vojvodina should not be an equal state-legal factor, but should unite with Croatia, merge into it and become with it “a single undividable entity” headed by the ban, who would at the same time be a Serbian voivode. To the Serbs, such Croatian requests were simply unacceptable. Minister-President of the Austrian Empire Prince Felix of Schwarzenberg sided with the Serbs, acknowledging the fact that they made up a vast majority of the population of Srem³ and underlying that an area without Srem could not be called Serbian Vojvodina.⁴ The relations between the Serbs and Croats seriously deteriorated over the issue of Srem. The Serbs’ attitudes about the state-legal position of Vojvodina, about who Srem should belong to and whether the Croatian ban could at the same time be a Serbian voivode were propagated at the time by the *Pozornik* paper, which supported the views of Patriarch Josif Rajačić and the narrowest circle of the Vojvodina political leadership. A true journalistic war broke out between the *Pozornik* and the Croatian papers such as *Slavjanski jug*, *Südslavische Zeitung* and Gaj’s *Narodne novine*. The *Pozornik* paper assessed the Croatian claims as highly dangerous from the Serbian national and Orthodox perspective and energetically rebuffed them.

Putting forward the standpoint of Patriarch Rajačić and his Praviteljstvo, the *Pozornik* was criticizing the Croats who requested that Vojvodina should merge with the Triune Kingdom into a single entity. It said the Croats were inconsistent as they advocated a fully autonomous Croatia while at the same time working against the establishment of an autonomous Vojvodina. The *Pozornik* did not accept the explanation of *Südslavische Zeitung* that the Serbs would have no use of an autonomous Vojvodina given the predominance of the Hungarians, Romanians and Germans, and that they should therefore acquiesce to merging with Croatia. It referred

³ Under the state census of 1857, there were 63.2% Serbs in the Petrovaradin Regiment, and 59.4% in the Srem Županija („Statistische übersichten die Bevölkerung den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zölung vom 31 Oktober 1857”, Wien 1859).

⁴ S. Werni, „Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staatsrechtliches Problem”, Wien 1948, 84 (unpublished PhD dissertation).

ријалног питања, Срем је постао камен спотицања између двеју нација. Срби су тражили да буде саставни део Војводине, при чему су истицали над њим пре свега своје национално-етничко, али и историјско право. Хрвати нису били вољни да га препусте Србима, при чему су се позивали на државно и историјско право сматрајући да је Срем саставни део Троједне краљевине. Због таквог стања требало је довести у склад две супротне правне основе, а при томе не повредити ни једну, ни другу страну. Да би се нашло споразумно и по обе стране прихватљиво решење, у Бечу су безуспешно расправљали изабрани представници Срба и Хрвата. Питање је тешко било решити зато што се хрватска делегација није придржавала одлука Мајске скупштине из 1848, које је прихватио и ондашњи Сабор Хрватске, него је тражила да Војводина не буде равноправни државноправни чинилац, већ да се сједини с Хрватском, у њу се утопи и са њом постане „једно неразделиво тело“ с баном на челу, који би у исто време био и српски војвода. Такве захтеве Хрвата Срби никако нису хтели да прихвате, а њима је својим ауторитетом помогао и министар председник Аустрије, кнез Феликс Шварценберг, који је, полазећи од чињенице да је становништво Срема огромном већином српско,³ посебно нагласио да, предео који у свом саставу не би имао Срем, не би се могао назвати Српском војводином.⁴ Због питања припадности Срема односи између Срба и Хрвата били су дубоко поремећени. Ставови Срба о државноправном положају Војводине, о томе коме треба да припадне Срем и да ли хрватски бан у исто време може да буде и српски војвода заступао је тада лист *Позорник*. Он је у свему образлагао гледишта патријарха Јосифа Рајачића и најужег круга војвођанског политичког руководства. Између *Позорника* и хрватских листова, као што су *Slavjanski jug* и *Südslavishe Zeitung*, па и Гајеве *Narodne novine*, избио је прави новинарски рат. Разматрајући хрватске захтеве са српског националног и верско-православног становишта, *Позорник* их је енергично одбацио оценивши их као веома опасне.

Износећи становиште патријарха Рајачића и његовог Правитељства, *Позорник* је пребацивао Хрватима, који су тражили да се Војводина с Троједницом сасвим у једно тело споји, да су недоследни зато што су се у исто време залагали за успостављање потпуно самосталне Хрватске када су радили против стварања самосталне Војводине. Образложење *Südslavishe Zeitung*-а да Срби од самосталне Војводине, због бројне премоћи Мађара, Румуна и Немаца неће имати никакве користи и да због тога треба да пристану на спајање с Хрватском, *Позорник* није

³ Према државном попису објављеном 1857, у Петроварадинској пуковнији било је 63,2% Срба, а у Сремској жупанији 59,4% („Statistische übersichten die Bevölkerung den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zölung vom 31 Oktober 1857“, Wien 1859).

⁴ S. Werni, „Die Wojwodina 1848–1860 als nationales und staatsrechtliches Problem“, Wien 1948, 84 (необјављена докторска дисертација).

to the decisions of the May Assembly, which stipulated that all peoples of Vojvodina were proclaimed equal, and claimed that the Serbs had already then declared themselves against anybody's supremacy. The Serbian paper did not hide that the Patriarch was against Vojvodina's integration into the Triune Kingdom since he was, among other things, apprehensive of Croatian supremacy over the Serbs. As a political and religious leader of the Serbs, he was mistrustful of the Croatian ban and did not accept the merging of the ban and voivode titles. He also refused to discuss the transfer of the Vojvodina administration to the Ban's Council in Zagreb. Rajačić opposed Vojvodina's integration into Croatia not only for national, but also religious reasons. The *Pozornik* wrote that the attacks against the Serbs as schismatics, including the attacks at Orthodox priests and Serbian teachers, were sufficient evidence that Vojvodina's integration with Croatia "would bring no luck to our people as such a unified single entity would have two souls, whilst even one soul is enough for a weakly body". Patriarch Rajačić and his Praviteljstvo opposed the unification of the ban and voivode titles also for religious reasons. They believed that a voivode had to be a Serb of Orthodox faith as a Croatian ban – in the event he became a Serbian voivode as well, would always pay more attention to Croatia and its interests than to Vojvodina.⁵

Aiming to see Srem an integral part of Croatia and irate with Rajačić who adamantly refused to let Srem to the Croats, Baron Franjo Kulmer, a highly influential figure on the court, lambasted the Serbian Patriarch. In his letter to Ban Jelačić from the first half of July 1849, Kulmer wrote: "[...] There is no sympathy for Vojvodina, it was artificially created by the rebels and proletarians in tailcoats. The Patriarch is supporting it for the sake of his own subsistence and ambition. Everyone who is not a Serb rightfully refuses to know about the projected Vojvodina and would rather do anything but tolerate administration under the influence of intolerant and crude Rascian priests⁶ and Tsintsars. If I lived there, I would make of it a life question and would move out rather than let the scumbags rule over me. The common Serbian folk are good. But priests, with rare exceptions, i.e. including the literate ones, are incredibly bad. The Patriarch has always been an ambitious simpleton, surrounded by mere rebels. I did not agree with his nomination for the imperial commissioner⁷ – that was Meyerhof's doing. If things stay the same, the government will face great troubles. One should right now,

⁵ Василије Ђ. Крстић, „Историја српске штампе у Угарској (1791–1914)”, Београд 2003, 100, 101.

⁶ “Rascians” – a derogatory term for the Serbs, used by the Hungarians.

⁷ Under the imperial decision of 2 April 1849, the Serbs were deprived of military and administrative authority, and were subjugated to the supreme military commander Prince Windisch-Grätz. General Meyerhof was appointed commander of the seventh district, which included Vojvodina, while the Patriarch was appointed the imperial commissioner for the civil areas of Vojvodina.

прихватио. Позивао се на одлуке Мајске скупштине, по чијим одредбама су сви народи Војводине проглашени за равноправне и тврдио је да су се Срби већ тада изјаснили против било чије супремације. Српски лист није крио да се патријарх опирао утапању Војводине у Троједницу између осталог баш због тога што је зазирао од хрватске премоћи над Србима. Као политички и верски поглавар Срба он није имао поверења у хрватског бана, па никако није пристајао на спајање банског и војводског достојанства, као што није хтео да разговара ни о томе да се војвођанска управа пренесе на Банско веће у Загребу. Осим из националних, Рајачић је био против утапања Војводине у Хрватску и из верских разлога. *Позорник* је о томе написао да су напади против Срба као шизматика, који су се догађали у Хрватској, као и напади против православних свештеника и српских учитеља довољни докази да спајањем Војводине с Хрватском не би „никакву срећу нашем народу учинили, јер би то спојено једно тело имало две душе, а гдикојем је слабачком телу и једна замашна душа доста”. Поред других, и из верских разлога патријарх Рајачић и његово Правитељство били су против обједињавања банског и војводског достојанства. Они су сматрали да војвода обавезно мора да буде Србин православне вере између осталог и због тога што би хрватски бан, у случају да постане и српски војвода, увек више пажње поклањао Хрватској и њеним интересима него Војводини.⁵

С намером да Срем постане саставни део Хрватске, веома љут на Рајачића због његове намере да Срем никако не препусти Хрватима, на двору веома утицајни барон Фрањо Кулмер осуо је праву палбу на српског патријарха. У писму бану Јелачићу написаном првом половином јула 1849. године Кулмер је написао: „[...] За Војводину не постоји симпатија, њу су само умјетно створили бунтовници и пролетери у фраку, а патријарх је подупире ради свога одржања и честољубља. Све што није Србин, с правом неће ништа да зна о пројектираној Војводини и све ће прије покренути, него да подноси управу под утјецајем нетолерантних и сурових рацких попова⁶ и цинцара. Да сам ја у оном крају, ја бих од тога учинио животно питање, па бих се радије иселио него да фукара влада надамно. Прост српски народ је добар. Али попови с ријетким изнимкама, све што је литерат, до зла бога је лоше. Патријарх је увијек био честохлепан глупан, окружен самим бунтовницима. Ја нисам био споразуман с његовим именованем за царског комесара,⁷ то је Мајерхоферово дело. Ако тако остане, имат ће влада великих неприлика. Про-

⁵ Василије Ђ. Крстић, „Историја српске штампе у Угарској (1791–1914)”, Београд 2003, 100,101.

⁶ Мађари су Србе подругљиво називали Рацима.

⁷ Царском одлуком од 2. априла 1849. Срби су лишени војне и управне власти које су предате врховном војном заповеднику кнезу Виндишгрецу. За команданта седмог округа, у који је спадала Војводина, постављен је генерал Мајерхофер, којем је патријарх придодат као царски комесар за цивилне области Војводине.

when the occupation of those areas is being considered, resolutely come forward against the Serbian tendencies which are incompatible with Austria's unity."⁸

At the close of the polemic about Vojvodina's autonomy or its integration into the Triune Kingdom and the allocation of Srem, which revealed many more differences than similarities in the attitudes of the Croatian and Serbian political leadership, the *Pozornik* – which admitted to writing about each event “so as to side with Praviteljstvo”, defending all its actions and expounding on its public will, i.e. acting as Praviteljstvo's official gazette, sent the following message to the Croats: “Let us remain brothers, as we are, but each in their own little house, within their own, albeit small fences, let the bounds be known, let it be known what is our and what is your fence and pole.” Advocating good-neighbourly, friendly and fraternal relations, and acting in the spirit of the proverb “harmony makes small things grow, the lack of it makes great things decay”, the *Pozornik* ended the polemic with the Croatian papers as follows: “It is difficult to disentangle now, within one year, what was being fastened for centuries, it is difficult to unfasten so easily such bundle as it has solidified and hardened over centuries. Time is needed and many, too many years.”⁹ When soon after such *Pozornik's* message Emperor Franz Joseph announced the patent of 18 November 1849, proclaiming the Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, and incorporating Srem into it, all the earlier Croatian-Serbian disputes over Srem were put aside.

When the regime of Bach's absolutism was about to end (1849–1860) and when it became obvious that important political changes would take place in Austria, Bishop of Đakovo Josip Juraj Strossmayer raised the issue of the allocation of Srem. Mindful of each corner of the soil that Croatia aspired to based on its historical right, the Bishop sent two promemoria to Austrian Minister-President Count Johann von Rechberg, asking from him to timely ensure the most favourable state-legal and political solutions for Croatia in light of the oncoming changes in Austria. The first promemoria was dated 10 November and the second 21 December 1860. Given that the allocation of Srem was inextricably linked to the future position of the Voivodeship of Serbia, the Bishop focused on this issue in both promemoria. There are, nonetheless, obvious and rather significant differences in his attitude towards Vojvodina's Serbs in the first and second promemoria. His stance about the national development of the Serbs in Vojvodina and their separate territory was more benevolent and moderate in the promemoria of 10 November than in that of 21 December. In both promemoria, he underscored Croatia's historical right to Srem. In November, however, he espoused the abolishment

⁸ V. Bogdanov, „Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848–1849”, Zagreb 1949, 357.

⁹ *Позорник Војводине Србије*, 1849, 65.

тив српских тенденција које су неспојиве с јединством Аустрије, треба одмах сада, код окупације тамошњих крајева, одлучно иступити.”⁸

На завршетку полемике о самосталности или спајању Војводине с Троједницом, и о припадности Срема, која је показала да у ставовима хрватског и српског политичког руководства има много више разлика него сличности, *Позорник*, који је признавао да о сваком догађају пише „све онако, како иде у рачун Правитељству”, да брани све што учини Правитељство, да разлаже његову јавну вољу, тј. да је његов званични орган, поручио је Хрватима: „Останимо браћа, као што и јесмо, али сваки у својој кућици, у својој, макар и малој оградици, тек нека се зна међа, нека се зна који је наш, а који је ваш плот и проштац.” Залажући се за добросуседске, пријатељске и братске односе и држећи се при томе пословице „Слогом мале ствари расту, неслогом се велике руше” *Позорник* је овим речима завршио расправу с хрватским листовима: „Тешко је сада за годину дана оно одрешити, што су векови завезали, тешко је тај завежљај тако фришко одрешити, који је столећима смрзнуо и очеличио се. Томе дакле треба времена, још много и премного година.”⁹ Кад је убрзо после ове поруке *Позорника* цар Фрања Јосиф обзнанио патент од 18. новембра 1849, којим је прогласио Војводство Србију и Тамишки Банат и у његов састав уклопио Срем, привремено су обустављене све дотадашње хрватско-српске расправе око припадности те области.

У тренуцима када се ближио крај режиму Баховог апсолутизма (1849–1860), кад је било очигледно да ће се догодити значајне политичке промене у Аустрији, питање Срема и његове припадности покренуо је ђаковачки бискуп Јосип Јурај Штросмајер. Водећи рачуна о сваком кутку земље на који је Хрватска претендовала на темељу историјског права, бискуп се двома промеморијама обратио аустријском министру–председнику грофу Јохану Рехбергу са жељом да благовремено издејствује најповољнија државноправна и политичка решења за Хрватску у предстојећим променама које су очекиване у Аустрији. Прву промеморију упутио је Рехбергу 10. новембра а другу 21. децембра 1860. године. Пошто је припадност Срема била у неодвојивој вези с будућим положајем Војводства Србије, бискуп је о том питању изнео своје становиште грофу Рехбергу у обема промеморијама. Међутим, уочљиве су јасне и не мале разлике између онога шта је написао о Србима у Војводини у првој а шта у другој промеморији. У оној од 10. новембра је о националном развоју Срба у Војводини и њиховој засебној територији имао благонаклоније и умереније држање него у промеморији од 21. децембра. У обема промеморијама истицао је историјско право Хрватске над Сремом. Међутим, у новембру се залагао за укидање Војводине. Тада је стајао на становишту српских привилегија и ондашњих захтева Срба да о питању Војводине и обезбеђењу свог националног бића рас-

⁸ V. Bogdanov, „Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848–1849”, Zagreb 1949, 357.

⁹ *Позорник Војводине Србије*, 1849, 65.

of Vojvodina. He supported Serbian privileges and the Serbs' requests to discuss and decide on the issue of Vojvodina and their status at their own separate assembly. Like the Serbs, he was at the time resolutely against Vojvodina's integration into Hungary.¹⁰ Referring to Croatia's historical right to Srem, which at the time of Bach's absolutism made part of the Voivodeship, and having in mind similar decisions of the Croatian Parliament and the May Assembly of 1848 about the state-legal relationship between the Triune Kingdom and Vojvodina, the Bishop upheld Vojvodina's integration into the Triune Kingdom, which, as he assessed, would satisfy both the Croats and Serbs. As the matter of fact, addressing Count Rechberg on 10 November 1860, Strossmayer took care that the Croats, "given the new state of affairs", should not "lose a part of their territory", i.e. should not be left without Srem once again. Even if the Serbs were not allowed to decide at their own separate assembly on Vojvodina's joining either Hungary or Vojvodina – noted the Bishop, it had to be "clearly stipulated that Srem should be returned under the ban's jurisdiction as it was removed from it only under the assumption whose fulfilment is legally unacceptable". Strossmayer thus wrote about Vojvodina before it became obvious that Vienna would abolish it, in response to the Hungarian demands.¹¹

When in December 1860 it became clear to all well-informed politicians that the Voivodeship would be abolished – it was only the matter of a day when the definitive decision about its destiny would be reached, the Bishop changed his opinions contained in his second promemoria of 21 December. Not only did he stop referring to the Serbian privileges and the Serbs' right to a separate territory, of which he had written more or less favourably, but he explicitly underscored that the idea of Vojvodina's existence as an independent territorial and autonomous unit, was immature and infeasible. He thus believed that Vojvodina should be abolished and its territory merged either with Croatia or Hungary. Understandably, he opposed its incorporation into Hungary, chiefly because of Srem and the exceptional military-strategic position and importance of the Petrovaradin Regiment and the Petrovaradin fortress. He wrote that the Croats could not allow that Srem with the Petrovaradin Regiment and the Petrovaradin fortress be taken away from them as in time it could be surrendered to the enemy.¹² "This is a life issue for Croatia – the Petrovaradin fortress which, on the one hand rules Bačka and Banat, but is on the other the pivotal point for Slovenia

¹⁰ Strossmayer gave his opinion to that effect also at a meeting of the Reichsrat (Cepelić M., Pavić M., „J. J. Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski, god. 1850–1900”, Zagreb 1900–1904, 438, 439).

¹¹ See: Vasilije Krestić, „Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju. Biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsjednikom Rehbergom”, Istraživanja, knj. V, Novi Sad 1976.

¹² This refers to the Hungarians whom the Bishop loathed and was fearful of.

прављају и донесу одлуке на својој посебној скупштини. Попут Срба и он је тада био одлучно против тога да се Војводина припоји Угарској.¹⁰ Позивајући се на историјско право Хрватске на Срем, који је у време Бахова апсолутизма био у саставу Војводства, и имајући у виду сличне одлуке Сабора Хрватске и Мајске скупштине из 1848. о државноправном односу Троједнице и Војводине, бискуп се залагао за припајање Војводине Троједној краљевини, што би, по његовој оцени, задовољило и Хрвате и Србе. У сваком случају, Штросмајер је, обраћајући се грофу Рехбергу 10. новембра 1860, водио рачуна о томе да Хрвати, „при новом стању ствари” не претрпе „губитак једног дела своје територије”, тј. да поново не остану без Срема. Чак и ако се Србима не дозволи да се на посебној својој скупштини изјасне било за прикључење Војводине Угарској било Хрватској, истицао је бискуп, морало би се „јасно казати да се Срем мора вратити под банску јурисдикцију, пошто је од ње био одвојен само под претпоставком чије је испуњење правно неприхватљиво”. Тако и у том смислу писао је Штросмајер о Војводини пре но што је постало очигледно да ће Беч под притиском мађарских захтева укинути Војводину.¹¹

Када је у децембру 1860. свим боље упућеним политичарима било јасно да ће Војводство бити укинута и да је само питање дана када ће о њеној судбини бити донета коначна одлука, бискуп је у својој другој промеморији од 21. децембра у неким битним питањима изменио ранија становишта. Српске привилегије и право Срба на посебну територију, о чему је раније писао мање-више повољно, не само да више није помињао него је изричито нагласио да је мисао о постојању Војводине као самосталне територијелне и аутономне јединице незрела и неизводљива. Доследно томе сматрао је да Војводину треба укинути а њену територију припојити тесном везом или Хрватској или Угарској. Разумљиво, био је против тога да се она спаја с Угарском, превасходно због Срема и изузетног војно-стратегијског положаја и значаја Петроварадинске регименте и Петроварадинске тврђаве. О томе је написао да Хрвати не могу дозволити да им се одузме Срем с Петроварадинском региментом и Петроварадинском тврђавом између осталог и зато што она временом може да буде предата у непријатељске руке.¹² „То је животно питање за Хрватску, да Петроварадинска тврђава, која с једне стране влада Бачком и Банатом, али с друге чини кључну тачку за Славонију

¹⁰ У том смислу изјаснио се Штросмајер и у једној од седница Проширеног царевинског већа (Сепелић М., Павић М., „J. J. Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski, god. 1850–1900”, Zagreb 1900–1904, 438, 439).

¹¹ Види о томе: Vasilije Krestić, „Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju. Biskupova prepiska sa austrijskim ministrom-predsjednikom Rehbergom”, Istraživanja, knj. V, Novi Sad 1976.

¹² Односи се на Мађаре, од којих је бискуп зазирао и није их подносио.

and Croatia, should remain in the Croatian hands”, underlined the Bishop. Bearing in mind the Eastern Question and the role of the Military Frontier, Strossmayer warned Count Rechberg that by removing Srem from Croatia and by separating the Petrovaradin Regiment from the rest of the Frontier, Croatia would be weakened significantly and the exceptional strategic position of the entire Military Frontier would be jeopardised. To preclude such an outcome and ensure that the Military Frontier and Croatia play their respective roles in the Eastern Question, it would be best – according to Strossmayer, to establish a close state-legal link between Croatia and entire Vojvodina, and thus stop worrying about its strategic position.¹³

After the collapse of Bach’s absolutism, the emperor made the final decision on Vojvodina’s destiny by the decree of 27 December 1860. Vojvodina was abolished. The major part of its territory was fused into Hungary, apart from Srem, which was added to Croatia. After Vojvodina’s territory was split into two parts ceded to Hungary and Croatia, the relations between the Croats and Serbs were fundamentally disrupted. With the issue of Srem, Vienna managed to throw among them the apple of discord. Failing to find the real culprit, the two peoples began to incriminate, increasingly argue and hate each other. The mutual relations deteriorated even more severely after the Annunciation Council and the Croatian Parliament of 1861. The Serbs requested that Srem be incorporated into the new territory of Vojvodina, which they intended to establish. They proposed that their Vojvodina be an autonomous area and an integral part of Hungary and Croatia, that Bačka and Banat be subordinate to Hungary in the highest instance, whilst Srem should be subordinate to Croatia.¹⁴ However, only few Croatian politicians were ready to meet the Serbs’ request, with the majority against it. As a result, the dispute over Srem triggered new vehement polemics in the press and otherwise, mutual incriminations and accusations.¹⁵

¹³ Ibid., 417, 418. Given such Strossmayer’s attitude towards Srem and Vojvodina, the assessments given in Croatian historiography that the abolishment of Vojvodina and the integration of the Srem Županija into the Triune Kingdom did not take place at Croatia’s request are unacceptable (J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, „Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914”, Zagreb 1968, 19).

¹⁴ See: Јован Ђорђевић, „Радња Благовештенског сабора народа србског у Сремским Карловцима 1861”, Нови Сад 1861, 132–138.

¹⁵ Separate discussions about Srem were led between the *Srbski dnevnik* from Novi Sad and the *Pozor* from Zagreb. Historian Franjo Rački, acting in the interest of Strossmayer’s People’s Party, raised his voice in the latter paper. In several sequels, titled „Sriem i Hrvati” (Pozor, 1861, No 133–136, 137), he explained Srem’s affiliation with Croatia from the viewpoint of the historical and state right. See the brochure: „Die serbische Wojwodenschaftsfrage vom kroatisch-slavonischen Standpunkte betrachten vom X. Y. Z.”, Wien 1863.

When disputes over Srem began between the Croats and Serbs, the *Srbobran* paper from Novi Sad aimed to rectify the disagreements. It believed that the disputes about what

и Хрватску, остане у хрватским рукама”, нагласио је бискуп. Имајући у виду Источно питање и улогу коју је Војна граница у њему требало да одигра, Штросмајер је упозорио грофа Рехберга да би изузимањем Срема из Хрватске и одвајањем Петроварадинске регименте од осталог дела Границе Хрватска знатно ослабила а био би нарушен иначе ванредан стратегијски положај читаве Војне границе. Да се то не би догодило, да би Војна граница и Хрватска могле да одговоре свом позиву у Источном питању, било би, по Штросмајеровом схватању, најбоље читаву територију Војводине ставити у уску државнправну везу са Хрватском и тиме се лишити свих брига о њеном стратегијском положају.¹³

Коначну одлуку о судбини Војводине после слома Баховог апсолутизма донео је владар својим декретом од 27. децембра 1860. Тим царским актом Војводина је била укинута. Највећи део њене територије припојен је Угарској, осим Срема, који је постао саставни део Хрватске. Цепањем територије Војводине додељивањем једног њеног дела Угарској а другог Хрватској односи између Хрвата и Срба из основа су били поремећени. Питањем припадности Срема Беч је успео да између њих убади јабуку раздора, па су они, не налазећи правог кривца, почели узајамно да се оптужују и све више да се свађају и мразе. Међусобни односи још више су се погоршали после Благовештенског сабора и Сабора Хрватске из 1861. године. Срби су тада тражили да у састав нове територије Војводине, коју су намеравали да оснују, уђе и Срем. Они су предлагали да њихова Војводина буде аутономна област и да чини саставни део Угарске и Хрватске, да Бачка и Банат у највишој инстанци буду подређени Угарској, а Срем Хрватској.¹⁴ Међутим, само мали део хрватских политичара био је готов да удовољи захтеву Срба. Већина је то одбијала, па су због спора око Срема покренуте нове ватрене новинске и друге полемике, почела су узајамна пребацивања и оптуживања.¹⁵

¹³ Исто, 417, 418. Кад имамо у виду овакав Штросмајеров став о Срему и Војводини, не могу се прихватити оцене изречене у хрватској историографији да укидање Војводине и припајање Сремске жупаније Троједници нису уследили на захтев Хрватске. (J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, „Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914”, Zagreb 1968, 19).

¹⁴ О томе види: Јован Ђорђевић, „Радња Благовештенског сабора народа србског у Сремским Карловцима 1861”, Нови Сад 1861, 132–138.

¹⁵ Посебне расправе о Срему и његовој припадности вођене су између новосадског *Србског дневника* и загребачког *Pozora*. У том хрватском листу, који је заступао интересе Штросмајерове Народне странке, огласио се и историчар Фрањо Рачки. У неколико наставака под насловом „Срием и Хрвати” (*Pozor*, 1861, бр.133–136, 137) он је припадност Срема Хрватској образлагао са становишта историјског и државног права. О свему томе види и брошуру: „Die serbische Wojwodschafsfraage vom kroatisch-slavonischen Standpunkte betrachten vom X. Y. Z.”, Wien 1863.

Кад су због припадности Срема започеле расправе између Хрвата и Срба, новосадски лист *Србобран* доследно је радио на изглађивању несугласица. Сматрао је да међусобне расправе о томе шта је српско а шта хрватско треба оставити по страни,

Patriarch Rajačić provoked particular dissatisfaction and anger among the Croats when he addressed the Croatian Parliament in May 1861 with a protest letter about the conversion of the Serbs in Croatia to Croats. The Patriarch underscored that the Croats were not the only ones living in the Triune Kingdom as the Serbs in Croatia also had their political, historical and statehood specificities, their separate name, history and the church, their script and language. The Patriarch condemned “great injustices” committed by the Croats as “Sriem and the Varadin Regiment were being frenziedly proclaimed integral parts of Croatia and Slovenia, contrary to any right and historical justification.”¹⁶

Similarly to Rajačić’s statement about Srem, Mihailo Polit-Desančić commented on the Croats’ stance towards the affiliation of entire Vojvodina. In mid-1861, he wrote in the *Srpski dnevnik*: “It seems that Vojvodina is not close to the Croats’ heart. They would like it that our assembly¹⁷ declared entire Vojvodina a part of the Triune Kingdom, without thinking what the Hungarians would say”. Polit concluded that the Croatian Parliament refused to discuss Serbian Vojvodina because “whenever the Serbian question was debated, the majority of the Parliament members deliberately dodged this ‘delicate’ issue, striving to avoid its examination that might provoke something which one still dares not openly and publicly put forward.”¹⁸ It was clear to Polit that the Croats and the Croatian Parliament did not wish to discuss Serbian Vojvodina because, under the decisions of the Annunciation Council, it also included Srem, which they could not surrender to the Serbs. For these reasons, the Croatian Royal Office, headed by Ivan Mažuranić, refused “in any way” to ask from the ruler to approve the requests of the Annunciation Council as “his Highness condescended to unconditionally and irrevocably merge Sriem with Slavonia. In regard to Srem, there should and cannot be the question as to where it will merge”.¹⁹ As the Croats persistently insisted on not having Srem a part of Vojvodina, and even on not having Vojvodina any more, it was clear to the Serbs in Hungary, who supported the policy of Svetozar Miletić, that the Croats were their brothers only declaratively, as they were “making up appearances once they really had to show themselves as brothers.”²⁰

was Serbian and what Croatian had to be set aside, with a focus placed on raising the general cultural level of the people and liberation of South Slavic areas from the Turkish rule.

¹⁶ В. Крестић, „Грађа за историју Срба у Хрватској и Славонији 1848–1849”, књ. 1, Београд 1995, 102.

¹⁷ The Annunciation Council of 1861 which put forward the request about the establishment of Vojvodina that would include Srem.

¹⁸ Дејан Микавица, „Српска политика у Хрватској и Славонији 1538–1918”, Нови Сад 2015, 132.

¹⁹ В. Крестић, „Грађа за историју Срба у Хрватској”, књ.1, 106–107.

²⁰ Виктор Новак, „Михаило Полит – Десанчић и Хрвати”, Нови Сад 1933, 10.

Посебно незадовољство и љутњу Хрвата изазвао је патријарх Рајачић када се маја 1861. обратио Хрватском сабору протестним дописом због похрваћивања Срба у Хрватској, у којем је нагласио да у Троједној краљевни не живи само хрватски народ и да Срби у Хрватској имају своје политичке, историјске и државотворне посебности, своје посебно име, своју историју и цркву, своје писмо и свој језик. Патријарх је осудио „велике неправде” које чине Хрвати тиме „што се Срием и варадинска регимнета противу свакога права и историје оглашују навалице за саставне диелове Хрватске и Славоније”.¹⁶

Слично Рајачићевој изјави о припадности Срема Михаило Полит-Десанчић оценио је држање Хрвата према припадности читаве Војводине. Средином 1861. године он је у *Српском дневнику* написао: „Изгледа, као да Хрватима Војводина на срцу не лежи. Они би желели да је наш сабор¹⁷ изрекао, да сва Војводина део троједне краљевине сачињава, не мислећи шта би Мађари на то рекли.” Полит је закључио да Хрватски сабор неће да расправља о Српској Војводини, јер „Сваки пут, кад се о србској ствари тамо реч повела, могли смо приметити, да се већина сабора отимице овога питања клони, и рада је на сваки начин да се избегне претрес ове ’деликатне’ ствари, која би можда изазвала нешто и нешто, чиме се отворено и јавно на видик још изићи несме.”¹⁸ Политу је било јасно да Хрвати и Хрватски сабор не желе да расправљају о Српској Војводини због тога што је, по одлукама Благовештенског сабора, у њен састав улазио и Срем, који они никако нису хтели да препусте Србима. Из тих разлога и Хрватска дворска канцеларија, којој је на челу био Иван Мажуранић, није хтела „никоим начином” владару да поднесе на одобрење захтеве Благовештенског сабора „будући да је његово Величанство Срием безувјетно и неопозивно са Славониом сјединити благоизволило. У погледу Срема дакле, камо ће се он пристранити питање нити бити може нит сме”.¹⁹ Због упорног инистирања Хрвата да Срем не буде у саставу Војводине, па чак и да не буде Војводине, Србима у Угарској, који су следили политику Светозара Милетића, било је јасно да су им Хрвати само на речима браћа, „а кад треба да се покажу као таква, онда се чине невешти”.²⁰

а сву пажњу посветити подизању општег културног нивоа народа и акцији ослобађања јужнословенских области које су се налазиле под влашћу Турака.

¹⁶ В. Крестић, „Грађа за историју Срба у Хрватској и Славонији 1848–1849”, књ. 1, Београд 1995, 102.

¹⁷ Односи се на Благовештенски сабор из 1861, који је поставио захтев за оснивање Војводине, у чијем саставу би се налазио и Срем.

¹⁸ Дејан Микавица, „Српска политика у Хрватској и Славонији 1538–1918”, Нови Сад 2015, 132.

¹⁹ В. Крестић, „Грађа за историју Срба у Хрватској”, књ. 1, 106–107.

²⁰ Виктор Новак, „Михаило Полит – Десанчић и Хрвати”, Нови Сад 1933, 10.

The extent to which the affiliation of Srem impacted the relations between the Serbs and the Croats is best illustrated by the words of grand župan of the Srem Županija Svetozar Kušević addressed in February 1863 to Ivan Kukuljević Sakcinski, the grand župan of the Zagreb Županija and a well-known historian. Kušević wrote: “[...] As regards Srem, however, you [Croats – V. K.] give historical data, but be sure that the Serbs also have sufficient such data, that the Serbian Despotate existed in Srem, that sacred places of the Serbian people and the church are there, and no force of this world can make them disappear, nor will anyone ever prove that the people living in Srem are of Croatian origin and that the language they speak is Croatian, and that on such and only such foundations a Croatian state would be established here by neglecting the Serbian people and the Serbian name – wishing that, my brother, would mean deepening the exasperation to the utmost and eventually ruining oneself. From my point of view, I believe this is unnecessary because if you really believe that the Croats and Serbs are two twin brothers and if, as Veber [Adolfo Tkalčević – V. K.]²¹ says, the language both of these peoples speak is identical, the question is posed why one wishes to prevail over the other – is it not good for both of them to do good things in the people’s interest, would not Croatdom be reinforced with the development of Serbhood, would it not be wise and fruitful to encourage Serbhood for own benefit with all possible force, and even to suffer a sacrifice for that purpose? Or perhaps it would be more fruitful to turn the mutual pledge of 1848 into hatred, to thwart the development of the Serbhood, to smother entirely the Serbian population in Croatia, so that the so-called Triune Kingdom remains in its current state, incessantly invoking its historical and virtual rights? Are the historical rights of all peoples more valuable than the Serbian, are the Croatian assemblies of 1848 and 1861 more constitutional than the Serbian assemblies of 1848 and 1861? Do the Croats maintain it rightful not to recognise the promises and diplomas of the Serbian people, including their bloody merits? These are all questions which should have been, in my opinion, well pondered over before Srem was so unscrupulously attacked as it could happen that unintentionally, with own arms, a lethal wound be inflicted on the Croats, by those who would never voluntarily allow Croatdom or Serbhood to develop and progress? [...]”²²

Heated newspaper polemics, mutual incriminations and accusations over Srem and its affiliation lasted for several years. In time, however, the disputes calmed down, prevailed by mutual needs for harmonious work and joint national-political activity. The issue of Srem, except for rarer,

²¹ A canon who dealt with language research. He propounded the idea of the purity of the Croatian language in accordance with traditional, classic grammar.

²² Василије Ђ. Крстић, „Грађа о Србима у Хрватској и Славонији (1848–1914)”, књ. 1, Београд 1995, 110–114.

Колико је питање припадности Срема утицало на односе Срба и Хрвата, најбоље показују речи великог жупана Сремске жупаније Светозара Кушевића упућене фебруара 1863. великом жупану Загребачке жупаније, познатом историчару, Ивану Кукуљевићу Сакцинском. Између осталог, Кушевић је тада написао: „[...] Што се пако Сриема тиче, ту ви [Хрвати – В. К.] наводите хисторична дата, но увиерен буди да такoвих имаду и Серби довољно, да је у Сриему била деспотовина сербска, да су овдје сербког народа и народње и церковне светиње, које никаква сила овог свиета не може учинити да их нејма, нити ће итко икада доказати, да је у Сриему живећи народ порекла хорватског и да је језик ког овај говори хорватски, и да ће се по тому и само на тому темељу са запостављањем сербског живља и имена овде основати држава хорватска, – брате то хтиети значило би раздражење до скрајности тиерати, пак на послїедку сам себе упропастити, – но ја с мога вида држим да то ни потребно није, јер ако се тамо код вас доиста држи, да су Хорвати и Серби два брата близанца, и ако је као што Вебер [Адолфо Ткалчевић – В. К.]²¹ каже један језик истоветни којим обоица говоре, онда је питање зашто хоће један над другима да превалира,²² није ли и за једног и другог користно, штогод који у свом кругу добра и народњу циел учини, неће ли се развїтком Сербства окриепити Херватство, неби ли мудро и пробитачно било Сербство своје користи ради свом могућом силом подкрепљивати, пак ако је потрибно тој намиери коју и жертву подниети? Или је можда пробитачније да учињено међусобно завјештање од 1848. у мержњу се преобрати, да Сербству се развїтак предупреди, да у Хорватској сербски се живаљ сасвим удуши, да тако звана Троједна краљевина у данашњем стању остане позивајући се непрестано на своја хисторична и виртуална права? Јесу ли хисторична права свију народа вишје вриедна него сербска, јесу ли Сабори хорватски од 1848. и 1861. више уставни него Сабори сербски од 1848. и 1861? Је ли Хорвати држе, да је право да се обећања и дипломе сербског народа пак и кржаве заслуге не признаду? Ово су све питања која је по мом мњењу требало добро прегрунтати²³ прије него се је онако безобзирно на Срием ударило, јер могло би се догодити да се и неотице са собственим оруђем смертоносна рана Хорватима нанесе, од оних који нигда драговољно допустити неће ни да се Хорвашина ни Сербство развија и напредује? [...]”²⁴

Ватрене новинске полемике, узајамна пребацивања и оптуживања због Срема и његове припадности трајали су више година, али су про-

²¹ Каноник који се бавио изучавањем језика. Заступао је становиште чистоће хрватског језика према традиционалној, класичној граматници.

²² Да надвлада.

²³ Претрести, размислити

²⁴ Василије Ђ. Крстић, „Грађа о Србима у Хрватској и Славонији (1848–1914)”, књ. 1, Београд 1995, 110–114.

exceptional circumstances,²³ was not raised until the collapse of Austria-Hungary in 1918 as up to then there were no territorial changes affecting Croatia. It is, nonetheless, interesting and noteworthy that already in 1900 Stjepan Radić stated that Vojvodina was “a separate historical land”, while Croatia spread up to Zemun.²⁴ Radić held such view even when the joint state was created. Josip Predavec, a member of Radić’s party, was even more open in advocating Srem as part of Croatia. He said that 46% Serbs lived in Srem, 28% Germans and Hungarians, and 26% Croats, but that it was an “old and indisputable fatherland of the Croats and a part of the Croatian homeland”, in which the “Serbs are just like any other settlers”.²⁵ Writing about the exclusive Croatian right to various provinces, in 1905 Radić noted in *Hrvatska misao* that “Sriem was to remain Croatian or become Hungarian”, but that it could in no way be Serbian.²⁶

After the joint state was created in 1918, many tiring Croatian-Serbian state-legal disputes and confrontations took place, with the Croatian side persistently emphasising its state and historical right to Srem. The Croats constantly blackmailed the Serbs with the request that their renouncement of Srem and its incorporation into Vojvodina be conditioned by Vojvodina’s autonomy. The Croats rebutted unitarism and centralism, demanding that historical, national and other specificities be taken into account in a federal state with autonomous areas.²⁷ Given such views and the drafts of the People’s and Yugoslav Club, Vojvodina – excluding Srem, was to be one of the six federal units. Several Croatian and Slovenian parties supported this idea before the Temporary People’s Representation.²⁸

Radić’s Serbophobia, which surfaced once conditions were ripe for the creation of the Croatian-Serbian coalition, was only an indication of the later policy of this Croatian leader and his followers, which concerned Croatian territorial pretensions and the intentions to create the largest possible Croatia at the expense of the Serbian ethnic areas. Only in this context is it possible to interpret Radić’s written offer to an Englishman in 1923, given while he was on the run, outside the country, where he expressed “the Croats’ requests towards the Serbs”. Namely, Radić requested “full independence of Croatia (Croatia, Slavonia and Dalmatia) in a *confederation* with the Serbs, based

²³ Spurred probably by Benjamin Kalaj, who wanted to set the Croats and Serbs against each other, in late winter 1871 disputes arose in the Croatian and Serbian press about whether Srem and some parts of the Military Frontier were Serbian or Croatian lands. See: *Народ* 1871, 21; *Zatočnik* 1871, 59; *Панчевац* 1871, 21.

²⁴ Ђ. Станковић, „Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)”, Београд 1995, 17.

²⁵ *Ibid.*, 65.

²⁶ *Hrvatska misao*, 4/IV 1905, стр. 181,182.

²⁷ Мира Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941”, *Историја 20. века*, бр. 2, Београд 1996, 40–42.

²⁸ *Ibid.*, 43; С. Јовановић, „Устав Народног клуба, ’Сабрана дела Слободана Јовановића””, књ. 11, Београд 1991, 393–398.

теком времена расправе утихнуле због обостраних потреба за сложним радом и заједничким националнополитичким иступима. Питање припадности Срема, осим у ређим, изузетним приликама,²⁵ није потезано све до распада Аустроугарске 1918, јер до тада није било територијалних промена које би се тичале Хрватске. Међутим, занимљиво је и заслужује да буде поменуто да је Стјепан Радић већ 1900. године изјавио да је Војводина „посебна историјска земља”, а да се Хрватска простире до Земуна.²⁶ Такав став Радић је заступао и када је створена заједничка држава. Још отворенији у заступању мишљења да је Срем хрватски био је Јосип Предавец, припадник Радићеве странке. Он је изјавио да у Срему живи 46% Срба, 28% Немаца и Мађара и 26% Хрвата, али да је то „стара и непријепорна дједовина Хрвата, и дио хрватске домовине”, у којој су „Срби баш као и други досељеници”.²⁷ Пишући о искључивом хрватском праву на разне покрајине, Радић је 1905. у *Hrvatskoj misli* нагласио да „Срием има остати хрватски или постати угарски”, али да никако не може да буде српски.²⁸

Кад је 1918. створена заједничка држава, избиле су многе изнурјујуће хрватско-српске државноправне расправе и сучељавања у којима је хрватска страна упорно истицала своје државно и историјско право на Срем. Хрвати су непрестано уцењивали Србе захтевом да њихово одрицање од Срема и његово укључивање у Војводину буду условљени њеном аутономијом. С тим у вези и због тог питања Хрвати су били против унитаризма и централизма, па су захтевали да се уважавају историјске, националне и друге посебности у федеративно уређеној држави у којој би постојале и аутономне области.²⁹ У складу с таквим ставовима Војводина, али без Срема, према нацртима Народног и Југословенског клуба, требало је да буде једна од шест федералних јединица које су у Привременом народном представништву окупиле више хрватских и словеначких странака.³⁰

Радићева србофобичност, испољена у време када су сазрели услови за стварање Хрватско-српске коалиције, била је само наговештај касније политике овог хрватског првака и његових следбеника која се тичала хрватских територијалних претензија и намера да на рачун српских

²⁵ Тако је, вероватно на подстицај Беџамина Калаја, који је желео да завади Хрвате и Србе, концем зиме 1871. почела расправа у хрватској и српској штампи о томе да ли су Срем и одређени делови Војне границе српске или хрватске земље. О томе види: *Народ*, 1871, 21; *Zatočnik*, 1871, 59; *Панчевац*, 1871, 21.

²⁶ Ђ. Станковић, „Никола Пашић и Хрвати (1918–1923)”, Београд 1995, 17.

²⁷ Исто, 65.

²⁸ *Hrvatska misao*, 4/IV 1905, стр. 181, 182.

²⁹ Мира Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине 1918–1941”, *Историја 20. века*, бр. 2, Београд 1996, 40–42.

³⁰ Исто, 43; С. Јовановић, „Устав Народног клуба”, „Сабрана дела Слободана Јовановића”, књ. 11, Београд 1991, 393–398.

on the Entente through an agreement that would grant to Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Bačka, Banat, Montenegro and Macedonia a free choice, i.e. they could decide in a plebiscite on whether to remain connected to the militaristic and centralistic Serbia or enter into a *federation* with peace-loving and neutral Croatia²⁹. At about the same time when Radić gave a written offer to the anonymous Englishman, again for the sake of the Englishmen (Backstone and Ewans)³⁰, on 23 September 1923 he addressed the Presidency of the Croatian Republican Peasant Party, demanding from it to prepare *Zemljovid Hrvatska i Hrvati (Map of Croatia and the Croats)*. According to Radić's instructions, in *Zemljovid*, "Croatia (Croatia, Slavonia, Dalmatia) with Međumurje, Prekomurje, Krk and Kastav were to be marked with a special border. Secondly, there should be a special border for all lands of A[ustria]-H[ungary], and within them the border of Bosnia and Herz[egovina], including the border of B. B. B. (Bačka, Banat, Baranja); and finally the border of Montenegro and Macedonia". Giving instructions on what *Zemljovid* should look like, Radić wrote: "In the area from Subotica to the Adriatic, all counties with more than 50% Croats (in Bosnia, Muslim and Cathol[ic] Cro[at]s) are of course taken together) should be marked with deep blue strokes, and the Orthodox ones with red, as follows: the densest should be the strokes where the Croats make up over 90%, which is followed by over 75%; if the drawer wishes so, he can proceed. The map legend should be in French or, even better, English."³¹

There is no doubt that by addressing the Englishmen and by preparing *Zemljovid*, Radić aimed to internationalise the Croatian question. He sought to denigrate Serbia, present it as a militaristic and centralistic country without democratic rights and freedoms, with which democratic, freedom-loving and pacifist Croatia could not come to terms and live with in a single state union. Presenting Serbia as unfit and incapable of holding together all these provinces, he offered Croatia as a central point to gather, based on the federal principle, Slovenia, Bosnia and Herzegovina, Bačka, Banat, Montenegro and Macedonia. That was a clear attempt at bringing down the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and undertaking the creation of the long-dreamed of Greater Croatia, "not from the Drava river to the seaside, but from the Tyrol Schistose Alps to Kosovo and Albania", of which Eugen Kvaternik, a great-Croatian ideologist and one of the creators of the Party of Rights, dreamed of and wrote about.³² That this conclusion rests on reliable evidence is also confirmed by the testimony of a British envoy in Belgrade

²⁹ Ђ. Станковић, „Никола Пашић и Хрвати”, 310.

³⁰ Backstone and Ewans visited Croatia on their way from Sofia.

³¹ I have a copy of this letter by courtesy of late dr Aleksandar Vlaškalin who had the original.

³² Letter of Eugen Kvaternik to Mihovil Pavlinović of 22 June 1869. See: Palavršić Ante, Zelić Benedikta, „Korespondencija Mihovila Pavlinovića”, Split 1962, 121, 122.

етничких простора створе колико је могуће већу Хрватску. Само тако може се схватити Радићева писана понуда када се налазио у бекству, ван земље, дата једном Енглезу 1923. године, у којој је изнео „захтеве Хрвата према Србима”. Том понудом Радић је тражио „потпуну независност Хрватске (Хрватске, Славоније и Далмације) у *конфедерацији* са Србијом, на бази Антанте путем уговора који би дао Словеначкој, Босни и Херцеговини, Бачкој, Банату, Црној Гори и Македонији слободан избор, да плебисцитом одлуче желе ли остати везани за милитаристичку и централистичку Србију или ући у *федерацију* са мирољубивом и неутралном Хрватском”.³¹ У приближно исто време кад је Радић доставио писану понуду анонимном Енглезу, опет ради Енглеза (Бакстона и Еванса)³², из Лондона се 23. септембра 1923. обратио Председништву Хрватске републиканске сељачке странке, од које је тражио да изради „Земљовид Хрватска и Хрвати”. Тај „Земљовид”, по налогу Радића, морао би да буде израђен „тако, да буде означена посебном границом Хрватска (Хрватска, Славонија, Далмација) с Међумурјем, Прекомурјем, с Крком и Каством. Друго, исто тако посебном границом све земље А[устро] У[гарске] а у њима и граница Босне и Херц[еговине], те граница Б. Б. Б. (Бачка, Банат, Барања); напoкон граница Црне Горе и Македоније”. Дајући упутства како треба да изгледа „Земљовид”, Радић је написао: „На подручју од Суботице до Јадрана треба све котаре с више од 50% Хрвата (у Босни се муслимански и католички) Хрв[ати] рачунају наравски заједно) модрим потезима, а православни црвеним и то овако: најгушћи су потези, гдје има Хрвата преко 90%; онда преко 75%; хоће ли рисач,³³ може и даље. Тумач на карти нека буде францески или још боље енглески”.³⁴

Никакве сумње нема да је Радић обраћањем Енглезима и израдом „Земљовида” желео да интернационализује хрватско питање. Писаним поднеском хтео је да оцрни Србију, да је представи као милитаристичку и централистичку, као земљу у којој нема демократских права и слобода, с којом демократска, слободољубива и мирољубива Хрватска не може да се споразуме и с њом живи у једној државној заједници. Представивши Србију као неподесну и неспособну да око себе држи на окупу све наведене покрајине, понудио је Хрватску као средишњу тачку око које се на федеративном принципу могу сабрати Словенија, Босна и Херцеговина, Бачка, Банат, Црна Гора и Македонија. Био је то јасан покушај да се сруши Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца а да се зачне стварање давно сањане велике Хрватске „не од Драве до мора,

³¹ Ђ. Станковић, „Никола Пашић и Хрвати”, 310.

³² Бакстон и Еванс су посетили Хрватску при повратку из Софије.

³³ Цртач

³⁴ Оригинал овог писма налазио се у поседу покојног др Александра Влашкалина. Његовом љубазношћу ја поседујем копију.

who noted that the “pan-Croats” had in their consciousness the vision of a “powerful province”, with its centre in Zagreb and consisting of Croatia, Slavonia, Dalmatia, a significant part of Bosnia and Herzegovina, Baranja and a part of Bačka.³³

In his greater Croatian aspirations, Radić did not shy away from falsifying the facts. Namely, given the manner in which it was to be drawn, *Zemljovid Hrvatska i Hrvati* was to convince foreigners that the majority Croatian population lived in the areas covered by the map. Resorting to untruths, on 22 July 1922 he gave a statement to the London *Daily News*, claiming that in Bačka, Baranja and Banat, which were “unreasonably and illogically called Vojvodina”, “the Serbs are quite an insignificant minority versus the Croats” (!). Furthermore, these areas should not be administered as purely Serbian lands, but “a plebiscite must be carried out, under the supervision of the League of Nations, with a single question: ‘Serbia – Belgrade or Croatia – Zagreb’.”³⁴

While drafting the new Party programme in 1925, Radić also demonstrated pretensions to Bačka. He was prepared to acquiesce to some border changes in eastern Srem on the condition that Croatia should receive “compensation” in the form of Bačka. That implied an adjustment to the Bosnian border, with Bosanska Posavina going to Croatia. According to this plan, Croatia would lose the Bay of Kotor, but would instead incorporate parts of Herzegovina.³⁵

Claims to Srem and other parts of Vojvodina were accompanied with concrete political actions of the Croatian Republican Peasant Party, which “aimed to widen the network of its organisations and win over supporters” among the local population. In summer 1922, Radić said he would get the largest number of MPs at the oncoming parliamentary elections of the Croatian Republican Peasant Party in Vojvodina, because the Croats had the majority there and “felt one with Zagreb, as with the heart of Croatia”. In 1924, Vlatko Maček also hoped that in addition to the Croats – the Hungarians, Germans, Romanians, Slovaks and Ruthenians, including even the Serbs Republicans, would vote for the Croatian Republican Peasant Party.³⁶

Historian M. Radojević concluded that Radić, in his often contradictory statements about Vojvodina, was “generally consistent, maintaining the

³³ Živko Avramovski, „Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938”, knj. prva (1921–1930), Beograd–Zagreb 1986, 44; Софија Божић, *Срби у Хрватској 1918–1929*, Београд 2008, 45.

³⁴ Б. Петрановић – М. Зечевић, „Југославија 1918–1984, Збирка докумената”, Београд 1985, 222; Zvonimir Kulundžić, „Stjepan Radić i njegov republikanski ustav”, Zagreb 1988, 177.

³⁵ “Zabilješka Marije Radić”, Zagreb, 23. III 1925. Dr Bogdan Krizman, „Korespondencija Stjepana Radića 1919–1929”, 2, Zagreb 1973, 604–605.

³⁶ М. Радојевић, *ibid.*, 44.

него од салцбургтирол[ских] алпах до Косова и Албаније”, о којој је у своје време маштао и о њој писао један од твораца Странке права и великохрватски идеолог Еуген Кватерник.³⁵ Да је овај закључак заснован на поуздано утемељеним доказима, потврђује и сведочење британског посланика у Београду који је уочио да се у свести „пан Хрвата” налази визија једне „моћне покрајине” са центром у Загребу, која би се састојала из Хрватске, Славоније, Далмације, доброг дела Босне и Херцеговине, Барање и дела Бачке.³⁶

У великохрватским настојањима Радић се није либио тога да фалсификује чињенице. Већ поменути „Земљовид Хрватска и Хрвати”, начином на који је имао да буде „нарисан”, требало је да убеди странце да у обухваћеним областима претежним бројем живе Хрвати. Служећи се неистинама, он је 22. јула 1922. за лондонски лист *Daily News* изјавио да су у областима Бачке, Барање и Баната, за које је рекао да их „неразумно и нелогично називају Војводином”, „Срби према Хрватима у посве незнатној мањини” (!), да се тим областима не сме управљати као чисто српским земљама, „већ се у њима мора спровести плебисцит под надзором Лиге народа, с једним питањем: ’Србија – Београд или Хрватска – Загреб’.”³⁷

И приликом прављења скица за нови програм странке из 1925. године Радић је испољио претензије према Бачкој. Био је спреман да пристане на извесне измене границе у источном Срему под условом да Хрватска добије „одштету” у Бачкој. При томе би била извршена и коректура босанске границе тако што би Хрватској припала Босанска Посавина. По том плану, Бока би била издвојена из састава Хрватске, али би јој, за узврат, били придодати делови Херцеговине.³⁸

Својатање Срема и других делова Војводине било је пропраћено и конкретним политичким акцијама Хрватске републиканске сељачке странке, која је „настојала да прошири мрежу својих организација и задобије присталице” међу тамошњим становницима. Током лета 1922. године Радић је изјавио да ће на будућим скупштинским изборима Хрватске републиканске сељачке странке у Војводини добити највећи број посланика зато што Хрвати у њој имају већину и „осећају једно са

³⁵ Писмо Еугена Кватерника Миховилу Павлиновићу од 22. јуна 1869. види код: Palavršić Ante, Zelić Benedikta, „Korespondencija Mihovila Pavlinovića”, Split 1962, 121, 122.

³⁶ Živko Avramovski, „Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938”, knj. prva (1921–1930), Beograd–Zagreb 1986, 44; Софија Божић, „Срби у Хрватској 1918–1929”, Београд 2008, 45.

³⁷ Б. Петрановић – М. Зечевић, „Југославија 1918–1984, Збирка докумената”, Београд 1985, 222; Zvonimir Kulundžić, „Stjepan Radić i njegov republikanski ustav”, Zagreb 1988, 177.

³⁸ „Zabilješka Marije Radić”, Zagreb, 23. III 1925. Dr Bogdan Krizman, „Korespondencija Stjepana Radića 1919–1929”, 2, Zagreb 1973, 604–605.

constant Croatian interest in its position, adhering to the claim that Srem was part of Croatia and demanding that the remaining territory of the province should decide on its destiny by a plebiscite. The idea of a plebiscite in Vojvodina was emphasised several times, but along with it – as the only possible and for the Croats a highly acceptable solution, the request was put forward to have the northern province as one of several equal state units.³⁷

S. Radić's successor Vlatko Maček was consistent in pursuing his predecessor's greater Croatian policy. While S. Radić was still alive, he stressed in his speech of 1923 that "the Croatian idea has spread [...] from the Mura river to Montenegro, from the Adriatic Sea to Zemun", and that Bosnia, "which through centuries strove to come to terms with its sister ban's Croatia", joined Croatian Dalmatia.³⁸ His aim was to create a state consisting of all "*prečani* areas" (former south Slavic lands of Austria-Hungary), under the leadership of the Croats and to possibly connect it with Serbia into an "association of interests".

In his audience with King Aleksandar, which took place on 4 and 5 January 1929, on the eve of the declaration of dictatorship, while discussing the re-organisation of the state with the King, Maček designated "[...] the territory from Zemun to Kotor as the Croatian area to make up a Croatian unit within the future re-organised Yugoslavia".³⁹ In his memoirs, Ivan Meštrović noted that King Aleksandar had told him that Maček requested for the Croatian unit "the entire Triune Kingdom with the Bay of Kotor, including Srijem with Zemun", while the King said he would accept no such thing, not even in a dream.⁴⁰ Maček spoke in a similar vein already at the meeting of leaders of the Independent Democratic Party in Zagreb, on 21 December 1928, when, „proposing that five to seven provinces be established in the country, he suggested a division of Vojvodina and Bosnia and Herzegovina between Serbia and Croatia [...]“⁴¹

Like Radić, Maček called for some kind of plebiscite, with the intention of splitting Yugoslavia – up to the Drina and across the Drina river. In February 1932, in his letter to Seton-Watson, he espoused a new state organisation, saying that Serbia should recognise to Croatia and Montenegro "their state-legal sovereignty which was seized by violence and deception", whereas the inhabitants of Vojvodina and Bosnia and Herzegovina should decide by a plebiscite on the formation of their own independent units or on

³⁷ Ibid., 45.

³⁸ Dr Božidar Murgić, „Dr Vladko Maček – vođa Hrvata“, Zagreb s. d., 34. Responding to such Maček's requests, S. Božić rightfully emphasised that such borders of Greater Croatia were in no way different from the borders designated at the First Croatian Catholic Meeting held in Zagreb in 1900 (C. Божић, *ibid.*, 49).

³⁹ S. Pribičević, „Diktatura kralja Aleksandra“, Beograd 1953, 85.

⁴⁰ I. Meštrović, „Uspomene na političke ljude i događaje“, Buenos Aires 1961, 188.

⁴¹ C. Божић, *ibid.*, 48, 49.

Загребом, као срцем хрватства”. И Влатко Мачек се 1924. године надао да ће за ХРСС (Хрватска републиканска сељачка странка) осим Хрвата гласати и Мађари, Немци, Румуни, Словаци и Русини, па чак и Срби републиканци.³⁹

Историчар М. Радојевић закључила је да је Радић у својим често противречним изјавама о Војводини био „углавном доследан, одржавајући сталну хрватску заинтересованост за њен положај, неодступање од тврдње да је Срем део Хрватске и захтев да преостала територија покрајине плебисцитом одлучи о својој судбини. Идеја о плебисциту у Војводини више је пута истицана, али је уз њу, као могуће и за Хрвате врло прихватљиво решење, постављен и захтев да северна покрајина буде једна од неколико равноправних државних јединица.”⁴⁰

Наследник С. Радића, Влатко Мачек, доследно је наставио да води великохрватску политику свог претходника. Још за живота С. Радића он је у једном говору из 1923. године истакао да се „идеја хрватска проширила [...] од Муре до Црне Горе, од Јадранског мора до Земуна” да се Хрватској Далмацији, „која је кроз вијекове желела да се сложи са својом сестром банском Хрватском”, придружила и Босна.⁴¹ Њему је био циљ да од свих „пречанских крајева (бивших југословенских земаља Аустроугарске) образује државу под вођством Хрвата и евентуално је повеже са Србијом у ’асоцијацију интереса’.”

У аудијенцији код краља Александра, обављеној 4. и 5. јануара 1929, уочи проглашења диктатуре, Мачек је у дискусији с краљем о преуређењу државе, као „хрватски простор који је требало да чини хрватску јединицу у оквиру будуће прекомпоноване Југославије, означио [...] територију од Земуна до Котора”.⁴² У својим мемоарима Иван Мештровић је забележио да му је с тим у вези краљ Александар испричао да је Мачек за хрватску јединицу тражио „цијелу Троједницу с Бокотом Которском, те Сријем с Земунотом”, па је нагласио да му то ни у сну не би прихватио.⁴³ Нешто слично Мачек је наговестио већ на састанку првака Самосталне демократске странке у Загребу 21. децембра 1928, када је, „предлажући успостављање пет до седам покрајина у држави, сугерисао поделу Војводине и Босне и Херцеговине између Србије и Хрватске [...]”.⁴⁴

³⁹ М. Радојевић, п. д., 44.

⁴⁰ Исто, 45.

⁴¹ Dr Božidar Murgić, „Dr Vladko Maček – vođa Hrvata”, Zagreb s. d., 34. Имајући у виду овакве захтеве Мачека, С. Божић је с разлогом истакла да се овако одређене границе Велике Хрватске нису ни по чему разликовале од граница означених на Првом хрватском католичком састанку одржаном у Загребу 1900. године (С. Божић, п. д., 49).

⁴² S. Pribičević, „Diktatura kralja Aleskandra”, Beograd 1953, 85.

⁴³ I. Meštrović, „Uspomene na političke ljude i događaje”, Buenos Aires 1961, 188.

⁴⁴ С. Божић, п. д., 48, 49.

joining – in entirety or in parts – Serbia, Croatia or Montenegro.⁴² The Zagreb Resolution, known as the Zagreb Punctuations, signed on 7 November 1932 by the Croatian Peasant Party and the Independent Democratic Party, strongly condemned the “Serbian hegemony”, “imposed upon Croatia and all our lands in general from this side of the Drina, Sava and Danube”. According to the fourth point of the Resolution, “any authority is to be abolished” in these parts of the country and the influence of “Serbian hegemony” discontinued. Serbia was to be separated from the so-called *prečani* areas, i.e. the territories inhabited by the Serbs in Bosnia and Herzegovina, Vojvodina and Croatia.⁴³

Ante Trumbić shared Maček’s view that Serbia was “collectively responsible” for the hegemony and requested, even before the adoption of the Zagreb Resolution, that all Serbs from Serbia leave the *prečani* areas. He considered this the first and unavoidable condition for the start of Serbian-Croatian negotiations about the re-organisation of the state. Interpreting the standpoints in the Resolution on behalf of the entire Croatian opposition, whose main text he compiled, Trumbić “advocated the unity of the Serbs and Croats in the territory of Croatia, Bosnia and Herzegovina and Vojvodina so that they jointly arrange their relations with ‘those across the Drina’”. Trumbić later also often talked about the “sanitary line” with the Drina, Sava and Danube rivers, and the removal of the Serbs from “the *prečani* areas”,⁴⁴ which, according to the testimony of Većeslav Vilder, one of the leaders of the Independent Democratic Party, “bit the hearts” of three Serbs, members of the same party – dr Duda Bošković, Savo Kosanović and Dušan Kecmanović.⁴⁵

While Maček was in prison in 1934, leaders of the Croatian Peasant Party Juraj Krnjević and August Košutić advised him to mention – in the event of his liberation and an audience with the King – Croatia, Slavonia and Dalmatia as the Croatian territory, and to request the area delimited by Subotica, Sombor, Bačka Palanka and Ilok from the territory of Vojvodina.⁴⁶ According to Seton-Watson, unlike extreme Croats, Maček did not request that Vojvodina should unite with Croatia, but was content with its autonomy. “He was prepared to accept the decision of its population, brought in any manner of ‘free voting’, even if they opted to join Serbia”, but refused to renounce Srem in favour of the Serbs.⁴⁷

⁴² Петрановић–Зечевић, *ibid.*, 318–321; „R. W. Seton Watson i Jugosloveni, Korespondencija 1906–1941”, knj. II, Zagreb–London 1976, 218–220; M. Радојевић, *ibid.*, 49.

⁴³ M. Радојевић, *ibid.*, 50.

⁴⁴ *Ibid.*; Lj. Boban, „Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929–35)”, *Historijski zbornik*, br. 1–4, 1968–69, 41.

⁴⁵ M. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918–1941. godine”, *Istorija 20 veka*, br. 1, Beograd 1994, 18.

⁴⁶ Lj. Boban, „Maček i politika HSS 1928–1941”, Zagreb 1974, 127, 128; M. Радојевић, *ibid.*, 51.

⁴⁷ M. Радојевић, 52, 53.

Као Радић, и Мачек се залагао за неку врсту плебисцита све с намером да се Југославија подели на два дела, до Дрине и преко Дрине. У фебруару 1932. у писму Ситону Вотсону залагао се за ново државно уређење, за то да Србија Хрватској и Црној Гори призна „њихов насиљем и преваром отети државно-правни суверенитет” а становницима Војводине, као и Босне и Херцеговине омогући да се плебисцитом одлуче о формирању својих самосталних јединица или прикључењу – у целини или делимично – Србији, Хрватској или Црној Гори.⁴⁵ Загребачком резолуцијом, познатом као Загребачке пунктације, коју су 7. новембра 1932. потписале Хрватска сељачка и Самостална демократска странка, оштро је осуђена „србијанска хегемонија”, која се „наметнула Хрватској и свим нашим земљама уопће с ове стране Дрине, Саве и Дунава”. Четвртом тачком Резолуције захтевано је да се из поменутих делова земље „уклони свака власт” и уплив „србијанске хегемоније”, чиме је Србија имала да буде одвојена од тзв. пречанских крајева, тј. од територија које су биле настањене Србима у Босни и Херцеговини, Војводини и Хрватској.⁴⁶

И Анте Трумбић био је сагласан с Мачеком да је Србија „колективно одговорна” за хегемонију, па је још пре доношења Загребачке резолуције тражио да сви Срби из Србије напусте „пречанске” крајеве. Сматрао је да је то први и незаобилазан услов за почетак српско-хрватских преговора о преуређењу државе. Тумачећи о становишту Резолуције у име читаве хрватске опозиције, чији основни текст је он и саставио, Трумбић се „залагао за јединство Срба и Хрвата на територији Хрватске, Босне и Херцеговине и Војводине како би могли компактно да наступе у уређењу својих односа с ’онима преко Дрине’”. И касније Трумбић је често говорио о „санитарној линији” на рекама Дрина, Сава и Дунав и уклањању Србијанаца из „пречанских крајева”,⁴⁷ што је, по сведочењу Већеслава Вилдера, једног од првака СДС, „ујело за срце” три Србина, такође чланове СДС, др Дуду Бошковића, Саву Косановића и Душана Кеџмановића.⁴⁸

Кад се 1934. године Мачек налазио у затвору, прваци Хрватске сељачке странке Јурај Крњевић и Аугуст Кошутић саветовали су га да у случају ослобођења и аудијенције код краља као хрватску територију наведе Хрватску, Славонију и Далмацију а од територије Војводине да затражи простор омеђен Суботицом, Сомбором, Бачком Паланком и

⁴⁵ Петрановић–Зечевић, п. д., 318–321; „R. W. Seton Watson i Jugosloveni, Kore-spondencija 1906–1941”, knj. II, Zagreb–London 1976, 218–220; М. Радојевић, п. д., 49.

⁴⁶ М. Радојевић, п. д., 50.

⁴⁷ Исто; Лј. Бобан, „Prilozi za biografiju Ante Trumbića u vrijeme šestojanuarskog režima (1929–35)”, *Historijski zbornik*, br. 1–4, 1968–69, 41.

⁴⁸ М. Радојевић, „Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918–1941. godine”, *Istorija 20. veka*, br. 1, Beograd 1994, 18.

Aiming to appropriate Vojvodina or some of its parts, the Croatian Peasant Party continually pursued wide-ranging political activities in its territory. In a conversation with an envoy of Ante Pavelić, Maček said Serbia would be “surrounded” if Belgrade failed to meet the Croatian requests, giving as an example the full “conquest” of Vojvodina. “We are now working”, said Maček, “on conquering other areas as well in an ideological and political way through the ‘Cooperative’. In the proclamation sent to the “brothers peasants in Vojvodina irrespective of their nationality and faith, published on 15 May 1936, it was emphasised that Serbia imposed hegemony on “the Croats, *prečani* Serbs and all other peoples of Yugoslavia“.⁴⁸ There is no doubt that such assessments were openly aimed at segregating the Serbs in Vojvodina from those in Serbia so that Vojvodina, as a separate autonomous unit, be disconnected from Serbia and rely on Croatia. This is also reflected in the attitudes of Josip Smodlaka who wrote that an “autonomous Vojvodina with its progressive and enlightened Serbian element would be a precious link between our western and eastern parts, and could play a highly useful role in a democratically re-organised Yugoslavia.“⁴⁹ Croatian politicians claimed that Vojvodina “was different from the Serbs in terms of the mentality of its Slavic population” and that “historically and traditionally it has always been a *prečani* area that it grew accustomed to more than to Serbia”. Furthermore, in their aspirations to Vojvodina, they counted on the support of the Germans and Hungarians, as well as the pro-Croatian Bunjevci and Šokci in Bačka.⁵⁰ Prof. M. Radojević rightly inferred that the separation of “the northern province from Serbia would imply a radical change in the balance of power between the Serbs and Croats, while Vojvodina would only ostensibly be equal with other units in a federal state (that the Croats were in favour of – V. K). Given the preponderance of its Roman Catholic inhabitants, it would obviously quickly fall under the influence of Zagreb, ensuring the unification of the former Austro-Hungarian provinces around Croatia”. Serbian political parties, disunited over many issues, unanimously rejected the Croatian requests for Vojvodina to be a separate unit within Yugoslavia.⁵¹

According to Maček’s statement from 1936, each province – “Vojvodina, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Macedonia, including even Dalmatia, could opt as they liked or rather, as the deputies of these provinces, elected for the constituent assembly, would decide. In other words: if Vojvodina wishes to go along with Serbia – that’s fine, if it wishes a special position within Serbia – that’s fine as well. If it wants to *opt out*,

⁴⁸ Ibid., 54.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid., 56.

⁵¹ Ibid., 59.

Илоком.⁴⁹ По речима Ситона Вотсона, за разлику од екстремних Хрвата, Мачек није тражио да се Војводина уједини с Хрватском, већ се задовољавао тиме да она добије аутономију. „Био је спреман да прихвати одлуку њеног становништва, донету било којим начином 'слободног гласовања', чак и ако се изјасни за прикључење Србији”, али никако није хтео да се одрекне Срема у корист Срба.⁵⁰

С намером да се домогне Војводине, или неких њених делова, Хрватска сељачка странка је на њеној територији непрестано имала широко развијене политичке активности. У једном разговору, који је водио с изаслаником Анте Павелића, Мачек је изјавио да ће Србија, ако Београд не усвоји хрватске захтеве, бити „опкољена”, па је као пример навео потпуно „освајање” Војводине. Сад радимо на томе, изјавио је Мачек, „да и остале крајеве идејно и политички путем 'Слоге' освојимо”. У прогласу упућеном „Браћи сељацима у Војводини без разлике народности и вере, који је објављен 15. маја 1936, наглашено је да је Србија наметнула хегемонију „Хрватима, пречанским Србима и свима осталим народима Југославије”.⁵¹ Никакве сумње нема да се таквим оценама отворено ишло на подвајање Срба из Војводине са Србима из Србије с намером да се Војводина као посебна аутономна јединица што више одвоји од Срба из Србије а ослони на Хрватску. То потврђују и ставови Јосипа Смодлаке који је написао да би „Аутономна Војводина са својим напредним и просвијећеним српским елементом била драгоцену копча између наших западних и источних крајева, и могла би да игра веома корисну улогу у демократски преуређеној Југославији.”⁵² Хрватски политичари тврдили су да је Војводина „по менталитету свога славенског пучанства различита од Србијанаца” и да је „и историјски и по традицији увек била 'пречански' крај са којим се више саживјела него са Србијом”. Осим тога, у посезању за Војводином рачунали су на подршку Немаца и Мађара и на прохрватски опредељене Буњевце и Шокце у Бачкој.⁵³ Проф. М. Радојевић веома добро је оценила да би одвајањем „северне покрајине од Србије однос снага између Срба и Хрвата био коренито измењен, а Војводина у федерално преуређеној држави (за коју су се залагали Хрвати – В. К.) само привидно равноправна другим јединицама. Превагом својих римокатоличких становника брзо би, очевидно је, потпала под утицај Загреба, остварујући идеју окупљања бивших аустро-угарских покрајина око Хрватске”. У многим питањима разједињене, српске политичке странке биле су јединствене

⁴⁹ Lj. Boban, „Maček i politika HSS 1928–1941”, Zagreb 1974, 127, 128; M. Радојевић, п. д., 51.

⁵⁰ М. Радојевић, 52, 53.

⁵¹ Исто, 54.

⁵² Исто.

⁵³ Исто, 56.

that's fine; if it wishes to be *together with Croatia* or go separately, that's fine as well [...]"⁵² Given such Maček's attitudes towards the re-organisation of Yugoslavia, his follower from Vojvodina, Duda Bošković, believed that the Croats "now no longer wanted" to incorporate entire Vojvodina, but only Srem up to Zemun.⁵³

Head of the Agrarian Party Jovan Jovanović Pižon, with whom Prince Pavle Karađorđević confided, left a note about Maček's territorial requests. At a meeting between the Prince and Maček, which took place before the Cvetković–Maček agreement, asked by the Prince "What Croatia means for you?", Maček replied: "Those are the Littoral and Sava Banovinas". In their second encounter, Maček requested Dubrovnik and then the Vrbas Banovina, with 90% of the Serbian population. His appetites grew at the time of their third conversation when he requested Srem up to Ilok, Brčko with the environs, Bijeljina, Travnik, Fojnica and Herzegovina.⁵⁴ Supporting Maček's greater Croatian appetites towards Vojvodina at the time of negotiations on the Cvetković–Maček agreement, Većeslav Vilder explicitly expressed the view of the head of the Croatian Peasant Party, saying that "either Vojvodina with the rest of Srem makes up a separate unit, or Vojvodina is to be divided between Croatia and Serbia, along the Subotica–Ilok line"⁵⁵ Ivan Nađ, a Hungarian political leader and a lawyer from Novi Sad, understood that Maček aimed to divide Vojvodina and incorporate Subotica with the environs into the Banovina of Croatia.⁵⁶ Keeping a close eye on the Croats' intentions to appropriate the largest possible parts of Vojvodina, already on 19 April 1939 the Action Board of the Serbs in Subotica warned Minister of Education Stevan Ćirić "that rumours are spread among the Croatian circles that, in arranging the state-legal relations between the Serbs and Croats, entire Bačka and Baranja (along the line Bačka Palanka – Kula – Bačka Topola – Subotica) will belong to Croatia"⁵⁷ The statement of the president of the county organisation of the Croatian Peasant Party in Slavonski Brod, lawyer Filip Marković, given on 14 May 1939 at a great political gathering, reveals more explicitly the manner in which the Croats intended to obtain Srem. He said the Croats wanted only what was Croatian, while the Serbs

⁵² Maček advocated such views about the plebiscite already in 1932. In February that year, he presented them to William Seton-Watson, saying that in a new Yugoslav state, organised on the principles of federalism or confederalism, Serbia, Croatia, Montenegro and Slovenia would gain sovereignty, while the population of Bosnia and Herzegovina and Vojvodina would be able to decide on whether they wished, as a whole or in parts, to join Serbia, Croatia or Montenegro (Ranko Končar, „Opozicione partije”, 73, 74).

⁵³ Петрановић–Зечевић, *ibid.*, 303.

⁵⁴ Белешке Јована Јовановића Пиждона, Архив Југославије, Збирка Ј. Јовановића, note of 26 March 1939.

⁵⁵ R. Končar, *ibid.*, 325.

⁵⁶ *Ibid.*, 338.

⁵⁷ *Ibid.*, 347.

у одбијању хрватских захтева да Војводина унутар Југославије буде посебна јединица.⁵⁴

По једној Мачековој изјави из 1936. године, свака покрајина: „Војводина, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Македонија, па и Далмација, могле би да се одреде како оне хоће, односно, како одлуче посланици дотичних покрајина, који би били изабрани на изборима за конституанту. Другим речима: ако Војводина хоће са Србијом – добро, ако хоће посебан положај у Србији, добро је и то. А ако хоће *изван ње, добро је*, ако хоће *Са Хрватском заједно* или посебно опет добро [...]”.⁵⁵ Имајући у виду такве Мачекове ставове о преуређењу Југославије, његов следбеник из Војводине Дуда Бошковић сматрао је да Хрвати „сада више не желе” себи да припоје целу Војводину, већ само Срем до Земуна.⁵⁶

О Мачековим територијалним захтевима оставио је забелешку Јован Јовановић Пижон, шеф Земљорадничке странке, којем се поверио кнез Павле Карађорђевић. У једном сусрету између кнеза и Мачека, који се догодио пре споразума Цветковић–Мачек, на питање кнеза „Шта је за Вас Хрватска?” Мачек је одговорио: „То су Приморска и Савска бановина”. При другом сусрету Мачек је тражио Дубровник, а потом Врбаску бановину, с 90 посто српског становништва. У трећем разговору апетити су му порасли, па је захтевао Срем до Илока, Брчко с околином, Бијељину, Травник, Фојницу и Херцеговину.⁵⁷ Заступајући Мачекове великохрватске апетите према Војводини у време преговора о спорзуму Цветковић–Мачек, Већеслав Вилдер је децидирано изнео гледиште шефа Хрватске сељачке странке нагласивши да „или Војводина са преостатком Срема чини посебну јединицу, или се Војводина дијели између Хрватске и Србије, линијом Суботица – Илок”.⁵⁸ Мађарски политички првак, новосадски адвокат Иван Нађ добро је уочио да Мачек жели да подели Војводину и Суботицу с околином припоји Хрватској бановини.⁵⁹ Будно пратећи настојања Хрвата у њиховим намерама да се домогну што већих делова Војводине, Акциони одбор Срба у Суботици већ је 19. априла 1939. упозорио министра просвете Стевана Ћирића „да

⁵⁴ Исто, 59.

⁵⁵ Овакве ставове о плебисциту Мачек је заступао већ 1932. У фебруару те године он их је образложио Роберту Виљему Ситону-Вотсону, када му је написао да би у новој југословенској држави, која би била уређена на основама федерализма или конфедерализма, Србија, Хрватска, Црна Гора и Словенија стекле суверенитет, а становништву Босне и Херцеговине и Војводине било би омогућено да се плебисцитом изјасни жели ли у целини или делимично да се прикључи Србији, Хрватској или Ценој Гори (Ranko Končar, „Opozicione partije”, 73, 74).

⁵⁶ Петрановић – Зечевић, п. д., 303.

⁵⁷ Белешке Јована Јовановића Пижона, Архив Југославије, Збирка Ј. Јовановића, белешка од 26. III 1939.

⁵⁸ R. Končar, п. д., 325.

⁵⁹ Исто, 338.

should have only what was Serbian. He added: “We wanted to split Bosnia, to prevent Spaho from being the bone of contention. We decided on Srijem via a plebiscite, because we know that the Serbs would lose there as the local Germans and Hungarians are afraid of being ruined further by them. Vojvodina would also vote for Zagreb because it is a granary without bread today. The Croatian people are now to decide, while it is on Belgrade to say whether they want an agreement or not. If they do not want it, we shall look for it on our own – either with Mussolini, Hitler or Roosevelt. We want an independent Croatia.”⁵⁸

A credible testimony to the Croats’ aspirations to create a Greater Croatia can be found in the Constitution Project of a group of Zagreb intellectuals who advocated a re-organisation of Yugoslavia after 1935. This group⁵⁹ submitted a project proposal to a Belgrade circle of intellectuals headed by Slobodan Jovanović.⁶⁰ The Belgrade circle refused the proposal,⁶¹ though the map called “Division of the Kingdom of Yugoslavia upon the Proposal of the Croatian Constitution from 1938”⁶² is significant for the history of greater Croatian aspirations. The text accompanying the map reads: “Pursuant to the Constitution, the Kingdom of Yugoslavia as it has been so far should be divided as follows:

The Kingdom of Serbia, the Kingdom of Croatia and the province of Slovenia are a joint, federal, constitutional, parliamentary and hereditary monarchy. – The official name of the state is: the Kingdom of Serbia, Croatia and Slovenia (S. H. S.).

The Kingdom of Croatia includes: the former Sava, Vrbas and Littoral Banovinas with their appertaining parts: from the Drava Banovina the counties of Črnomelj and D. Lendava; from the Drina Banovina the counties of Dubrovnik, Fojnica, Visoko, Travnik, Zenica, Žepče and Brčko; from the Danube Banovina the counties of Bačka Palanka, Odžaci, Bačka Topola, Subotica, Sombor, Batina, Darda and Apatin.

The province of Slovenia includes: the former Drava Banovina, without the counties of Črnomelj and Donja Lendava.

1. Srpska Vojvodina, headed by the Serbian vojvode in Novi Sad with local governance, includes: entire Banat, a part of eastern Bačka including the counties of Senta, Stari Bečej, Kula, Žabalj, Novi Sad and Titel, and the eastern part of Srem including the counties of Šid, Ilok, Irig, Sremska Mitrovica, Ruma, Zemun, Stara Pazova and Sremski Karlovci.

⁵⁸ Ibid., 348.

⁵⁹ The group included: dr Andrija Bazala, dr Milan Ćurčin, dr Milivoj Dežman, Joza Kljaković, dr Ivo Krbeč, Ivan Meštrović, Pavle Ostović, dr Ivo Politeo and dr Ivo Tartalja.

⁶⁰ The Belgrade circle included: prof. Božidar Marković, prof. Mihailo Ilić and Nikola Stojanović.

⁶¹ See: M. Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине”, 55, 56.

⁶² See the map in annexes.

се у хрватским круговима проносе гласови како ће цела Бачка и Барања (линијом Бачка Паланка – Кула – Бачка Топола – Суботица), приликом сређивања државноправних односа између Срба и Хрвата, припасти Хрватској”.⁶⁰ Из изјаве председника среске организације Хрватске сељачке странке у Славонском Броду, адвоката Филипа Марковића, коју је дао 14. маја 1939. на великом политичком скупу, поближе сазнајемо и начин на који су Хрвати намеравали да се домогну Срема. Он је тада рекао да Хрвати хоће само оно што је хрватско, а Србима нека припадне оно што је српско. Потом је рекао: „За Босну смо хтјели да је цијепамо, да не буде Спахо више камен смутње. За Сријем смо одлучили плебисцитом, јер знамо да би тамо изгубили Срби, јер се Швабе и Мађари који тамо живе боје да их даље не упропашћују. Војводина би такођер гласовала за Загреб, јер је то житница која данас нема круха. Хрватски народ има сада ријеч, а на њима је – на Београду – да кажу хоће ли или неће споразум. Ако га неће, ми ћемо га сами тражити било код Мусолинија, Хитлера или Рузвелта. Хоћемо самосталну Хрватску.”⁶¹

О тежњама Хрвата да створе велику Хрватску уверљиво сведочанство налази се у Пројекту устава групе загребачких интелектуалаца која се после 1935. године залагала за државно преуређење Југославије. Предлог свог пројекта та група интелектуалаца⁶² поднела је београдском кругу интелектуалаца на чијем челу се налазио Слободан Јовановић.⁶³ Београдски круг није прихватио предлог Загрепчана,⁶⁴ али је за историју великохрватских тежњи значајна мапа која носи назив „Подела Краљевине Југославије према предлогу хрватског устава из 1938.”⁶⁵ Пропратни текст уз ту мапу у целини гласи: „Досадашња Краљевина Југославија према том Уставу имала би се поделити овако:

Краљевина Србија, Краљевина Хрватска и покрајина Словенија, јесу заједничка, савезна, уставна, парламентарна и наследна монархија. – Службени назив државе је: Краљевина Србија, Хрватска и Словенија (С. Х. С.).

Краљевина Хрватска обухвата: досадашњу савску, врбаску и приморску бановину са атрибутима: из дравске бановине срезове: Чрномелј и Д. Лендава; из дринске бановине срезове: Дубровник, Фојница, Ви-

⁶⁰ Исто, 347.

⁶¹ Исто, 348.

⁶² У тој групи налазили су се: др Андрија Базала, др Милан Турчин, др Миливој Дежман, Јоза Кљаковић, др Иво Крбек, Иван Мештровић, Павле Остовић, др Иво Политео и др Иво Тартаља.

⁶³ У београдском кругу били су: проф. Божидар Марковић, проф. Михаило Илић и Никола Стојановић.

⁶⁴ О томе види више код М. Радојевић, „Српско-хрватски спор око Војводине”, 55, 56.

⁶⁵ Мапу види у прилозима.

2. Serbia with the Serbian Government and the Serbian National Assembly in Belgrade includes: pre-Kumanovo Serbia, from which the following counties are taken: a part of the Lebane county, Leskovac, Vlasotinci, Vladičin Han, Surdulica and Vranje, which shall be added to Southern Serbia.

3. Southern Serbia, which includes the entire former Vardar Banovina with the its appertaining parts: from the Morava Banovina the counties of Vučitrn and Podujevo, and from the Zeta Banovina the counties of Srbica, Orahovica, Đakovica, Peć, Istok and Kosovska Mitrovica.

4. Montenegro, which includes the entire former Zeta Banovina without the counties of Srbica, Orahovica, Đakovica, Peć, Istok and Kosovska Mitrovica, which shall be added to Southern Serbia, and the counties of Foča, Gacko, Nevesinje, Ljubinje, Bileća and Trebinje, which shall be added to the Bosansko–Trebinje area and Dubrovnik, which shall go to the Kingdom of Croatia.

The Bosansko–Trebinjska area shall be formed, consisting of the counties of Bijeljina, Tuzla, Zvornik, Kladanj, Vlasenica, Srebrenica, Sarajevo, Rogatica, Višegrad, Čajniče, Foča, Nevesinje, Gacko, Ljubinje, Bileća, Trebinje. If this area is not added to Croatia, it cannot in any way belong to Serbia, but should remain as a separate province similar to Slovenia.”⁶³

Under the Cvetković–Maček agreement, concluded in August 1939, the newly created Banovina of Croatia incorporated the parts of western Bosnia, which used to belong to the Vrbas Banovina, as well as parts of western Srem with Šid and Ilok. Greater Croatian pretensions both towards the territory of Vojvodina and Bosnia and Herzegovina were clearly shown with the inclusion of these territories.⁶⁴ However, the Croats did not stop at what they obtained under the Cvetković–Maček agreement. Only a few days after the agreement was announced, the Croatian National Movement, apparently supported by the leadership of the Croatian Peasant Party, informed its followers by a special circular about the future direction of Croatian politics. The circular plainly stated that the principal objective of Croatia was to topple Yugoslavia. Once the state disintegrated, Croatia would not settle merely for the Banovina, but would aspire to the “historical and ethnic borders”. The Croats were called upon with the acclamation: “Let us all go ahead for a Free and Independent Croatia.”⁶⁵

On 29 August, a day after the circular was published, Maček said before the Croatian National Representation that his agreement with

⁶³ Архив Југославије, Ј. Јовановић Пижон, бр. 80-31-701. I would like to thank dr Mira Radojević for the document and the map.

⁶⁴ See the map of the Banovina of Croatia by Zlatko Špoljar enclosed in the annexes.

⁶⁵ Б. Петрановић – М. Зечевић, Ibid. 360.

соко, Травник, Зеница, Жепче и Брчко; из дунавске бановине срезове: Бачка Паланка, Оцаци, Бачка Топола, Суботица, Сомбор, Батина, Дарда и Апатин.

Покрајина Словенија обухвата: досадашњу дравску бановину, без срезова: Чрномелј и Доња Лендава, који се придају Хрватској.

1. Српска Војводина, којој стоји на челу Српски војвода у Новом Саду са обласном самоуправом. Ова област обухвата: цели Банат, део источне Бачке у који део долазе срезови: Сента, Стари Бечеј, Кула, Жабал, Нови Сад и Тител и источни део Срема у који спадају срезови: Шид, Илок, Ириг, Сремска Митровица, Рума, Земун, Стара Пазова и Сремски Карловци.

2. Србија са српском Владом и српском Народном Скупштином у Београду. Она обухвата: преткумановску Србију, којој се одвајају срезови: један део лебанског среза, Лесковац, Власотинци, Владичин Хан, Сурдулица и Врање, који се припајају Јужној Србији.

3. Јужна Србија, која обухвата целу досадашњу вардарску бановину са атрибутима: из моравске бановине срезове: Вучитрн и Подујево и из зетске бановине срезове: Србица, Ораховица, Ђаковица, Пећ, Исток и Косовска Митровица.

4. Црна Гора, која обухвата досадашњу зетску бановину без срезова: Србица, Ораховица, Ђаковица, Пећ, Исток и Косовска Митровица, који се срезови придају Јужној Србији, и срезови: Фоча, Гацко, Невесиње, Љубиње, Билеће и Требиње, који се придају босанско-требињској области и Дубровника, који се придају Краљевини Хрватској.

Образује се и Босанско-Требињска област, коју сачињавају срезови: Бијељина, Тузла, Зворник, Кладањ, Власеница, Сребреница, Сарајево, Рогатица, Вишеград, Чајниче, Фоча, Невесиње, Гацко, Љубиње, Билећа Требиње. Ова област ако не припадне Хрватској не може ни у ком случају припасти Србији, него има да остане као засебна покрајина слична Словенији”.⁶⁶

Споразумом Цветковић–Мачек, склопљеним августа 1939, новоствореној Бановини Хрватској припојени су делови западне Босне, који су припадали Врбаској бановини, али су јој додељени и делови западног Срема са Шидом и Илоком. Захватањем тих територија јасно су испољене великохрватске намере како према територији Војводине, тако и Босне и Херцеговине.⁶⁷ Међутим, Хрвати се нису зауставили на оном што су добили споразумом Цветковић–Мачек. Само неколико дана по обзнањивању споразума Хрватски национални покрет, иза којег је, по свему судећи, стајало вођство ХСС-а (Хрватска сељачка странка), посеб-

⁶⁶ Архив Југославије, Ј. Јовановић Пижон, бр. 80-31-701. За овај документ и за мапу захвалност дугујем проф. др Мири Радојевић.

⁶⁷ Види у прилозима карту Бановине Хрватске Златка Шпољара.

Cvetković was “for the time being only a partial agreement”, where many disputable, particularly territorial issues were to be tackled later. By this agreement, emphasised Maček, “the issue of the Croatian territory was not resolved conclusively as the Agreement contains a special clause stipulating that the definitive scope of the Banovina of Croatia will be determined once the entire state union is re-organised, which is logical. The territory of the Banovina of Croatia will be entirely different depending on whether the newly re-organised state union contains, for instance, autonomous Vojvodina or not, or if autonomous Bosnia is there or not, etc...”⁶⁶ After Maček gave his statements and after the political direction was clearly outlined in the circular, “the Croatian political public began to frequently and increasingly openly focus on pretensions to Srem (up to Zemun) and a half of Bačka”.⁶⁷ *Hrvatski dnevnik*, conveying the attitudes of the Croatian leadership, wrote that “Croatia will be as big as the people wish it to be” and that “no one will be forced to enter Croatia, but that the local population of Bosnia, Bačka and Baranja should not be prevented from saying where they wish to go and their opinion should be listened to [...]”⁶⁸ *Srijemski Hrvat* believed it would be best for the population of Vojvodina to state which of its parts would belong to Zagreb and which to Belgrade. *Subotičke novine* edited by priest Blaško Rajić had a similar view of the affiliation of Vojvodina as *Srijemski Hrvat*. It claimed that Bačka, Baranja and Banat were a joint creation of the Serbs and Croats, and should therefore be equitably divided. It wrote: “We request that the division be equitable and let us get entire Bačka, because if Subotica remained on its own, it would be ruined as it would have no space for life; the vast majority of people in farther Bačka have Slavic names and are Catholics – they therefore belong to us, once they return to Slavdom and not to the Serbs.”⁶⁹

In regard to Srem, the Croats’ territorial claims to Vojvodina were explained by the Croatian state and historical right. In relation to its other parts, the issue of its economic exhaustion in favour of Serbia was raised, as well as the right of the Vojvodina population to independently decide on their state-legal position, including their ethnic composition, which was shamelessly falsified, as we have seen in the case of S. Radić. As already said, when counting themselves in national terms the Croats always relied on the support of the Germans and Hungarians. Serbia’s historical right to Vojvodina was consistently denied as the latter was considered a constituent part of the Croatian Kingdom. In the face of greater Croatian aspirations,

⁶⁶ R. Končar, *ibid.*, 328.

⁶⁷ Ч. Попов – Ј. Попов, „Аутономија Војводине – српско питање”, друго допуњено издање, Сремски Карловци 2000, 52.

⁶⁸ R. Končar, *ibid.*, 339.

⁶⁹ *Ibid.*, 351.

ном окружницом обавестило је своје присталице о томе у ком правцу ће се даље кретати хрватска политика. У тој окружници отворено је речено да је главни циљ Хрватске да сруши Југославију. Наглашено је да се приликом распада државе Хрватска неће задовољити добијеном Бановином, већ ће тежити „повјесним и етничким границама”. Окружницом су позвани Хрвати покличем који је гласио: „Напријед сви за Слободну и Независну Хрватску.”⁶⁸

Сутрадан по објављивању окружнице, 29. августа, Мачек је изјавио пред Хрватским народним заступством да је његов споразум с Цветковићем „за сада један дјеломичан споразум” у којем је доста спорних нарочито територијалних питања остављено за касније. Тим споразумом, нагласио је Мачек, „није питање хрватског територија ријешено дефинитивно, јер смо ставили у Споразум нарочиту клаузулу да ће се дефинитивни опсег Бановине Хрватске установити кад се буде преуређивала читава државна заједница. А то је посве наравно. Јер посве другачије ће изгледати дотични териториј Бановине Хрватске, буде ли у ново преуређеној државној заједници рецимо и аутономна Војводина или не буде, друкчије буде ли и аутономна Босна или не буде, итд...”⁶⁹ После јасно означеног политичког смера изнетог у окружници и Мачекових изјава „у хрватској политичкој јавности су се учестало и све отвореније почеле истицати претензије на Срем (до Земуна) и половину Бачке”.⁷⁰ *Hrvatski dnevnik*, који је износио ставове хрватског руководства, писао је да ће Хрватска „бити онако велика, како је велику хоће народ” и да „нитко неће бити присиљен да улази у Хрватску, али се такође никоме не смије бранити да Босну, Бачку и Барању, гдје ће тамошњи народ требати питати и послушати његово мишљење о томе камо жели ићи [...]”.⁷¹ *Srijemski Hrvat* је сматрао да би било најбоље да се и народ Војводине изјасни који њени крајеви ће припасти Загребу а који Београду. Слично становиште *Srijemskom Hrvatu* о припадности Војводине имале су и *Subotičke novine* попа Блашка Рајића. Оне су тврдиле да су Бачка, Барања и Банат заједничка тековина Срба и Хрвата и да се стога морају праведно поделити. С тим у вези написале су: „Тражимо да буде подјела једнака па нека ми добијемо цијелу Бачку, јер ако би Суботица сама остала, онда би се Суботица оништила, јер не би имала простора за живот; народи у даљој Бачкој у великој већини имају славенска имена, а католици су, дакле, нама припадају, када се поврате славенству, а не Србима.”⁷²

⁶⁸ Б. Петрановић – М. Зечевић, п. д. 360.

⁶⁹ Р. Конџар, п. д., 328.

⁷⁰ Ч. Попов – Ј. Попов, „Аутономија Војводине – српско питање”, друго допуњено издање, Сремски Карловци 2000, 52.

⁷¹ Р. Конџар, п. д., 339.

⁷² Исто, 351.

the Serbs were warning the public that economic interests were behind everything, that the Croats aimed at Vojvodina as the Banovina of Croatia was, almost entirely, passive, and “it is therefore vital for it to obtain rich Bačka and Baranja, and impose the taxes of Banovina on these areas [...]”.⁷⁰ On 23 April 1940, the Zagreb paper *7 dana* openly wrote that “without the grain-growing areas of Banat, eastern Croatia and the mining parts of Bosnia, it has become more difficult to solve the issue of the so-called passive areas.”⁷¹

In advocating the autonomy of Vojvodina or its division between Serbia and Croatia, the leadership of the Croatian Peasant Party developed special activity among the Bunjevci and Šokci of Bačka and Baranja. This ethnic group, nationally non-differentiated (though the Croats laid claims to them), got fragmented. As a result, the circle gathered around dr Grgo Vuković, a lawyer from Sombor, supported the autonomy of the province, while at the same time upholding equality between the Serbs and Croats. The second faction, led by senator from Subotica Josip Vuković-Đido, dr Mihovil Katanec and priest Blaško Rajić, requested that Baranja and a part of Bačka with Subotica be integrated into the Banovina of Croatia. V. Maček’s opinion was authoritative for both factions.⁷² As the matter of fact, there was also a group which gathered the pro-Serbian and pro-Yugoslav Bunjevci, who were ready to rely on Belgrade. Espousing the view that the Bunjevci and Šokci were “pure Croats” “cut out from the Croatian national tree” (as *Hrvatski dnevnik* wrote), in March 1940 the leadership of the Croatian Peasant Party was preparing in Subotica a great national gathering of the Croats of Bačka and Baranja, so as to make the decision, after the speech of Juraj Krnjević, on the integration of these areas into the Banovina of Croatia. To frustrate the Croats’ plan, the Serbian authorities were to organise a counter-rally. The government, however, banned gatherings in the last moment, fearing bloodshed.⁷³

The cancellation of the gathering caused great outcry among the Croats of Bačka and Baranja. To express solidarity with Zagreb’s policy concerning Vojvodina, in mid-April 1940 a delegation of the Croats from Bačka and Baranja, led by J. Vuković-Đido, visited Zagreb. It was received by ban Ivan Šubašić, Archbishop Alojzije Stepinac and Maček. The Croatian leader promised to the Croats of Bačka and Baranja that “the decisions concerning them will not be made without them being asked and that the Croatian people in the Banovina of Croatia is taking care about them”.

In response to the visit of the delegation of the Bunjevci and Šokci to Zagreb, *Bunjevačke novine* wrote that both Zagreb and Belgrade were

⁷⁰ Ibid., 349.

⁷¹ М. Радојевић, *ibid.*, 65.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid., 66.

Територијални захтеви Хрвата према Војводини образлагани су, кад је у питању Срем, хрватским државним и историјским правом, а кад је реч о осталим њеним пределима, потезано је питање њеног економског исцрпљивања у корист Србије, право војвођанског становништва да самостално одлучује о свом државноправном положају, њен етнички састав, који је, како смо већ видели у случају С. Радића, без сваког стида кривотворен. При националном пребројавању Хрвати су, како је већ речено, увек рачунали на подршку Немаца и Мађара. Историјско право Србије на Војводину доследно је порицано, али је истицано да је та област била саставни део Хрватског краљевства. Срби, који су будно пратили великохрватска настојања, упозоравали су јавност да се иза свега крију економски интереси, да Хрвати посежу за Војводином зато што је Бановина Хрватска, у целини, пасивна, „па је за њу животно питање да добије богату Бачку и Барању, те да на ове крајеве разреже бановинске прирезе [...]”.⁷³ Загребачки лист 7 *dana* отворено је написао 23. априла 1940. да је „без житородних крајева Баната, источне Хрватске и рударских крајева Босне, отежано решење питања такозваних пасивних крајева”.⁷⁴

У залагању за аутономију Војводине, или за њену поделу између Србије и Хрватске руководство Хрватске сељачке странке посебну активност развило је међу бачко-барањским Буњевцима и Шокцима. Та етничка скупина, која није била национално издиференцирана, али су је Хрвати својатали, подвојила се, па се група окупљена око сомборског адвоката др Грге Вуковића изјашњавала за аутономију покрајине уз осигурање равноправности Срба и Хрвата. Друга група, чији предводници су били суботички сенатор Јосип Вуковић Ђида, др Миховил Катанец и поп Блашко Рајић, захтевала је да се Барања и део Бачке са Суботицом припоје Бановини Хрватској. И за једну и за другу групу било је меродавно мишљење В. Мачека.⁷⁵ Истине ради треба рећи да је постојала и групација просрпски и пројугословенски опредељених Буњеваца спремних да се ослоне на Београд. Држећи да су Буњевци и Шокци „чисти Хрвати“, да су „исјечак из хрватског народног стабла”, како је писао *Hrvatski dnevnik*, руководство Хрватске сељачке странке је у марту 1940. у Суботици припремало велики народни збор Хрвата Бачке и Барање с намером да се после говора Јурја Крњевића донесе одлука о припајању поменеутих области Бановини Хрватској. С циљем да се осујети план Хрвата српске власти су намеравале да организују контрамитинг. Међутим, у последњем тренутку Влада је отказала одржавање зборов за због страха да се не пролије крв.⁷⁶

⁷³ Исто, 349.

⁷⁴ М. Радојевић, п. д., 65.

⁷⁵ Исто.

⁷⁶ Исто, 66.

equally “ours”, and that the Serbs and Croats were brothers. It was stressed that the Bunjevci should not be ashamed of “their reputable name”, just as they should know that “all our natural, economic, transportation, industrial, national and river routes lead via Novi Sad to Belgrade”. It was only together with the Serbs that those in northern Vojvodina made up a national majority. The newspaper reminded the delegation of who liberated Subotica, stating that without “the liberation and heroic Serbian army” its members would not be travelling to celebrate the “Bunjevci Day in Zagreb” “without a passport”.⁷⁴

In order to appropriate Srem and Bačka, during 1939 and 1940 the Croatian Peasant Party was particularly active in these areas. Maček often held meetings and talks with Croats’ renowned representatives from, as said at the time, eastern parts of the Banovina of Croatia. In November 1939, the Croatian Peasant Party for eastern Srem was established in Ruma. The Croatian Peasant Defence and the Croatian Civil Defence were set up in Ilok and Šid. The branches of the Peasant and Agricultural Cooperative were founded there as well. Also active was the “Zemlja” organisation, dealing with the settlement of the Croats from passive areas to Slavonia and Srem. In December 1940, the publication of the Croatian Peasant Party’s paper *Srijemski Hrvat* began in Vukovar.⁷⁵ In any case, the Croatian propaganda was strong and ruthless. Its aim was to reach Srem and Bačka, by any means, at all cost and often using false data. Serbian political parties were almost unanimous in putting up resistance to the greater Croatian aspirations. They understood well the Croatian intentions, and in defending Vojvodina entered into the battle forced upon them.⁷⁶

As the greater Croatian pretensions to Vojvodina did not materialise until the war in 1941, the Croats partially achieved their plans, aided by Hitler and Mussolini, as intimated in May 1939 by lawyer Filip Marković, an official of the Croatian Peasant Party. Entire Srem was absorbed by Pavelić’s Independent State of Croatia. Croatian communists would not lose control of this territory either. As of late 1942, within the National Liberation Movement they tried to keep Srem under their authority in all possible ways. At the same time, they encountered strong resistance of Serbian communists from Vojvodina. In the same way, during discussions about the affiliation of Baranja and the delimitation of Srem, Croatian communists invested considerable effort in ensuring that as greater as possible parts of these territories belonged to Croatia.⁷⁷

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid., 66, 67.

⁷⁶ See: M. Радојевић, *ibid.*, 67–72.

⁷⁷ As these issues have been thoroughly analysed in the cited book by Čedomir and Jelena Popov (see pages 61–93), we shall not dwell on them.

Отказивање збора Хрвата Бачке и Барање наишло је на њихово велико негодовање. У знак солидарности с политиком Загреба која се тицала Војводине, средином априла 1940. делегација Хрвата из Бачке и Барање, коју је предводио Ј. Вуковић Ђидо, посетила је Загреб, у којем су је примили бан Иван Шубашић, надбискуп Алојзије Степинац и Мачек. Вођа Хрвата обећао је Хрватима Бачке и Барање да се о њима „неће одлучивати без њихова питања и да хрватски народ у Бановини Хрватској води о њима рачуна”.

Реагујући на посету буњевачко-шокачке делегације Загребу *Bunjevačke novine* написале су да су и Загреб и Београд подједнако „наши” и да су Срби и Хрвати браћа. С тим у вези наглашено је да Буњевци не треба да се стиде „свог честитог имена”, као што треба да знају „да сви наши природни, привредни, економски, саобраћајни, индустријски, национални и речни путеви воде преко Новог Сада ка Београду”. Само у заједници са Србима они на северу Војводине чине националну већину. Новине су подсетиле делегацију на то ко је ослободио Суботицу, па су написале да без „ослободилачке и херојске српске војске” њени чланови не би „без пасоша” путовали на „Буњевачки дан у Загребу”.⁷⁷

С циљем да се домогне Срема и Бачке Хрватска сељачка странка је у тим областима током 1939. и 1940. године била веома активна. Мачек је с истакнутим представницима Хрвата из, како се тада говорило, источних крајева Бановине Хрватске, често држао састанке и конферисао. Новембра 1939. у Руми је била основана Хрватска сељачка странка за источни Срем. У Илоку и Шиду образовани су Хрватска сељачка и Хрватска грађанска заштита. Ту су образовани и огранци Сељачке и Господарске слоге, а функционисала је и организација „Земља”, која се бавила досељавањем Хрвата из пасивних предела у Славонију и Срем. Децембра 1940. у Вуковару је почео да излази *Srijemski Hrvat*, гласило Хрватске сељачке странке.⁷⁸ У сваком случају, хрватска пропаганда била је снажна и безобзирна, с јасним циљем да се не бирајући средства, по сваку цену, често се служећи и лажним подацима, домогну Срема и Бачке. Српске политичке странке безмало су биле јединствене у пружању отпора великохрватским настојањима. Оне су добро прозреле хрватске намере и, бранећи Војводину, упустиле су се у битку која им је наметнута.⁷⁹

Како великохрватске претензије које су се тицале Војводине нису реализоване до рата 1941, Хрвати су уз помоћ Хитлера и Мусолинија, како је маја 1939. наговестио функционер Хрватске сељачке странке, адвокат Филип Марковић, делимично остварили своје планове. Павелићевој НДХ припао је читав Срем. Ту територијалну тековину нису

⁷⁷ Исто.

⁷⁸ Исто, 66, 67.

⁷⁹ О томе види више код М. Радојевић, п. д., 67–72.

It is little known that Croatian poet Vladimir Nazor, at the time when he was president of the ZAVNOH (State Anti-Fascist Council for the National Liberation of Croatia) requested that entire Srem should belong to the Republic of Croatia. He was supported also by Andrija Hebrang. In regard to this, at a meeting with the highest party leadership of Croatia, Josip Broz Tito said that one had to be cautious with the delimitation issues and that, therefore, he did not believe that entire Srem should belong to Croatia, but only its western part, whereas Baranja should by no means be a part of Serbia. Exercising such astonishing caution, Tito stated that the Sombor and Subotica counties had to be parts of Croatia. Such territorial plunder did not take place owing to Dušan Brkić, a renowned Serbian politician from Croatia, who was a councillor of the AVNOJ (Anti-Fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) and a member of the ZAVNOH Executive Board. When he found out about the territorial appetites of the Croatian communist leadership, he indicated at a meeting to Vladimir Bakarić “the possibility of requesting political-territorial autonomy for the Serbs in Croatia if Croatia continued to insist on incorporating Srem”. Brkić thus prevented the territorial avidity of the Croatian political leadership.⁷⁸

The Croats’ centuries-long aspirations to appropriate Srem, Bačka, Baranja and Banat lost in intensity by the end of World War II. The climate was simply not auspicious for greater Croatian aspirations at the time. Nonetheless, there should be no illusions that the earlier aspirations disappeared and were not furtively living in the souls of those inoculated with the greater Croatian ideas of father of the homeland Ante Starčević, his fellow comrade Eugen Kvaternik and their most illustrious followers and adherents Ivo Pilar and fra Dominik Mandić. Their politics based on the Croatian state and historical right was recently revived both in theory and practice with the appearance of Franjo Tuđman. When Tuđman entered the political arena, greater Croatian requests would occasionally come to the fore, both those concerning parts of Vojvodina and those relating to Croatian pretensions to Bosnia and the Bay of Kotor.⁷⁹

There has been no discontinuity among the Croats, who base their policy on the Croatian state and historical right. On the contrary, there is a lot of consistency and remarkable determination. Such continuity, consistency and determination are evident also in respect of territorial pretensions to Vojvodina, as well as to Bosnia and Herzegovina. It is true that politicians whose importance and reputation are on a par with those of S. Radić or

⁷⁸ Ратко Дмитровић, „Крст на крижу. Прилози за боље разумевање српско-хрватских односа”, Београд 2016, 382–387.

⁷⁹ In regard to Tuđman’s claims to the Bay of Kotor, which he designated as still home to “other people’s banners”, see the text by Vasilije Krestić „Џија је Бока Которска. Повијесничару др Фрањи Туђману – историјско подсећање”, *Politika*, 27 March 1992.

хтели да испусте из руку ни хрватски комунисти. Од краја 1942. они су у оквиру Народнослободилачког покрета на све могуће начине покушавали да задрже Срем под својом влашћу. При томе су наилазили на успешан отпор српских комуниста из Војводине. Исто тако, хрватски комунисти улагали су велике напоре приликом расправа о припадности Барање и разграничења Срема да што већи делови тих територија припадну Хрватској.⁸⁰

Мало је познато да је и хрватски песник Владимир Назор, кад је био председник ЗАВНОХ-а, тражио да Републици Хрватској припадне читав Срем. У томе га је подржао и Андрија Хебранг. Тим поводом на једном од састанака највишег партијског руководства Хрватске с Јосипом Брозом Тито изјавио је да у вези с питањем о разграничењу треба бити опрезан, па да он зато не мисли да Хрватској треба да припадне читав Срем, већ само његов западни део, али да Барања никако не би требало да буде део Србије. У тој задивљујућој опрезности, коју је испољио Тито, он је изјавио да Сомборски и Суботички округ морају да уђу у састав Хрватске. Та територијална отимачина није остварена захваљујући Душану Бркићу, истакнутом српском политичару из Хрватске, који је био већник АВНОЈ-а и члан Извршног одбора ЗАВНОХ-а. Кад је сазнао за те територијалне апетите хрватског комунистичког руководства, у сусрету с Владимиром Бакарићем наговестио му је „могућност тражења политичко-територијалне аутономије за Србе у Хрватској, уколико Хрватска настави да инсистира на припајању Срема”. Тиме је Бркић зауставио територијалну грабежљивост хрватског политичког руководства.⁸¹

Вишедеценијска настојања Хрвата да се домогну Срема, Бачке, Барање, па и Баната, притајила су се свршетком Другог светског рата. За великохрватске тежње у то време једноставно није било погодних политичких услова. Међутим, не треба имати илузија о томе да су ранија настојања нестала, да прикривено не живе у душама оних који су задојени великохрватским идејама оца домовине Анте Старчевића, његовог саборца Еугена Кватерника и њихових најбољих следбеника и тумача Иве Пилара и фра Доминика Мандића. Њихова политика заснована на хрватском државном и повјесном праву у новије време, појавом Фрање Туђмана, оживела је и у теорији и у пракси. По његовом ступању на политичку сцену ту и тамо избијали су у јавност великохрватски захтеви, и то како они који се тичу делова Војводине, тако и они који се односе на хрватске претензије према Босни и Боки Которској.⁸²

⁸⁰ Пошто су сва ова питања подробно обрађена у књизи Чедомира и Јелене Попов, коју смо већ цитирали (види стране: 61–93), на њима се нећемо задржавати.

⁸¹ Ратко Дмитривић, „Крст на крижу. Прилози за боље разумевање српско-хрватских односа”, Београд 2016, 382–387.

⁸² Поводом Туђманових претензија на Боку Которску, за коју је рекао да се тамо још увек вију „туђински барјаци”, види текст Василија Крестића, „Чија је Бока

V. Maček are not heard today. Active, however, are the followers of their political thought – those who would like to achieve what their great predecessors failed to do. For instance, lawyer Vjekoslav Matijević, president of the Croatian Liberation Movement, founded in 1929 by Ante Pavelić after the abolishment of the Croatian Party of Rights, spoke about the affiliation of Srem, Bačka and Banat. In an interview given in 1993, Matijević said that the Croats had to be “strong and unyielding in regard to our borders and should with joint forces prevent the Serbs from crossing the Drina river. It is obvious that we include there Srijem, Banat, Bačka, Sandžak and the Bay of Kotor”. In order to underscore that Srem was Croatian, he said that “still today Zemun belongs to the Đakovo Bishopric”. Just like Tuđman, Matijević – in the position of the president of the Croatian Liberation Movement and presented as “the authentic follower of the Croatian nation-building movement from dr Ante Starčević through dr Ante Pavelić up to today” – paid particular attention to the affiliation of the Bay of Kotor. He claimed that the Bay of Kotor did not belong to the Montenegrins who had grabbed it and who should return what was seized to those whose property it was.⁸⁰

Ante Sekulić expressed Croatian pretensions to Srem, Bačka and Baranja rather differently than Matijević. He did that in his three books about *Hrvatski mjestopis*.⁸¹ He first accused the Serbs of using various means (carrying out frequent re-organisations by creating new counties, areas and banovinas, invoking at times the ethnic, historical and even “economic” principle, while at the same inhabiting these areas with the colonised Serbs), with the intention to subject Srem, Bačka and Baranja to their authority, although these areas, according to “data from the documents of kings, church and lay dignitaries and other important persons, from the tenth century onwards, including the names of places, farms, meadows, ponds, hills, forts – prove indisputably” that the Croats were the “indigenous population” there, which is why they did not belong to the Serbs but the Croats.⁸²

New Croatian President Kolinda Grabar Kitarović also voiced her opinion about Vojvodina. Soon after being elected, she stated she would fight that rights of the minorities in Croatia be “even bigger, while at the same requesting nothing less for the Croats in Serbia, Vojvodina and other neighbouring countries”. By giving such statement just after her electoral victory, the Croatian President made it clear to everyone that she would pursue the greater Croatian policy based on the Croatian state and historical right, without betraying her predecessors’ aspirations to Vojvodina. Bearing in

⁸⁰ *Hrvatski vjesnik*, Vinkovci, Zadar, 15. V 1993, dvobroj 21–22, str. 14, 15.

⁸¹ See: *Hrvatski bački mjestopis*, Zagreb 1994; *Hrvatski baranjski mjestopis*, Zagreb 1996; and *Hrvatski srijemski mjestopis*, Zagreb 1997.

⁸² See a review of Sekulić’s book „Hrvatski srijemski mjestopis” by Baldo Dobrašin in *Večernji list* (Zagreb, 8. VI 1997), titled „Ravnim Srijemom do Zemuna”.

Код Хрвата, који политику воде на темељу хрватског државног и историјског права, нема прекида континуитета а има пуно доследности и задивљујуће упорности. Тај континуитет, та доследност и упорност постоје и кад је реч о територијалним претензијама према Војводини, као и према Босни и Херцеговини. Истина, данас се у том погледу не оглашавају политичари значаја и угледа једног С. Радића или В. Мачека, али се јављају следбеници њихове политичке мисли, они који би желели да остваре оно што није пошло за руком њиховим великим претходницима. Тако, на пример, о припадности Срема, Бачке и Баната огласио се дипломирани правник Вјекослав Матијевић, председник Хрватског ослободилачког покрета, који је 1929. основао Анте Павелић, пошто је пре тога била укинута Хрватска странка права. У једном интервјуу датом 1993. Матијевић је изјавио да Хрвати морају „бити чврсти и непопустљиви у питању наших граница и заједничким снагама зауставити пријелаз Срба преко Дрине. Јасно ту укључујемо Сријем, Банат, Бачку, Санџак и Боку”. С намером да подвуче то да је Срем хрватски, рекао је „да и данас Земун припада Ђаковачкој бискупији”. Попут Туђмана, и Матијевић је у својству председника Хрватског ослободилачког покрета, који је представљен као „аутентични сљедбеник хрватског државотворног покрета од Дра Анте Старчевића према Др. Анти Павелићу до данас”, посебну пажњу посветио питању припадности Боке. Он је тврдио да Бока не припада Црногорцима и да су је они приграбили, а да отето треба да врате онима чије је она власништво.⁸³

На сасвим другачији начин од Матијевића исказао је хрватске претензије на Срем, Бачку и Барању Анте Секулић. Учинио је то у својим трима књигама о „Hrvatskom mjestopisu”.⁸⁴ Најпре је оптужио Србе да су се служили разним средствима (да су вршили честа преустројства стварањем нових срезова, области и бановина, да су се позивали час на етничко, час на историјско, па и „господарско” начело, као и да су поменуте пределе попуњавали колонизованим Србима) с намером да Срем, Бачку и Барању потчине својој власти, упркос томе што те области, по „подацима из исправа краљева, црквених поглавара, свјетовних великодостојника и других угледника, од 10. стољећа наоамо, те називи мјеста, салаша, пашњака, бара, брежуљака, утврда непријепорно доказују” да су Хрвати ту „старосједилачко житељство”, те да, сходно томе, оне не припадају Србима, већ Хрватима.⁸⁵

Которска. Повијесничару др Фрањи Туђману – историјско подсећање”, *Политика*, 27. марта 1992.

⁸³ *Hrvatski vjesnik*, Vinkovci, Zadar, 15. V 1993, двобој 21–22, стр. 14, 15.

⁸⁴ О томе види: „Hrvatski bački mjestopis”, Zagreb 1994; „Hrvatski baranjski mjestopis”, Zagreb 1996; и „Hrvatski srijemski mjestopis”, Zagreb 1997.

⁸⁵ Види приказ Секулићеве књиге „Hrvatski srijemski mjestopis”, који је написао Балдо Добрашин у *Večernjem listu* (Zagreb, 8. VI 1997) под насловом „Ravnim Srijemom do Zemuna”.

mind such aspirations, she purposefully singled out Vojvodina and designated it as a separate territory, as if it was not an integral part of Serbia. She thus proved to be a consistent follower and proponent of the policy of Stjepan Radić, Vlatko Maček and their supporters, who wished to delimit Serbia with the Drina, Sava and Danube rivers, and to set up a “sanitary cordon” towards Serbia versus Vojvodina and Bosnia. As the Croats do not renounce their intention to appropriate, if not entire Vojvodina, then at least some parts of it, they insist on cadastre borders and do not recognise the Danube as the natural state border between Serbia and Croatia. In any case, if they are not able to do more, at the current moment they intend to step on Vojvodina’s territory by at least several kilometres. They believe that can be a stepping stone for their expansion to such, so deeply desired territory. Let us hope that Serbian representatives who will negotiate on this issue with the Croats will know how to oppose them.

CONCLUSION

Given all the above said, it is evident that since the 1848/49 revolution, the Croats have been looking for ways to expand their state territory to the areas which belonged and which still belong to Vojvodina. Invoking the historical right or the national principle, while at the same time resorting even to gross forgeries, they aimed to appropriate Vojvodina’s territory, this being fertile soil that Croatia would have great economic benefit from. By laying claims to Vojvodina, the Croats were undermining Serbia, striving to bring discord among inhabitants of Vojvodina and Serbia. They were thus consciously destabilising the joint state as they did not intend to stay in it. By ruining the joint state, both the one after World War I and the one after World War II, they aimed to gain an independent and as bigger as possible Croatia. It is with such intentions that Croatian politicians have always endorsed all autonomous movements in Vojvodina, not because they cared about the autonomy of Vojvodina, but because such movements were breaking the unity of the Serbs and weakening Serbia’s resistance.⁸³ Although showing greater Croatian pretensions to Vojvodina, and not only Vojvodina, the Croats have been constantly accusing the Serbs of greater Serbian pretensions. Serbian politics has not always managed to appropriately respond to the Croats’ claims, which is why, until the present time, those less informed have the impression that the Serbs have had greater Serbian plans and appetites, and that the Croats have been ingenuous and under constant threat from the Serbs. With this work I have attempted to demonstrate and prove that the

⁸³ See more in the cited book by Čedomir and Jelena Popov, „Аутономија Војводине – Српско питање”.

На посебан начин о Војводини се огласила и новоизабрана председница Хрватске Колинда Грабар Китаровић. Убрзо после избора на место председнице Хрватске она је изјавила да ће се борити да права мањина у Хрватској буду „још већа, али да ништа мање неће тражити за Хрвате у Србији, Војводини и другим суседним земљама”. Том изјавом председница Хрватске одмах је по изборној победи свима јасно ставила на знање да ће следити великохрватску политику засновану на хрватском државном и повијесном праву, да неће изневерити тежње својих предака које се тичу претензија на Војводину. Због тих и таквих тежњи она је намерно издвојила Војводину и означила је као засебну територију, као да није саставни део Србије. Тиме је показала да је доследан наследник и заступник политике Стјепана Радића, Влатка Мачека и њихових сабораца који су желели Србију да омеђе рекама Дрином, Савом и Дунавом, да према Србији, у односу на Војводину и Босну, поставе „санитарни кордон”. Због тога што се Хрвати не одричу намере да се дочепају, ако не целе, бар неких делова Војводине, инсистирају на катастарским границама, а не признају Дунав као природну државну границу између Србије и Хрватске. У сваком случају, ако не могу више, у овом тренутку намеравају да бар с неколико километара закораче на територију Војводине. Рачунају да то може да буде одскочна даска за њихово ширење на ту толико жељену територију. Надајмо се да ће они, који са српске стране о овом питању буду водили преговоре са Хрватима, знати да им се супротставе.

ЗАКЉУЧАК

Имајући у виду све што је речено, више је него јасно да су Хрвати од револуције 1848/49. до наших дана тражили начине да прошире своју државну територију на подручја која су припадала и која данас припадају Војводини. Позивајући се на историјско право, или национално начело, при чему нису презали ни од грубих фалксификата, територије Војводине хтели су да се домогну због тога што су то плодне области од којих би Хрватска имала велике економске добити. Атаковањем на пределе Војводине Хрвати су подривали Србију и трудили су се да унесу раздор између становника Војводине и Србије. Тиме су свесно дестабилизovali заједничку државу зато што у тој држави нису намеравали да остану. Циљ им је био да разарањем заједничке државе, како оне после Првог, тако и оне после Другог светског рата, стекну самосталну и што већу Хрватску. С таквим намерама хрватски политичари су увек стајали иза свих аутономашких покрета у Војводини, и то не зато што им је стало до аутономије Војводине, већ због тога што је таквим покретима

actual facts are different and that those attacking others have been trying to conceal their own appetites for other nations' lands.

разбијано јединство Срба и што је слабљена отпорна снага Србије.⁸⁶ Упркос томе што су Хрвати према Војводини, али и не само према њој, испољавали великохрватске претензије, стално су оптуживали Србе за великосрпске претензије. Српска политика није увек успевала на одговарајући начин да парира Хрватима, па је до данас код мање упућених остало уверење да су Срби имали великосрпских планова и апетита, а да су Хрвати у том погледу били безазлени и да им је непрестано претила опасност од Срба. Овим радом показао сам и доказао да то није било тако и да су они, који су нападали друге, тим нападима покушавали да прикрију сопствене апетите за туђим земљама.

⁸⁶ О овоме види више у цитираној књизи Чедомира и Јелене Попов, „Аутономија Војводине – Српско питање”.

ПРЕТЕНЗИЈЕ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ
PRETENSIONS TO BOSNIA AND HERZEGOVINA

Similarly to Vojvodina, the Croats have been laying claims to the territory of Bosnia and Herzegovina, but only more frequently, resolutely and aggressively.

Although back in 1866 Imbro Ignjatijević Tkalac, a reputable politician and publicist of true Yugoslav provenance, warned that states could not be established “based on old sheets paper and ‘virtual’ territorial claims”, the politics relying on the state and historical right could be nothing but greater Croatian. Referring to the Croatian state and historical right, the Croatian Assembly of 1861 emphasised the right of the Triune Kingdom to a part of Slavic countries and its provinces in the Turkish Empire, i.e. Bosnia and Herzegovina, which should be merged again to the Triune Kingdom in the context of resolution of the Eastern Question.⁸⁴ The Assembly’s address of 1878–81 welcomed the Austro-Hungarian occupation and expressed hope that conditions would be created for Bosnia and Herzegovina to join the Triune Kingdom within the dualist organisation of the Habsburg Monarchy.⁸⁵ Don Mihovil Pavlinović, a political leader of the Croats from Dalmatia, welcomed the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina, hoping that these areas would soon be merged with Croatia. When this did not happen, he was disappointed.⁸⁶

The extent of ambitions, almost paranoid, in regard to territorial claims for the achievement of the Croatian state and historical right, was expressed in the paper *Hrvatska* of the Croatian Party of Rights. The article *What is the real Croatian politics and who represents it*, No 6 of 1871, reads:

⁸⁴ „Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861”. Edited and published by: Bar. Dragojlo Kušlan and dr. Mirko Šuhaj, Zagreb 1862, knj. II, 31–34.

⁸⁵ Владимир Ђоровић, „Срби и Хрвати према босанско-херцеговачком питању, in the book: Српски писци о Босни и Херцеговини”, Београд 1995, 196, 197; Mirjana Gross, „Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret”, Zagreb 2000, 346.

⁸⁶ Dragutin Pavličević, „Mihovil Pavlinović o istočnom pitanju i bosansko-hercegovačkom ustanku (1860–1878)”, in the collection of works: *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*, prepared by Nikša Stančić, Zagreb 1990, 201, 202.

Исто онако како су Хрвати атаковали на Војводину, чинили су то, али још више, упорније и агресивније на територију Босне и Хецеговине.

Иако је још 1866. године Имбро Игњатијевић Ткалац, угледни политичар и публициста истинског југословенског опредељења, упозорио да се државе не могу оснивати „на старим хартијама и на ’виртуалним’ територијалним тражбинама”, политика заснована на државном и историјском праву није могла да буде другачија него великохрватска. Позивајући се на хрватско државно и историјско право, Хрватски сабор из 1861. године истакао је право Троједне краљевине на део словенских земаља и на њене покрајине у Турском царству, тј. на Босну и Херцеговину, које би се решавањем Источног питања морале поново придружити Троједној краљевини.⁸⁷ У адреси Сабора из 1878–81. поздрављена је аустроугарска окупација и изражена је нада да ће се створити услови за прикључење Босне и Херцеговине Троједној краљевини унутар дуалистичког уређења Хабзбуршке монархије.⁸⁸ Дон Миховил Павлиновић, политички првак Хрвата из Далмације, поздравио је аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине у нади да ће те области ускоро бити припојене Хрватској. Пошто се то није десило, био је разочаран.⁸⁹

До којих амбиција, готово параноидних, се ишло у територијалним захтевима за остварење хрватског државног и историјског права, показује пример правашког листа *Hrvatska*. У чланку „Која је права хрватска политика и тко је заступа”, у броју 6 из 1871. године, пише: „Земље, што их обухваћа државно право Хрвата, по историји и по

⁸⁷ „Spisi saborski sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861.” Uredili i izdali: bar/on/ Dragojlo Kušlan i dr Mirko Šuhaj, Zagreb 1862, knj. II, 31–34.

⁸⁸ Владимир Ћоровић, „Срби и Хрвати према босанско-херцеговачком питању”, у књизи: „Српски писци о Босни и Херцеговини”, Београд 1995, 196, 197; Mirjana Gross, „Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret”, Zagreb 2000, 346.

⁸⁹ Dragutin Pavličević, „Mihovil Pavlinović o istočnom pitanju i bosansko-hercegovačkom ustanku (1860–1878)”, у зборнику: „Mihovil Pavlinović u politici i književnosti”, priredio Nikša Stančić, Zagreb 1990, 201, 202.

“The lands, covered by the state right of the Croats, in terms of history and ethnicity, spread from Germany to Macedonia, from the Danube to the sea; of today’s separate provincial areas there are: South Styria, Carinthia, Kranjska, Gorica, Istria, Croatia, Slavonia, Krajina, Dalmatia, upper Albania, Montenegro, Herzegovina, Bosnia, Rascia, Serbia – all these have the single true name: the State of Croatia. These lands cover over 4000 square miles, while their population numbers up to eight million souls.”

The stance of *Hervatska* was not isolated. It was not the product of an irresponsible journalist or politician, or a reflection of the current mood. It was a natural outcome of a deeply engrained and widespread conviction. Back in 1869, Eugen Kvaternik, along with Ante Starčević the key person at the Party of Rights, wrote to don Mihovil Pavlinović that, if the Party’s policy was to be followed and the Croatian state and historical right respected, “the flag of a pure and uncorrupted Croatia would soon fly not from the Drava river to the seaside, but from the Tyrol Schistose Alps to Kosovo and Albania!”⁸⁷

Kvaternik’s greater Croatian aspirations, concerning Styria, Kranjska, Gorica and Istria, almost entire Bosnia, up to the “Romania forests and Višegrad and a half of Herzegovina up to the rivers of Neretva and Buna”, are clearly expressed also in his book *La Croatie et la confédération italienne* (Paris 1859), which was severely criticised, for the said reasons, by Alexander Hilferding, a well-known Russian historian, ethnographer and linguist. He warned that no historical right could allow the Croats to appropriate other nations’ lands, saying that such acts were nothing but a seizure that would inevitably bring about a conflict among the related Slavic peoples.

By analysing Kvaternik’s book, the Russian scientist concluded that the Croats set the objective of mastering the neighbouring areas with the aid of Western Europe. They were thus subservient to Western Europe and haughty and exclusive towards their Slavic brothers“. Hilferding advised the Croats in good faith that “they should not humiliate themselves before Western Europe and should not nourish haughtiness and exclusiveness towards their Slavic brothers, but should foster the feeling of unity and love“.⁸⁸ Such noble message, impregnated with a pan-Slavic feeling, fell on deaf ears, as indicated by the programme of the Croatian Party of Rights, drafted in the early 1970s. According to the programme, the Party’s gazette *Hervatska*, launched in 1869, would work on “uniting our Croatian tribe into one, above all national, and then also the political-state body”. Furthermore, the Party would gather under Croatdom Dalmatia, Krajina and Istria, and would collect under the Habsburgs’ sceptre all “tribesmen”, the Croats “of

⁸⁷ See the already cited letter of E. Kvaternik to M. Pavlinović, Zagreb, 22 June 1869, in the book by В. Ђ. Крстић, „Грађа о Србима у Хрватској”, књ. 1, стр. 143, 144.

⁸⁸ Hilferding published a review of Kvaternik’s book in “*Ruska beseda*” in 1860. *Србске новине* from Belgrade transmitted the text and published the entire review also as a separate edition.

народности, простиру се: од Немачке до Македоније, од Дунаја до мора, а по данашњих посебитих провинцијалних именах, следеће су: Јужна Штајерска, Корушка, Крањска, Горица, Истра, Херватска, Славонија, Крајина, Далмација, горња Албанија, Црна Гора, Херцеговина, Босна, Рашка, Србија – тер ове укупно јесу једним правим именом: Држава Херватска. Ове земље простиру се преко 4.000 четворних миљах, а становници им броје до 8 милионах душах”.

Становиште *Hervatske* није било усамљено, није било плод неког неодговорног новинара или политичара, није било став тренутног расположења. Био је то природни исход дубоко усађеног и широко распрострањеног уверења. Још године 1869. Еуген Кватерник, уз Анту Старчевића кључни човек Странке права, писао је дон Миховилу Павлиновићу да, ако се буде следила политика те странке, ако се буде поштовало хрватско државно и историјско право „не од Драве до мора, него од салцбургтирол[ских] алпах до Косова и Албаније вијати ће се доскора застава чисте неоскверњене Херватске!”⁹⁰

Кватерникове великохрватске тежње, које су се тичале Штајерске, Крањске, Горице и Истре, готово читаве Босне, „до Романских гора и Вишеграда и половине Ерцеговине до реке Неретве и Буне”, јасно су исказане и у његовој књизи „*La Croatie et la confédération italienne*” (Париз 1859), коју је баш због тога Александар Гиљфердинг, познати руски историчар, етнограф и лингвиста, подвргао оштрој критици. Он је упозорио да никакво историјско право не може допустити Хрватима да се домогну туђих земаља, да је реч о простом отимању, које ће неминовно изазвати сукоб сродних словенски народа.

Након анализе садржаја Кватерникове књиге руски научник је закључио да су Хрвати себи поставили циљ да уз помоћ Западне Европе загосподаре суседним областима. Због тога су они пред Западном Европом понизни, „а горди и искључиви према својој браћи Словенима”. У најбољој намери Гиљфердинг је поручио Хрватима да се „не понижавају пред Западном Европом и нека гаје у себи не гордост и искључивост према својој браћи Словенима, но чувство јединства и љубави”.⁹¹ Та племенита порука, прожета свесловенским осећањем, остала је код оних којима је упућена без одзива, о чему сведочи програм Хрватске странке права настао почетком седамдесетих година XIX века. У програму је речено да ће орган странке, који је покренут 1869. под именом *Hervatska*, настојати „око уједињења нашега хрватскога племена у једно, и то прије свега народно, затим и политичко-државно тело”. Затим је речено да ће странка прикупити уз хрватство Далмацију, Крајину и

⁹⁰ Види већ цитирано писмо Е. Кватерника М. Павлиновићу, Загреб, 22. јуна 1869. у књизи В. Ђ. Крстића, *Грађа о Србима у Хрватској*, књ. 1, стр. 143, 144.

⁹¹ Приказ Кватерникове књиге Гиљфердинг је објавио у *Руској беседи* 1860, одакле су га пренеле *Србске новине* из Београда. Читав Гиљфердингов приказ *Србске новине* су објавиле и као сепаратно издање.

ancient Illyricum, Dalmatia, Pannonia, Noricum, including Macedonia, into a single national-political indissoluble body”. If they sided with the “fraternal” Bulgarian people, the Croats could become a decisive factor in the east of Europe.⁸⁹

Imbued with greater Croatian conquering ambitions and “armed” with the state and historical right, “the Croatian academic youth”, endorsed by father of the homeland Ante Starčević, believed that not only Bosnia and Herzegovina, “but also entire Albania, entire Rascia, entire upper Moesia or present-day Serbia, were Croatian lands”.⁹⁰ One of the followers of such, as Franjo Rački called it, “specific Croatdom”, wrote that the “Croatian king is called upon to place the cross on the Hagia Sophia church in Constantinople”.⁹¹

In late 1875, Croatian students, who supported Starčević, said that Bosnia and Herzegovina were the hinterland of Dalmatia, belonging to the lands of Zvonimir’s crown. They published a geographical map titled: “Croatian state, issued on the occasion of the 800th anniversary of the coronation of Zvonimir, the king of all Croats”, which includes, in addition to then Dalmatia, Croatia and Slavonia, also Istria, Carinthia, Kranjska, a major part of Styria, Bosnia and Herzegovina up the Drina river, including the part merged to Montenegro in 1878.⁹² In the map of Bosnia, published in 1878, historian Vjekoslav Klaić, a follower of the Party of Rights, proclaimed the population of Bosnia and Herzegovina Croatian, and classified “Muhammad’s Croats” as the Croats. He also wrote that the “Christian Croats”, i.e. Roman Catholics or Latins and “Greek-Eastern Croats”, i.e. the Serbs, lost their free will because they had been slaves for centuries.⁹³

Well-known Croatian writer and publicist Đuro Deželić, a follower of Starčević’s Party of Rights, published in 1879 the book *Hrvatska narodnost iliti duša hrvatskog naroda*, saying the Croats settled into the following provinces which “are therefore Croatian: entire present-day Dalmatia with the Bay of Kotor, vilayet Bosnia, i.e. Bosnia with Turkish Croatia, and Novi Pazar Pashaluk (Rascia), present-day Herzegovina which was called – up to the source of the Neretva river back in 1789, when Engel⁹⁴ wrote his history – Turkish Dalmatia, and finally Montenegro with northern Albania”.⁹⁵

⁸⁹ Mirjana Gross, „Izvorno pravaštvo”, 286.

⁹⁰ Отворено писмо на преучена господина Мајкова учитеља на свеучилишту у Москви, Загреб, 25. јануара 1877, Архив Србије, Поклони и откупи, књ. LX, бр. 39; J. Šidak, „Prilozi povijesti ranog pravaštva”, *Historijski zbornik*, XXV, XXVI, Zagreb 1972–73, 281–303.

⁹¹ Letter of Franjo Rački to Vatroslav Jagić, 22 September 1876, В. Јагић, „Спомени мојера живота”, I део (1838–1880), Београд 1930, 324.

⁹² M. Gross, *ibid.*, 331.

⁹³ Vjekoslav Klaić, „Bosna. Podatci o zemljopisu i povijesti”, Zagreb 1878,

⁹⁴ Johann Christian von Engel (1770–1814), a historian.

⁹⁵ See p. 179 and 180 of Deželić’s book.

Истру и да ће под жезлом Хабзбурговаца окупити све „саплеменике”, Хрвате „дрвнога Илирика, Далмације, Паноније, Норика, страном и Македоније, у једно народно-политично нераздељиво тело”. На тај начин Хрвати би, уколико би се повезали с „побратинским” бугарским народом, могли постати одлучан чинитељ на истоку Европе.⁹²

Задојена великохрватским освајачким амбицијама, а „наоружана” државним и историјским правом, „хрватска академичка младеж”, иза које је стајао отац домовине Анте Старчевић, сматрала је да нису само Босна и Херцеговина „него и сва Арбанашка, и сва Рашија, и сва горња Мизија или данашња Србија, Хрватске земље.”⁹³ Један од следбеника тог, како га је назвао Фрањо Рачки, „специфичног Хрватства”, написао је „да је хрватски краљ позван поставити крст на цркву св. Софије у Цариграду”.⁹⁴

Крајем 1875. хрватски студенти старчевићанског опредељења изјавили су да су Босна и Херцеговина позадина Далмације и да припадају земљама Звонимирове круне. Они су објавили земљописну карту под насловом: „Хрватска држава, издана пригодном 800 годишњице крунидбе Звонимира, краља свих Хрвата”, која обухвата, осим тадашње Далмације, Хрватске и Славоније, још Истру, Корушку, Крањску, већи део Штајерске, Босну и Херцеговину до Дрине, као и део који је 1878. године прикључен Црној Гори.⁹⁵ У земљопису Босне, који је 1878. објавио историчар Вјекослав Клаић, симпатизер Странке права, прогласио је становништво Босне и Херцеговине хрватским а у Хрвате је убројао „мухамедовске Хрвате”. За „кршћанске Хрвате”, тј. за римокатолике или Латине и за „грчко-источне Хрвате”, тј. за Србе, написао је да су изгубили слободну вољу зато што су вековима робовали.⁹⁶

Познати хрватски књижевник и публициста Ђуро Дежелић, следбеник Старчевићеве Странке права, објавио је 1879. године књигу „Hrvatska narodnost iliti duša hrvatskog naroda”, у којој је написао да су Хрватима насељене и да су „стога хрватске покрајине: сва садашња Далмација с Боком которском, вилает Босна тј. Босна с Турском Хрватском, и новопазарским пашалуком (Расција), данашња Херцеговина, која се је све до извора Неретве још г. 1789, кадно је Енгел⁹⁷ писао своју

⁹² Mirjana Gross, „Izvorno pravaštvo”, 286.

⁹³ Отворено писмо на преучена господина Мајкова учитеља на свеучилишту у Москви, Загреб, 25. јануара 1877, Архив Србије, Поклони и откупи, к. LX, бр. 39; J. Šidak, „Prilozi povijesti ranog pravaštva”, *Historijski zbornik*, XXV, XXVI, Zagreb 1972–73, 281–303.

⁹⁴ Писмо Фрање Рачког Ватрославу Јагићу 22. септембра 1876, В. Јагић, „Спомени мојега живота”, I део (1838–1880), Београд 1930, 324.

⁹⁵ M. Gross, п. д., 331.

⁹⁶ Vjekoslav Klaić, „Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti”, Zagreb 1878.

⁹⁷ Енгел Јохан Кристиан (1770–1814), историчар.

To realise aspirations regarding Bosnia and Herzegovina, on 23 August 1878 in an address to Franz Joseph, the Croatian Assembly expressed hope that Bosnia would be organised in such a way that “in time it could be joined with the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia”.⁹⁶ The aspirations to Bosnia and Herzegovina were so great that on 24 March 1878 Bishop Strossmayer wrote with bitterness to Rački: “Our people look at Bosnia and Herzegovina like a stork at an egg, and have forgotten that entire internal logic is contrary to it. How can we be liberated by the one who would drown us in a drop of water, who has always been working only on exterminating us and throwing an anathema at us!”⁹⁷

Less than twenty years before, until he got disappointed with Austria and its policy towards Croatia and the Croats, in his confidential memoranda sent to Minister-President Count Johann von Rechberg, Strossmayer aimed to interest the most responsible political factors in Vienna to invest more effort in resolving the Eastern Question, indicating that Bosnia and Herzegovina, with the aid of the Croats and the Military Frontier, “would fall into their hands as a ripe fruit.”⁹⁸ Offering Bosnia and Herzegovina to Austria, the Bishop wanted to tear these areas away from Turkey and, when possible, integrate them into Croatia in an opportune moment. Believing that Bosnia was Croatia, in 1879 he wrote to Bishop of Banjaluka Marijan Marković: “What is of Bosnia that is of Croatia; what is of Croatia that is at the same time of Bosnia.”⁹⁹ Given that Strossmayer based his entire policy on the Croatian state and historical right, his attitude towards the affiliation of Bosnia and Herzegovina is entirely understandable.

Greater Croatian aspirations were also reflected in the address that Starčević, on behalf of the Party of Rights, presented before the Assembly in October 1884. Members of the Party of Rights reminded the ruler that his predecessors misappropriated “a large portion of the homeland”, that Croatia did not receive back the area up to the Vrbas river, which had been captured by the Turks, that the Croatian provinces of Dalmatia, Styria, Carinthia, Kranjska and Istria seceded from Croatia, that due to the “disturbed” borders the areas of Čabar, Celje, Metlika and Kastav were alienated, that the ruler allowed the “Austrian Reichsrat” to examine whether Žumberak belonged to Croatia or Kranjska, that the king also allowed that Rijeka be proclaimed a disputable “crown land” between Croatia and Hungary, and that Međumurje should be added to Hungary.¹⁰⁰ The geomania of the Party of Rights was reflected also in its programmes. For instance, the first section of the programme written by Ante Starčević and accepted at the great Party Assembly, held in Zagreb on 26 June 1891 (attended by 250 of his followers), reads: “on

⁹⁶ В. Ђоровић, „Срби и Хрвати према босанско-херцеговачком питању”, in the book: *Српски писци о Босни и Херцеговини*, Београд 1995, 196, 197.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ V. Krestić, „Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju”, 400.

⁹⁹ Ivan Mužić, „Hrvatska politika i jugoslovenska ideja”, Split 1969, 29.

¹⁰⁰ M. Gross, „Izvorno pravaštvo”, 456.

повјестницу, звала турска Далмација, напoкон и Црна Гора са сјеверном Арбанаском”.⁹⁸

Да би остварио тежње које су се тичале Босне и Херцеговине, Сабор Хрватске је 23. августа 1878. у адреси упућеној Францу Јосифу изразио наду да ће уређење Босне бити изведено тако да би се „временом могао припојити на устрој краљевине Хрватске, Славоније и Далмације”.⁹⁹ Тежње за Босном и Херцеговином биле су толике да је бискуп Штросмајер с огорчењем писао Рачком 24. марта 1878. године: „Наши људи загледали су се у Босну и Херцеговину ко штрк у јаје, а пустили с памети, да је сва нутарња наша лoгика прот тому. Како ће нас онај ослобађати који би нас у капи воде утопио, који увијек и увијек само о тому ради, да нас заметне да вјечити анатема анемије на нас баци!”¹⁰⁰

Непуних двадесет година раније, док се није разочарао у Аустрију и њену политику према Хрватској и Хрватима, Штросмајер је у својим поверљивим меморандумима упућеним министру председнику грофу Јохану Рехбергу настојао да заинтересује најодговорније политичке чиниоце у Бечу да се више ангажују у решавању Источног питања, при чему им је наговештавао да ће им Босна и Херцеговина уз помоћ Хрвата и Војне крајине „пасти у руке као зрели плод”.¹⁰¹ Нудећи Босну и Херцеговину Аустрији, бискуп је желео те области да отргне од Турске, а кад буде могуће, у погодном тренутку да их припоји Хрватској. Он је сматрао да је Босна Хрватска, па је стога 1879. године и написао бањалучком бискупу Маријану Марковићу: „Што је Босне, то је и Хрватске, а што је хрватске, то је уједно и Босне.”¹⁰² Кад имамо у виду чињеницу да је Штросмајер читаву своју политику заснивао на хрватском државном и историјском праву, овакав његов став о питању припадности Босне и Херцеговине сасвим је разумљив.

Великохрватска настојања испољена су и у адреси коју је Старчевић у име Странке права поднео Сабору октобра 1884. године. Праваши су тада подсетили владара да су његови преци проневерили „велики комад домовине”, да Хрватској није повраћен од Турака освојен део до Врбаса, да су хрватске покрајине Далмација, Штајерска, Крањска, Корушка и Истра отцепљене од Хрватске и да су услед „поремећених” граница отуђене области Чабра, Цеља, Метлике и Каства, да је владар допустио да „аустријански рајхсрат” претреса питања припада ли Жумберак Хрватској или Крањској, да је краљ исто тако одобрио да се Ријека прогласи спорном „круновином” између Хрватске и Угарске и

⁹⁸ Види 179. и 180. страну Дежелићеве књиге.

⁹⁹ В. Ђоровић, „Срби и Хрвати према босанско-херцеговачком питању” у књизи „Српски писци о Босни и Херцеговини”, Београд 1995, 196, 197.

¹⁰⁰ Исто.

¹⁰¹ V. Krestić, „Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju”, 400.

¹⁰² Ivan Mužić, „Hrvatska politika i jugoslavenska ideja”, Split 1969, 29.

the foundations of the state right and national principle, the Party of Rights will employ all legal means for the Croatian people, who live in Croatia, Slavonia and Dalmatia, Rijeka with the county, and in Međumurje, Bosnia and Herzegovina and Istria, to be united into a single independent, state body within the Habsburg Monarchy, and will support with all force the brothers Slovenians' endeavour to collect the Slavic lands into this state body."¹⁰¹ The first section of the Party of Rights' programme of 1894 reads: "*The Croatian state and natural right should be revived: by establishing the totality of the Kingdom of Croatia through the unification of Croatia, Slavonia, Dalmatia, Rieka, Međumurje, Bosnia, Herzegovina, Istria, Kranjska, Carinthia and Styria within the Habsburg Monarchy*".¹⁰² (Italics – V. K.)

The words "by establishing the totality of the Kingdom of Croatia" and unification with the said areas imply that these areas had been united. However, with the aim to create a Greater Croatia, members of the Party of Rights falsified historical facts not only in the programme, but in many other cases as well. In terms of Croats' territorial claims, three categories of lands can be distinguished. The first category contains the lands making up "the real scope", these being then Croatia and Slavonia with the city of Rijeka and the environs. The second contains the lands subject to the so-called virtual right, these being Međumurje, Dalmatia, Kvarner islands, a part of Istria and north-western parts of Bosnia. The third category contains the lands that the greater Croatian circles wished to see as parts of Croatia based on the "Croatian state and historical right". In their programme of 1894, members of the Party of Rights included into that category Styria, Carinthia, Kranjska and entire Bosnia and Herzegovina, although they had never been a part of Croatia. In any case, the plan of building a Greater Croatia, which would be created in phases, was fully shaped in the second half of the 19th century. In the decades that followed, strategies and tactics for the achievement of the desired objectives were only further developed and supplemented.

In late 1902, well-known Croatian politician, lawyer and writer Marijan Derenčin was prepared to declare the annexation of Bosnia and Herzegovina, advocating the enlargement of Croatia, while magnanimously giving the Serbs the right to spread towards the south.¹⁰³

In early 1908, Iso Kršnjavi, a distinguished member of the Pure Party of Rights proposed to head of the General Staff of the Zagreb Military

¹⁰¹ Iso Kršnjavi, „Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike”, knj. druga, Zagreb 1896, 462.

¹⁰² Dr Šime Mazzura, Dr Marijan Derenčin, „Programi oporbenih stranaka u Hrvatskoj” (reprinted from *Obzor*), Zagreb 1894, 12.

¹⁰³ On that occasion, Iso Kršnjavi noted: “The merry one (Derenčin – V. K.) is giving us Bosnia, and, on top of that, the right to expand to the west. We still have not entirely digested the Military Frontier and the Serbs, whom we obtained along with it; what should we do with the Serbs in Bosnia? Are we not to “septemvirise” them as well? Bosnia has still not formally been delivered to our monarchy; the sultan is a sovereign there. How did dr Derenčin come to the idea to claim somebody else’s property? – He may respond to us: Ah, the sultan! Bosnia is ours!” (Kršnjavi, *ibid.*, 234, 235).

да се Међумурје припоји Угарској.¹⁰³ Геоманија Странке права дошла је до изражаја и у њеним програмима. Тако је у програму прихваћеном на великој страначкој скупштини одржаној у Загребу 26. јуна 1891, а који је написао Анте Старчевић с 250 својих присталица, у првој тачки речено: „Странка права, стојећ на темељу државног права и народнога начела, радит ће свим законитим средствима да се народ хрватски, који станује у Хрватској, Славонији и Далмацији, на Ријеци с котаром и у Међумурју, Босни и Херцеговини и Истри, сједини у једно самостално државно тијело у оквиру Хабсбуршке монархије, те ће подупирати свом снагом настојање браће Словенаца, да се и словенске земље овому државному тијелу прикупе.”¹⁰⁴ У првој тачки правашког програма из 1894. године речено је: „*Хрватско државно и природно право имаде се оживотворити: узпоставом цјелокупности краљевине Хрватске сједињењем Хрватске, Славоније, Далмације, Ријеке, Међумурја, Босне, Херцеговине, Истре, Крањске, Корушке и Штајерске у оквиру Хабсбуршке монархије.*”¹⁰⁵ (курзив – В. К.)

Кад се каже „узпоставом цјелокупности краљевине Хрватске” и сјединити је с поменутиим областима, то претпоставља чињеницу да су те области некад биле заједно. Међутим, у жељи да створе велику Хрватску, правашки су не само у овом програму већ и у многим другим случајевима фалсификовали историјске чињенице. По територијалним захтевима Хрвата могу се разликовати три категорије земаља. У прву спадају земље које чине „реални опсег”, а то су ондашња Хрватска и Славонија са градом Ријеком и околином. У другој су земље на које је полагано тзв. виртуелно право, а то су Међумурје, Далмација, Кварнерска острва, део Истре и северозападни делови Босне. У трећој категорији су земље које су великохрватски кругови желели да виде у саставу Хрватске на темељу „хрватског државног и историјског права”. У такве су правашки у програму из 1894. године уврстили Штајерску, Корушку, Крањску и читаву Босну и Херцеговину, премда оне никад нису биле у саставу Хрватске. У сваком случају, план о изградњи велике Хрватске, која би настајала у фазама, потпуно је био уобличен у другој половини XIX века. У потоњим деценијама само су разрађиване и допуњаване стратегије и тактике којима би могли да буду остварени жељени циљеви.

Познати хрватски политичар, правник и књижевник Маријан Деренчин је концем 1902. године био спреман да прогласи анексију Босне и Херцеговине залажући се за проширење Хрватске, а великодушно дајући право Србима да се шире ка југу.¹⁰⁶

¹⁰³ М. Gross, „Izvorno pravaštvo”, 456.

¹⁰⁴ Iso Kršnjavi, „Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike”, knj. II, Zagreb 1896, 462.

¹⁰⁵ Dr Šime Mazzura, Dr Marijan Derenčin, „Programi oporbenih stranaka u Hrvatskoj” (preštampano iz *Obzora*), Zagreb 1894, 12.

¹⁰⁶ Тим поводом Исо Кршњави је забележио: „Тако нам веселак (Деренчин – В. К.) даје Босну, и још тому право да се на запад ширимо. Ми још нисмо сасвим проба-

Corps Zanantoni that “a dynasty and monarchy would in all aspects be an unconditionally reliable and safe pivot towards the inside and towards the outside for all times, whereas Bosnia and Herzegovina should be merged with Croatia, Slavonia and Dalmatia into a single state body, under the leadership of an absolutely reliable person, who would carry out the transition of Bosnia into a constitutional regime in a way similar to that in which Count Pejačević, as a ban and commissioner, annexed the Military Frontier of Croatia.”¹⁰⁴

Kršnjavi believed that the idea of Greater Croatia was nothing but “a somewhat streamlined Yugoslav idea” which can be more easily achieved than the great Yugoslav thought.¹⁰⁵ For Croatia to more easily appropriate Bosnia, in 1909 he pleaded that Archbishop Josip Stadler should become a bishop in Đakovo, which would ensure “the unity of the clergy in Bosnia”. He claimed that the Croats needed the Bosnians as they were resilient, honest and reliable. In his opinion, “What is anti-Semitism elsewhere is anti-Serbism here. Self-defence!”¹⁰⁶

At the time of the annexation crisis, leader of the Croatian Pure Party of Rights Josip Frank advocated trialism in the Habsburg Monarchy, where Greater Croatia, enlarged with Bosnia and Herzegovina, would be the third counterparty.¹⁰⁷ He greeted the annexation, confident that it prevented Bosnia and Herzegovina from joining Serbia and that conditions were created for the reorganisation of the Monarchy and implementation of his Party’s programme about the unification of Banska Hrvatska and Dalmatia with Bosnia and Herzegovina.¹⁰⁸ When he began to collect volunteers for the so-called Croatian National Legion, whose task was to militarily oppose Serbia’s purported preparations for the incursion of its troops, *četnik* and *komitadji* units into Bosnia and Herzegovina,¹⁰⁹ some Muslims, who joined Frank’s Party, were prepared to spill their blood in defending the concept of the “unity of all Croatian lands”. At a conference held in Zagreb in November 1908, it could be heard that “thousands of Croatian Muslims were ready to dash towards the Drina river under the Croatian banner to defend Croatia

¹⁰⁴ Kršnjavi, *ibid.*, 510.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 212.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 504, 568, 587.

¹⁰⁷ Marko Trogrlić, „Hrvatska i 'Hrvatsko pitanje' u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarówa (1908–1910)” in the collection of works *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007, 168, 171–174. Already in 1890, in a speech held in the club of the Party of Rights, Frank advocated the unification of Croatia, Slavonia, Dalmatia, Istria, “the Croatian areas” of Styria, Carinthia and Kranjska, including Bosnia and Herzegovina. According to Frank, such unification would be carried out within a federal, i.e. trialistic Monarchy.

¹⁰⁸ Zlatko Hasanbegović, „Islam i muslimani u pravaškoj ideologiji: o pokušaju gradnje 'pravaške' džamije u Zagrebu 1908”, *ibid.*, 93.

¹⁰⁹ About Frank’s action of collecting volunteers with whose help Croatia would appropriate Bosnia and Herzegovina, see: I. Kršnjavi, *ibid.*, 546, 547, 558.

Истакнути члан Чисте странке права Исо Кршњави је почетком 1908. године предложио начелнику Генералштаба Загребачког војног збора Занантонију „да би династија и монархија у свим правцима била безувјетно поуздана и сигурна точка ослонаца према унутра и према вани за сва времена, треба Босну и Херцеговину спојити с Хрватском, Славонијом и Далмацијом у једно јединствено државно тијело и ставити под водство једне апсолутне поуздане особе, која би провела пријелаз Босне у конституцијски режим на сличан начин на који је своједобно гроф Пејачевић као бан и као комесар анектирао Војну крајину Хрватске.”¹⁰⁷

Кад је већ реч о Кршњавиу, он је сматрао да идеја о Великој Хрватској није ништа друго „него мало стегнута југословенска идеја”, коју је могуће лакше остварити од велике југословенске мисли.¹⁰⁸ Да би се Хрватска што лакше домогла Босне, залагао се 1909. године за то да надбискуп Јосип Штадлер за бискупа пређе у Ђаково и да се тиме постигне „јединство клера у Босни”. Тврдио је да су Босанци потребни Хрватима зато што су жилави, поштени и поуздани. По његовом виђењу, „Што је другде антисемитизам, то је код нас антисрбизам. Самообрана!”¹⁰⁹

У време анексионе кризе Јосип Франк, вођа хрватске Чисте странке права, залагао се за тријалистичко устројство Хабзбуршке монархије, у којој би Велика Хрватска, увећана Босном и Херцеговином, чинила трећу уговорну страну.¹¹⁰ Он је поздравио анексију уверен да је њоме онемогућено припајање Босне и Херцеговине Србији а да су створени услови за преуређење Монархије и остварење програма његове странке о уједињењу Банске Хрватске и Далмације с Босном и Херцеговином.¹¹¹ Кад је почео да сакупља добровољце за тзв. Хрватску народну легију, која је имала задатак да се војно супротстави наводним припремама Србије за упад њене војске, четничких и комитских одреда

вили Војну крајину и Србе, које смо с њом добили, а што би са Србима у Босни? Зар би и њих 'септемвризирали'? Босна није још формално предана нашој монархији, тамо је султан суверен. Како долази др Деренчин до тога да својата туђе добро? – Одговорит ће нам: А шта султан! Босна је наша!” (Kršnjavi, п. д., 234, 235).

¹⁰⁷ Kršnjavi, п. д., 510.

¹⁰⁸ Исто, 212.

¹⁰⁹ Исто, 504, 568, 587.

¹¹⁰ Marko Trogrlić, „Hrvatska i 'Hrvatsko pitanje' u korespondenciji Josipa Franka i Moritza von Auffenberg-Komarówa (1908–1910)” у зборнику *Pravaška misao i politika*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007, 168, 171–174. Већ 1890. године Франк се у једном говору одржаном у клубу Странке права залагао за уједињење Хрватске, Славоније, Далмације, Истре, „хрватских крајева” Штајерске, Корушке и Крањске, као и Босне и Херцеговине. То уједињење било би, по виђењу Франка, обављено у оквирима федералистички, односно тријалистички уређене Монархије.

¹¹¹ Zlatko Hasanbegović, „Islam i muslimani u pravaškoj ideologiji: o pokušaju gradnje 'pravaške' džamije u Zagrebu 1908”, исто, 93.

sacred places and legacies of their grandfathers”.¹¹⁰ At the same time, the Board of the religious-cultural organisation Croatian National Community prepared the political programme known as the “Punctuations”, where it was unequivocally said that “Bosnia and Herzegovina are Croatian lands in ethnic and state-legal terms” and that “the natural aspiration of the Croats of Bosnia and Herzegovina is the unification of Bosnia and Herzegovina with Croatia, within the Habsburg Monarchy”.¹¹¹ The Croatian Catholic Association, set up in 1910, adopted as one of its objectives the provision from the Party of Rights’ programme concerning the state-legal connection of Bosnia and Herzegovina with Croatia.¹¹² Being a key person of the Frank’s variant of Party of Rights’ ideology, Archbishop of Vrhbosna Josip Stadler advocated the annexation of Bosnia and Herzegovina to Croatia, particularly during World War I.¹¹³ Already at the First Croatian Catholic Meeting, held in Zagreb in 1900, Stadler expressed the wish that “Bosnia and Herzegovina should merge with its maternal country as soon as possible”. His statement was greeted by the attendees with “indescribable”, “enthusiastic and loud” applause and the cries “Long live Croatian Bosnia!”¹¹⁴

For each of their geomanias, for instance towards Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, parts of Slovenia, Montenegro, the Croats had many excuses – historical, natural, ethnic, geographic, economic, geopolitical and other. In this respect, they designed an entire well-developed and efficient system. They fiercely attacked and condemned any other nation’s request or pretension to the territories that they were considering. Among other things, in regard to geomania, from the mid-19th century to date, the Croats have been demonising the Serbs. According to them, the Serbs are a nation of *haiduks* and scoundrels, with Byzantine cunningness, primitive and sly. They are Šumadija’s bandits and *četniks*, while the Croats are well-mannered, humane and pacifistic. They have the right, on various grounds, to the territories they desire, whereas the Serbs wish to seize them on no grounds because the Serbs are predators – they are a disturbing factor, a source of crises, unrests and wars.¹¹⁵ In this way, owing to their impressive determination, well-developed tactics, without being hampered and often even facilitated

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Zlatko Matijević, „Politika i sudbina: dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostojnost hrvatskog naroda”, in the collection of works: *Pravaška misao i politika*, 216.

¹¹² Zoran Grijak, „Doprinos vrhbosanskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera djelovanju Stranke prava u Bosni i Hercegovini tijekom Prvoga svjetskog rata”, *ibid.*, 181,182.

¹¹³ *Ibid.*, 188 and further.

¹¹⁴ Stjepan Korenić, „Prvi hrvatski katolički sastanak održan u Zagrebu dne 3, 4. i 5. rujna godine 1900”, Zagreb 1900, 336, 337.

¹¹⁵ See: L. V. Südland, „Južnoslavensko pitanje”, Zagreb 1943, 383; Dr Ante Pavelić, „Putem Hrvatskog Državnog prava”, Buenos Aires – Madrid 1977, 486; Petar Vučić, „Politička sudbina Hrvatske, Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske”, Zagreb 1995, 165.

у Босну и Херцеговину,¹¹² део муслимана, који се укључио у Франкову странку, био је спреман да пролива и своју крв у одбрани мисли „уједињења свих хрватских земаља”. На једној конференцији одржаној у Загребу новембра 1908. могло се чути да су спремне „тисуће хрватских муслимана под барјаком хрватским похрлити на Дрину у одбрану хрватских светиња и аманета дједова својих”.¹¹³ У исто то време Одбор верско-културне организације Хрватска народна заједница израдио је политички програм познат као „Пунктације”, у којима је без двоумљења речено да су „Босна и Херцеговина етнички и државно-правно хрватске земље” те да је „природна тежња босанскохерцеговачких Хрвата сједињење Босне и Херцеговине с Хрватском, а у оквиру хабсбуршке Монархије”.¹¹⁴ И Хрватска католичка удруга, основана 1910, у своје циљеве уградила је одредницу из програма Странке права која се тичала државноправног повезивања Босне и Херцеговине са Хрватском.¹¹⁵ Као кључна личност франковачке варијанте праваштва у Босни и Херцеговини врхбосански надбискуп Јосип Штадлер се посебно за време Првог светског рата залагао за припајање Босне и Херцеговине Хрватској.¹¹⁶ Кад је реч о Штадлеру, он је већ на Првом хрватском католичком састанку, одржаном у Загребу 1900. године, изразио жељу „да се што прије Босна и Херцеговина сједини с матером земљом”. Та његова изјава код присутних поздрављена је „неописивим”, „одушевљеним и громким” плеском и узвицима „Живица Босна хрватска!”¹¹⁷

За сваку своју геоманију, на пример за Босном и Херцеговином, за Војводином, за деловима Словеније, за Црном Гором, Хрвати су имали многа оправдања: историјска, природна, етничка, географска, економска, геополитичка и друга. У том погледу разрадили су читав добро развијен и уходан систем. Сваки туђи захтев или претензију на територије на које су бацили око Хрвати су жестоко нападали и осуђивали. Између осталог, баш у вези с геоманијом, од средине XIX века до наших дана Хрвати су се служили, као што се и данас служе, демонизацијом Срба. По њима, Срби су хајдучки и разбојнички народ, византијски препредени, примитивни и лукави. Они су шумадијски бандити и четници а Хрвати су културни, хумани и миротворни, њима, по разним основама, припадају територије које желе а Срби хоће да их се домогну без основа, зато

¹¹² О Франковој акцији сакупљања добровољаца помоћу којих би се Хрватска домогла Босне и Херцеговине види: I. Kršnji, п. д., 546, 547, 558.

¹¹³ Исто.

¹¹⁴ Zlatko Matijević, „Politika i sudbina: dr. Ivo Pilar i njegova borba za samostalnost hrvatskog naroda”, у зборнику *Pravaška misao i politika*, 216.

¹¹⁵ Zoran Grijak, исто, 181, 182.

¹¹⁶ Исто, 188. и даље.

¹¹⁷ Stjepan Korenić, „Prvi hrvatski katolički sastanak održan u Zagrebu dne 3. 4. i 5. rujna godine 1900”, Zagreb 1900, 336, 337.

by short-sighted and feeble-minded politics of Belgrade, the Croats raised their Greater Croatian requests to the level of justified and legitimate rights. Once they accomplished that, they did not hide their readiness to realise their national and state requests at all cost, even with the most brutal force.¹¹⁶

The Serbs did not find adequate response to such behaviour of the Croats. Intoxicated with the idea of Yugoslavism and being sincere and ingenuous supporters of fraternity and unity, the Serbs were late in everything. They would reveal the truth with astonishment, asking themselves with childlike bewilderment why the Croats hated them and did evil to them.

The paper of the Bosnia-Herzegovina Croats *Hrvatski dnevnik*, which promoted a purely racist approach to the solution of territorial issues, published a series of articles about the affiliation of Bosnia and Herzegovina. The series was published in Sarajevo in 1907 in a separate book titled *Hrvatska Bosna (Mi i „oni tamo“)*. The first pages of that book, poisoned with the Franko-Furtim (Frankists and Clericalists) ideas read: “A number of geographic, ethnographic and historical circumstances of Bosnia clearly determine its political position with regard to the Monarchy, and even more its political Croatdom in Bosnia. The Croatdom is a cultural link between Europe and the East, a link between the Monarchy and Bosnia, which may have been weakened during the most difficult historical calamities, but has never been severed. It represents an ethnic link between the territory where the Croatian tribe established its true, though still a small state with today’s Croatia; it is a link which, based on state law, gives our king the right to feel as a ruler and not as an appointed governor in Bosnia; in a nutshell: only Croatdom, either of Christ’s or Islamic faith, is the element invited to bridge the gap between Europe and the Balkans.

That feeling is latent and lives in each of us, it clearly defines our task in the course of historical and cultural development: *bringing closer, first of all, Bosnia to Croatia, paving the way towards the Monarchy and into the heart of Europe – from wherever you go from Bosnia, that path leads only through Croatia. Croatdom will thus be resurrected anew because harder than a steel link is the bond of blood!*

Everyone knows we will face struggles: *we have been waging for a long time an eternal struggle against those elements which gravitate to the other side of the said fatal gap, which are pursued by an irresistible centrifugal force away from the state union with the Monarchy, which only yesterday accepted the authority under the guise of loyalty and are today*

¹¹⁶ Back in 1911, in section 7 of their programme, Starčević’s Young Croats emphasised: “The Croatian Youth, as the most prominent proponent of radical greater Croatian propaganda, which will cover all Croatian lands mentioned in the political programme, and thus all Croatian settlements, will employ primarily oral agitation and the press, including the establishment of cultural institutions, *without refraining, as a last resort, from other means either*”. (Italics – V. K.) („Riječ mlade Hrvatske, Hrvatskom đastvu i svemu narodu posvećuje Starčevićanska mladost”, Zagreb 1911, 4)

што су грабежљивци, што су реметилачки чинилац, извор криза, немира и рата.¹¹⁸ На тај начин, задивљујућом упорношћу, добро разрађеном тактиком, ничим ометани, а често и помогнути кратковидом и малоумном политиком Београда, уздигли су своје великохрватске захтеве на степен оправданих и легитимних права. Кад су то постигли, нису крили да су спремни своје националне и државне захтеве да остваре по сваку цену, па и најбруталнијом силом.¹¹⁹

За такво понашање Хрвата Срби нису нашли адекватне одговоре. Занети идејом југословенства, искрени и лаковерни поборници братства и јединства, они су у свему каснили, истину су откривали са запрепаштењем и детињастом збуњеношћу питали су се зашто их Хрвати мрзе и из којих разлога им наносе зла.

Лист босанско-херцеговачких Хрвата, *Hrvatski dnevnik*, који је заступао чисто расни приступ у решавању територијалних питања, објавио је серију чланака о припадности Босне и Херцеговине. Та серија је 1907. године штампана у Сарајеву у посебној књижици под насловом „Hrvatska Bosna (Mi i 'oni tam')”. На првим страницама те франко-фуртимашки затроване књижице каже се: „Цијелим низом увјета географске, етнографске и хисторичке ситуације Босне јасно је обиљежен политички положај њен према монархији, а још јасније политичко знаменовање Хрватства у Босни. Оно представља културну везу између Европе и истока, Везу између монархије и Босне, која је за најтежих хисторичких катастрофа можда попустила, али се никад није прекинула. Она представља етничку везу између оног територија, на ком је хрватско племе засновало своју праву и ако још малену државу са данашњом Хрватском; оно представља везу, која у виду државноправном даје нашем краљу право, да се у Босни осјећа владаром, а не мандатаром, једном ријечи: само Хрватство, било оно Крстове или Исламске вјере, представља онај елеменат, који је зван, да зајази онај јаз, што постоји између Европе и Балкана.

Тај осјећај у свакоме од нас тиња и живи, он нам јасно установљује нашу задаћу у тијек хисторичког и културног развитака: *зближити прије свега Босну Хрватској, утрти онај пут до монархије и у срце Европе, који куд год из Босне кренеш, води само преко Хрватске.*

¹¹⁸ Види: L. V. Südländ, „Južnoslavensko pitanje”, Zagreb 1943, 383; Dr Ante Pavelić, „Putem Hrvatskog Državnog prava”, Buenos Aires – Madrid 1977, 486; Petar Vučić, „Politička sudbina Hrvatske, Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske”, Zagreb 1995, 165.

¹¹⁹ Још 1911. године старчевићанска омладина је у Младохрватском програму под тачком 7 истакла: „Младохрватство, као најизразитији поборник радикалне великохрватске пропаганде, која ће обухватити све хрватске земље, споменуте у политичком програму, и к томе све хрватске насеобине, служиће се поглавито усменом агитацијом и штампом, те оснивањем културних институција, *не жацајући се у скрајњим случајевима ни других средстава*” (курзив – В. К.) (*Riječ mlade Hrvatske*, „Hrvatskom đavtu i svemu narodu posvećuje Starčevićanska mladost”, Zagreb 1911, 4).

weaving the nets and throwing them across the Drina river, which call us, the Croats, brothers, aiming to seize from us in a fraternal embrace our historical rights and our ethnicity, in order to sell them with satisfaction – at Terazije square!

But we are still standing on this side of the crossroads, while they will remain on the other side!”¹¹⁷ (Italics – V. K.)

Such spirit imbued the Greater Croatian circles, whereas the nature of relations in such a phantasmagorical, centuries-long desired great state is outlined in the *Hervatstvo* paper. The first issue of *Hervatstvo*, which appeared on 2 May 1904 in Zagreb, reads: “We shall fight for the identity of the Roman Catholic Church, for its rights and institutions, defending it from any attack, from whatever side it comes. It will be our task to renew and revive everything within the bounds of public social life in Jesus Christ [...] We shall endeavour to ensure greater organic extension of the Croatian state right by constitutional means. [...] We recognise in the Croatian lands only one political people: *Croatian*, only one state flag: *Croatian*, only one official language: *Croatian*.”

Fiercely lashing out at the Croats who were prepared to cooperate and reach accord with the Serbs, *Hervatstvo* wrote: “Here Christ, over there Antichrist. Here, under the Croatian flag, a pure and celebrated Croatom, over there a chaos of nonsensical principles and a mayhem of flags. Here pride, inherited from the old Croats, who did not let even a foot of their land to be seized without blood, over there people who are giving Croatian lands, soaked with Croatian blood, as some old cloths, for the sake of ostensible concord to those who refuse to hear about harmony with their brothers, unless they allow their right arms to be cut off. Damn such fraternity!

The gap between the Serbs and the Croats to widen because of us! That is what you are also shouting at us.

And who has been bridging this gap so far? Was it you? When and where? You had enough time! Where is unity? The unity that some Serbs wish to reach with you – such unity can be achieved by any ox with its butcher. It just needs to put its head under his hatchet. We simply do not need such unity as we would stop being what we are and what we want to be – the Croats [...]; as regards their (Serbian – V. K.) political usurpations, we cannot agree with them until they recognise to the Croatian lands what belongs to us under the settlement (of 1868 – V. K.): one Croatian flag, one Croatian language, in a word – *one political Croatian people*”.

Even before the end of World War I, when it was certain that the Central Powers were losing the war and that the Habsburg Monarchy was about to disintegrate, the hopes in a possible attainment of Greater Croatia were not dashed. A credible testimony is left by Iso Kršnjavi in his *Zapisci*. On 28 October 1918, he noted: “I have spoken today with Government’s

¹¹⁷ See p. 5 and 6 of the book.

Хрватство ће тиме изнова ускрснути, јер тврђа веза но челична је веза крви!

Да ћемо у томе наићи на борбе, то сваки зна: *ето нас одавна у вечној борби против оних елемената, који гравитирају с ону страну описаног фаталног јаза, које некаква неодољива центрифугална сила гони из државне заједнице са монархијом, који су јучер сретали власт под кринком лојалности, а данас плету нити, те их бацају преко Дрине, који нас Хрвате зову браћом, да нам у братском загрљају отму хисторична наша права и нашу народност, не би ли је с чаром продали – на Теразијама!*

Али још стојимо ми с ону страну размеђа, а они тамо остати ће с ону (курзив – В. К.)!¹²⁰

Оваквим духом били су прожети великохрватски кругови, а какви би односи владали у тој фантазмагоричној вековима жељеној великој држави, одговор налазимо у листу *Hervatstvo*. У првом броју тих новина, које су се појавиле у Загребу 2. маја 1904. године, између осталог стоји: „Борит ћемо се за самосвојност цркве римокатоличке, за њезина права и институције проти свакому нападају, дошао он с које му драго стране. Наша ће бити задаћа, да се све у свим границама јавнога друштвенога живота обнови и препороди у Исусу Крису [...] Настојат ћемо, да уставним путем получимо веће органичко проширење хрватскога државнога права [...] У хрватским земљама признајемо само један политички народ: *хрватски*, само једну државну заставу: *хрватску*, само један службени језик: *хрватски*.”

Жестоко се окомљујући на Хрвате који су били спремни на сарадњу и слогу са Србима, *Hervatstvo* је писало: „Туј Крису, а тамо Антикрису. Туј под хрватском заставом чисто и славно хрватство, а тамо хаос безглавних начела и збрка разних застава. Туј понос, баштињен од старих Хрвата, који нису допуштали, ни да им се педаљ земље отме без крви, а тамо људи, који даривају хрватске, хрватском крвљу орошене земље, као какове старе крпе, све у хатар тобожње слоге онима, који ни чути неће о слози са својим братом, осим ако си даде одсјећи десну руку. Лијепа ли братства!

Јаз између Срба и Хрвата да ће ради нас постати већи! И то нам довикујете.

А тко је тај јаз доселе премостио? Зар ви? Када и гдје? Имали сте доста времена! Па гдје је слога? Онакву слогу, какову неки Срби хоће с вама углавити, такову може постићи сваки вол са својим месаром. Треба само да му главу даде под сјекиру. Такове слоге напросто не требамо, јер бисмо престали бити оно, што јесмо и што хоћемо да будемо – Хрвати [...] што се пако тиче њихових (српских – В. К.) политичких усурпација, ми се тако дуго с њима не можемо сложити, док

¹²⁰ Види страну 5. и 6. поменуте књиге.

Secretary Andres,¹¹⁸ who told me it is rumoured among the Government circles that a free Greater Croatian state will be recognised. Croatia, Slavonia, Dalmatia with Rijeka and Međimurje, including Bosnia and Herzegovina, will belong to that state. Perhaps Istria as well. A few days later the Emperor will allegedly arrive in Zagreb.”¹¹⁹

After the war ended in 1918 and further on, in addition to Stjepan Radić, Ante Pavelić also devoted attention, in several instances, to the territorial scope of Croatia. In his autobiographical work *Doživljaji* he wrote that the old “/.../ Croatian State covered the entire territory of the former Roman Illyricum, and one part of the former Pannonia. Its eastern border – with the Bulgarian Empire, were the Drina and Kolubara rivers; its northern border were the Mura, Drava and Danube rivers; the western border stretched along the Carinthian Alps and the Adriatic; and its southern border was that with Albania. Apart from today’s Croatian lands, the Croatian State included Mačva, as well as Slovenia and Carinthia /.../.”¹²⁰ The programme of the Croatian Party of Rights of 1 March 1919, endorsed by Pavelić, underscored that the Party would employ “all legal means to ensure that, based on the Croatian state right and the right of national self-determination, all Croatian lands (Croatia, Slavonia, Dalmatia, Rijeka with the county, Međimurje, Prekomurje, Bosnia and Herzegovina and Istria with the islands), are united into a single, independent, autonomous Croatian state”.¹²¹ In the promemoria that he submitted to a member of the Grand Council of Fascism Roberto Forges Davanzati in 1927, he included Bosnia and Herzegovina into Croatia on the basis of the historical right.¹²² In “the promemoria about the negotiations held in Budapest on 31 October 1927”, it was noted that “the Croatian state includes Croatia with Međimurje, Slavonia with Srijem, Bosnia and Herzegovina and Dalmatia”. The draft promemoria of September 1928, which was to be signed by “plenipotentiaries of the Royal Italian Government and the Croatian people” and which requested the establishment of the Croatian state, read that “it will consist of Croatia and Slavonia, Međimurje, Dalmatia and Bosnia and Herzegovina”. In the second section of the promemoria, the Italian Government was asked to recognise that Croatia and Slavonia with Međimurje, Dalmatia and Bosnia and Herzegovina were “historically Croatian lands, while [the Italian Government – V. K.] will in all aspects support and aid the endeavour of the Croatian people to create

¹¹⁸ Ivan Andres, a politician, lawyer and legal writer.

¹¹⁹ Kršnjavi, *ibid.*, 806

¹²⁰ See p. 34 of the cited book.

¹²¹ Mario Jareb, „Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine”, Zagreb 2006, 165.

¹²² In his book „Doživljaji” (Zagreb, 1996), p. 285, Pavelić wrote: “A large part of Croatia, almost the biggest, i. e. Bosnia and Herzegovina, to which the Turks spread, was torn away from Croatia more than three and a half centuries ago.”

хрватским земљама не признају оно, што нас по нагодби (од 1868 – В. К.) иде: једну заставу хрватску, један језик хрватски, речју *један политички народ хрватски*.”

Чак и пред сам крај Првог светског рата, кад је било извесно да централне силе губе рат а да се Хабзбуршка монархија распада, наде у могуће остварење Велике Хрватске нису се губиле. О томе је оставио уверљиво сведочанство у својим „Записцима” Исо Кршњави. Он је 28. октобра 1918. забележио: „Данас сам разговарао са секретаром владе Андресом,¹²¹ који ми рече да се у владиним круговима говори о томе како ће бити призната слободна великохрватска држава. У ту државу припадат ће Хрватска, Славонија, Далмација с Ријеком и Међумурје, затим Босна и Херцеговина. А можда и Истра. Неколико дана након тога цар ће наводно доћи у Загреб.”¹²²

Од свршетка рата 1918. па надаље у више наврата, поред Стјепана Радића, и Анте Павелић је посвећивао пажњу питању територијалног опсега Хрватске. У аутобиографској књизи „Doživljaji” написао је да се стара „[...] Хрватска Држава простирала на целом подручју некадање римске Илирије, и на једном диелу некадање Паноније. Източна јој је граница била на реци Дрини и Колубари, гдје је граничила с Бугарским Царством; сјеверна на рекама Мури, Драви и Дунаву; западна у корушким Алпама и на Јадрану, а јужна на албанској граници. Тако су у Хрватску Државу спадале, осим данашњих хрватских земаља, и Мачва те Словенско и Корушка [...]”¹²³ У програму Хрватске странке права од 1. марта 1919, иза којег је стајао Павелић, наглашено је да ће та странка радити „свим законитим средствима, да се на темељу хрватскога државнога права и права народнога самоодређења све хрватске земље (Хрватска, Славонија, Далмација, Ријека с котаром, Међумурје, Прекомурје, Босна и Херцеговина и Истра с отоцима) сједине у једну самосталну независну хрватску државу”¹²⁴ У промеморији, коју је 1927. предао члану Великог фашистичког већа Роберту Форгесу Даванцатију, Босну и Херцеговину је на темељу историјског права укључио у састав Хрватске.¹²⁵ У „промеморији о вјећањима вођеним у Будимпешти дне 31. X 1927.” констатовано је да „Хрватска држава обухваћа Хрватску с Међумурјем, Славонију са Сријемом, Босну и Херцеговину и Далмацију”. У нацрту промеморије од септембра 1928, коју су имали да потпишу „опуномоћеници Краљевске талијанске владе и хрватског на-

¹²¹ Реч је о Ивану Андресу, политичару, адвокату и правном писцу.

¹²² Кршњави, п. д., 806.

¹²³ Види стр. 34. поменуте књиге.

¹²⁴ Mario Jareb, „Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine”, Zagreb 2006, 165.

¹²⁵ У књизи „Doživljaji” (Zagreb, 1996) на 285 страни Павелић је написао: „Један велики дио Хрватске, просторно готово највећи, то јест Босна и Херцеговина, на коју су се проширили Турци, био је већ преко три и пол стољећа одицепљен од Хрватске.”

an independent state [...]” In some of his writings, such as *Die kroatischen Ländern und ihre Bevölkerung*, published in 1931, and *Die kroatische Frage*, published in 1936, Pavelić included Bosnia and Herzegovina into Croatia. According to the first calculation, such Croatia would have 107,753, and according to the second around 107,000 square kilometres.¹²³

In analysing the scope of the Croatian state, Pavelić and his Ustaša regularly emphasised the Croatian state and historical right to Bosnia and Herzegovina. The border of their Greater Croatia always went to the Drina. Characteristic in this respect is Pavelić’s article *Bosna je naša*, published in 1932. Among other things, it says that “as regards Bosnia and Herzegovina, Belgrade should know [...] that these are old Croatian lands, [...] that the Croatian people will never allow it that our lands secede from the maternal country of Croatia, and that we would all die rather than allow the greater Serbian Moloch to swallow them. May Belgrade not forget that the old Croatian Duvanjsko polje in Bosnia has the majority Catholic-Muslim population, [...] and may Belgrade know that entire Croatia will wage a battle up to the last drop of blood for these of its lands, and will certainly cut off the avaricious Belgrade hands stretched for this Croatian pearl. Bosnia is Croatian and we shall never let it go”¹²⁴ [Italics – V. K.]. The pro-Ustaša press and literature, legally published in the late 1930s and early 1940s, always openly wrote about Bosnia and Herzegovina as a Croatian territory.¹²⁵

Pavelić’s and Ustaša pretensions to Bosnia and Herzegovina came to the fore also in several cartographic overviews. In the map published on the front page of the *Ustaša* monthly of July 1930, Bosnia and Herzegovina were an integral part of Greater Croatia. A similar thing happened in Pavelić’s book *La restauration économique des pays danubiens* from 1932,¹²⁶ with a map titled *La Croatie et les pays danubiens*. Bosnia and Herzegovina were included into Croatia also in the map published on the front page of *Hrvatski domobran* – a calendar for 1933. This was also the case with the postage stamp published by the Main Ustaša Headquarters in Italy in 1934. Mladen Lorković, author of the book *Narod i zemlja Hrvata*, printed in Zagreb in 1939, published the map *Hrvati u Povijesnoj Hrvatskoj (po popisu pučanstva god. 1931)*, which covered entire Bosnia and Herzegovina. In terms of greater Croatian ambitions, particularly noteworthy is an illegally published leaflet from 1940, with a map showing all territories that were to become part of the Independent State of Croatia. In addition to Croatia and Dalmatia, it was to include Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Sandžak, Slovenia, Srem, Baranja and Bačka.¹²⁷

¹²³ Ibid., 166, 167.

¹²⁴ Ibid., 169.

¹²⁵ Ibid., 179.

¹²⁶ Full title of Pavelić’s book is: „La restauration économique des pays danubiens; le désarmement, Belgrade et la Croatie”, Grič (Geneva) 1932.

¹²⁷ M. Jareb, *ibid.*, 168–183.

рода”, којом је тражено успостављање хрватске државе, речено је да ће се она „састојати из Хрватске и Славоније, Међумурја, Далмације и Босне и Херцеговине”. У другој тачки те промеморије затражено је од италијанске владе да призна да су Хрватска и Славонија с Међумурјем, Далмација и Босна и Херцеговина „повјесно хрватске земље те ће [италијанска влада – В. К.] у сваком погледу подупирати и помагати настојање хрватског народа за стварањем самосталне државе [...]”. И у неким својим списима, као што су „Die kroatischen Ländern und ihre Bevölkerung”, који је објављен 1931, и „Die kroatische Frage”, објављен 1936, Павелић је Босну и Херцеговину укључивао у састав Хрватске. Та његова Хрватска имала би по првом прорачуну 107.753, а по другом око 107.000 квадратних километара.¹²⁶

Приликом разматрања обима хрватске државе Павелић и његове усташе редовно су истицале хрватско државно и историјско право на Босну и Херцеговину. Граница њихове Велике Хрватске увек је ишла до Дрине. У том погледу карактеристичан је Павелићев чланак „Босна је наша”, објављен 1932. године. У њему се, између осталог, каже, што се „тиче Босне и Херцеговине, нека Београд знаде, [...] да су то старе хрватске земље, [...] те да хрватски народ неће никада дозволити, да се наше земље одцијепе од матере земље Хрватске, те да бисмо прије изгинули сви до једнога, него ли допустили, да нам великосрпски молох њих прогута. Нека Београд не заборави, да је у Босни стародревно хрватско Дувањско поље, већина католичко-муслиманска, [...] и нека Београд знаде, да ће цијелокупно хрватство повести бој до задње капље крви за те своје земље, те сигурно одсјећи грамзљиве београдске руке, које пружи за тим хрватским бисером. Босна је хрватска и никада је нећемо дати [подвукао – В. К.]”.¹²⁷ У проушашкој штампи и литератури, које су легално објављиване крајем тридесетих и почетком четрдесетих година, о Босни и Херцеговини увек је отворено писано као о хрватској територији.¹²⁸

Павелићеве и усташке претензије на Босну и Херцеговину дошле су до изражаја и у неколико картографских приказа. Тако су на насловној страни месечника *Усташа* из јула 1930, на мапи која је ту објављена, Босна и Херцеговина чиниле саставни део Велике Хрватске. Слично се десило и у Павелићевој књизи „La restauration économique des pays danubiens” из 1932. године,¹²⁹ у којој је објављена карта под насловом „La Croatie et les Pays danubiens”. Босна и Херцеговина укључене су у

¹²⁶ Исто, 166, 167.

¹²⁷ Исто, 169.

¹²⁸ Исто, 179.

¹²⁹ Потпуни наслов Павелићеве књиге је: „La restauration économique des pays danubiens. Le désarmement. Belgrade et la Croatie”, Edition de la correspondance croate „Grič” (Ženeva) 1932.

The Croatian Roman Catholic Church fully agreed with Pavelić's Ustaša in regard to the intentions to cede Bosnia and Herzegovina to Croatia. This was also demonstrated at the academy of the Great Brotherhood of Crusaders held on 25 October 1936 in Sarajevo. The development of the crusader movement in Bosnia was particularly aided by Archbishop of Vrhbosna Ivan Šarić. The leader of the Great Brotherhood of Crusaders was dr Ivo Protulipac. At that academy in Sarajevo, Bosnia and Herzegovina were designated as the "grandfathers' land" and the "homeland" of Croatia, whereby clerical and Frankist aspirations were expressed, based on the Croatian state right, to the so-called "Croatian ethnic and state-historical area", i.e. "territorial entirety of Croatia".¹²⁸

A month after the Cvetković–Maček agreement was signed, Archbishop Alojzije Stepinac delivered a proclamation to Maček, espousing the view, among other things, that Bosnia should become Catholic and as such, at an opportune moment, more easily fitted into the ethnographic and state-historical framework of Croatia.¹²⁹

When the 1300th anniversary of the Croats' ties with the Holy See was marked in 1939, in the epistle published on the occasion and signed by 14 senior Croatian religious leaders, Bosnia and Herzegovina were marked as part of Croatia.¹³⁰

Head of the Agrarian Party Jovan Jovanović Pižon, with whom Prince Pavle Karađorđević confided, left a note about Maček's territorial requests. At a meeting between the Prince and Maček, which took place before the Cvetković–Maček agreement was reached, asked by the Prince "What Croatia means for you?", Maček answered: "Those are the Littoral and Sava Banovinas". In their second encounter, Maček requested Dubrovnik and then the Vrbas Banovina, with 90% of the Serbian population. His appetites grew at the time of their second conversation and he requested Srem up to Ilok, Brčko with the environs, Bijeljina, Travnik, Fojnica and Herzegovina.¹³¹

Aiming to appropriate Bosnia and Herzegovina or some of their parts, led by Maček, the Croats requested that Yugoslavia be re-organised on national grounds and that several federal units be created. According to one of their requests, a larger part of Bosnia "would receive autonomy or an equal status with other federal units. According to the second, Bosnia

¹²⁸ *Katolički tjednik*, Sarajevo, 1. studeni 1936.

¹²⁹ П. Илић, „Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату”, Београд 1995, 120–121.

¹³⁰ The epistle was also signed by apostolic administrator of Bačka Lajčo Budanović and Bishop of the Bay of Kotor Pavao Buturac, whereby it was accentuated that those areas should belong to the future Croatian state (Viktor Novak, „Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj”, Zagreb–Beograd 1986, 508–514).

¹³¹ Белешке Јована Јовановића Пиждона, Архив Југославије, Збирка Ј. Јовановића, note of 26 March 1939.

састав Хрватске и на карти објављеној на насловној страни *Хрватског домобрана*, календара за 1933. годину. Учињено је то и на поштанској марки коју је штампао Главни усташки стожер у Италији 1934. Младен Лорковић, писац књиге „Народ и замља Хрвата”, штампане у Загребу 1939, објавио је карту „Хрвати у Повијесној Хрватској (по попису пучанства год. 1931)” којом су у целини обухваћене Босна и Херцеговина. Са становишта великохрватских амбиција посебну пажњу заслужује илегално објављен летак из 1940. с мапом на којој су означене све територије које су имале да уђу у састав Независне Државе Хрватске. Поред Хрватске и Далмације, њу су имале да чине Босна и Херцеговина, Црна Гора, Санцак, Словенија, Срем, Барања и Бачка.¹³⁰

Хрватска римокатоличка црква у свему је била сагласна с Павлићевим усташама кад је реч о намерама да Босну и Херцеговину припоје Хрватској. То је показано и на академији Великог крижарског братства одржаној у Сарајеву 25. октобра 1936. године. Развој крижарства у Босни несебично је помагао надбискуп врхбосански Иван Шарић. Вођа Великог крижарског братства био је др Иво Протулипац. На поменутој академији у Сарајеву Босна и Херцеговина означене су као „дедовска грудa” и „домовина” Хрватске, чиме су, на основу хрватског државног права, испољене клерикалне и франковачке аспирације на тзв. хрватски етнички и државно-историјски простор, тј. на „територијалну целовитост Хрватске”.¹³¹

Месец дана после споразума Цветковић–Мачек надбискуп Алојзије Степинац уручио је промеморију Мачеку којом се, између осталог, заложио за то да Босна постане католичка и као таква у погодном тренутку лакше буде уклопљена у целовити етнографски и државно-историјски оквир Хрватске.¹³²

Кад је 1939. године организовано обележавање 1300-годишњице веза Хрвата са Светом столицом пригодном посланицом која је тим поводом објављена, а коју је потисало 14 највиших хрватских верских старешина, Босна и Херцеговина означене су као делови Хрватске.¹³³

О Мачековим територијалним захтевима оставио је забелешку Јован Јовановић Пижон, шеф Земљорадничке странке, којем се поверио кнез Павле Карађорђевић. У једном сусрету између кнеза и Мачека, који се догодио пре споразума Цветковић–Мачек, на питање кнеза „Шта је за Вас Хрватска?”, Мачек је одговорио: „То су Приморска и Савска

¹³⁰ М. Jareb, п. д., 168–183.

¹³¹ *Katolički tjednik*, Сарајево, 1. студени 1936.

¹³² П. Илић, „Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату”, Београд 1995, 118–119.

¹³³ Посланицу су потписали и апостолски администратор бачки Лајчо Будановић и бококторски бискуп Павао Буторац, чиме је наглашено да и те области треба да припадну будућој хрватској држави (Viktor Novak, „Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj”, Загреб–Београд 1948, 508–514).

and Herzegovina would be shared between the Serbian and Croatian unit, while according to the third request, which implied the creation of a dual Yugoslav state, the border would be on the Drina river, and entire Bosnia and Herzegovina would be incorporated into the Croatian area.”¹³²

Such varying proposals of Maček and his followers were confusing the public, which is why the British envoy in Belgrade wrote in his report for 1936 the following: It has never been possible to precisely determine what he [Maček – V. K.] means by Croatia, but it may be assumed that this province would include, in rough terms, the lands between the southern borders of Slovenia, and the line stretching from the Danube through Vojvodina to Dubrovnik, including a part of Vojvodina (which would be probably left for later negotiations owing to its predominantly Serbian character), a major part of Bosnia and western Herzegovina”.¹³³

In a non-dated project of the constitution of the Croatian Peasant Party, Yugoslavia was divided into the Kingdom of Serbia, Kingdom of Croatia and Kingdom of Slovenia. The Kingdom of Croatia would consist of the Littoral, Sava and Vrbas Banovinas, parts of the Drava and Danube Banovinas, and several districts from the remaining territory of Bosnia and Herzegovina: Fojnica, Visoko, Travnik, Zenica, Žepče and Brčko.¹³⁴

The Croatian press was even more radical in territorial claims than the leadership of the Croatian Peasant Party. For instance, in late June 1938 the Zagreb paper *Obzor* wrote: “Bosnia played and still plays a historical role in our life. It is a barometer of our people’s events, even when that is not perceived at first sight. Bosnia was and remains a stone of temptation of Croatian politics and Croatian national consciousness. Nowhere else as in Bosnia do we need political savvy, national unity and a solid, unwavering will to be ourselves, to protect our vital national interests”.¹³⁵

Unlike Croatian politicians, who charged at Bosnia and Herzegovina, aiming to get hold of it at all cost, Ljuba Davidović, the leader of the Serbian democrats believed that the life interest of the Serbs, Croats and Muslims was to live in tolerance “in such area which has been complex in national and religious terms through centuries”, because “none of the three faiths can rule in Bosnia and Herzegovina where the Orthodox population is a relative majority¹³⁶; there can be only a harmonised will of all three faiths, with a single programme – creating a healthy situation in the Yugoslav state union”. As assessed by Milan Grol, Davidović intended for Bosnia

¹³² M. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 40.

¹³³ Ibid., 25.

¹³⁴ For more information see: M. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 25, 26.

¹³⁵ Ibid., 26.

¹³⁶ Under the 1921 census, Bosnia and Herzegovina had 1,890,440 inhabitants. Of this, there were 43.9% Serbs, 31.1% Muslims, and 23.5% Croats. (Претходни резултати пописа становника од 31. јануара 1921, Београд 1924).

бановина”. При другом сусрету Мачек је тражио Дубровник, а потом и Врбаску бановину, с 90 посто српског становништва. У трећем разговору апетити су порасли, па је Мачек захтевао Срем до Илока, Брчко са околином, Бијелину, Травник, Фојницу и Херцеговину.¹³⁴

С намером да се домогну Босне и Херцеговине, или појединих њихових делова, Хрвати су под вођством Мачека захтевали преуређење Југославије на националним основама и стварање више федералних јединица. Према једном од њихових захтева, већи део Босне „добило би аутономију или равноправан статус са другим савезним јединицама. Према другом, Босна и Херцеговина биле би дељене између српске и хрватске јединице, а према трећем, који је подразумевао стварање двојне југословенске државе, граница би била на Дрини, а цела Босна и Херцеговина укључена у хрватску област.”¹³⁵

Тако различити предлози и захтеви Мачека и његових следбеника збуњивали су јавност, па је због тога и британски посланик у Београду у извештају за 1936. годину написао: „Шта све он [реч је о Мачеку – В. К.] сматра Хрватском није никада било могуће прецизно утврдити, али може се претпоставити да би у ту покрајину ушле, у најгрубљим потезима земље између јужних граница Словеније, и линије која се протеже од Дунава преко Војводине до Дубровника, укључујући и део Војводине (која би вероватно због свог претежно српског карактера била остављена за накнадне преговоре), већи део Босне и западне Херцеговине”.¹³⁶

У једном недатираном пројекту устава Хрватске сељачке странке извршена је подела Југославије на Краљевину Србију, Краљевину Хрватску и Краљевину Словенију. Краљевину Хрватску чиниле би Приморска, Савска и Врбаска бановина, делови Дравске и Дунавске бановине и неколико срезова с преостале територије Босне и Херцеговине: Фојница, Високо, Травник, Зеница, Жепче и Брчко.¹³⁷

Још радикалнија у територијалним захтевима од вођства Хрватске сељачке странке била је хрватска штампа. Тако је, примера ради, загребачки *Obzor* крајем јуна 1938. написао: „Босна је играла и игра повијесну улогу у нашем животу. Она је барометар нашег народног збивања и онда, кад се то не опажа на први поглед. Босна је била и остаје камен кушње хрватске политике и хрватске народне свијести. Нигдје другдје као у Босни није нам потребна политичка памет и народна слога и тврда, непоколебљива воља да будемо своји, да штитимо своје виталне народне интересе.”¹³⁸

¹³⁴ Белешке Јована Јовановића Пиждона, Архив Југославије, Збирка Ј. Јовановића, белешка од 26. марта 1939.

¹³⁵ М. Радојевић, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 40.

¹³⁶ Исто, 25.

¹³⁷ Подробније податке о овоме види код М. Радојевић, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 25, 26.

¹³⁸ Исто, 26.

and Herzegovina “the role of Yugoslav Switzerland”.¹³⁷ Davidović believed that Bosnia and Herzegovina would “truly unite” the Serbs and Croats “or would set them at loggerheads”. He also believed that both nations “should fold their little flags until a new big flag is raised as a result of work on the national well-being”. He did not share Ljuba Stojanović’s opinion that there was no reasonable demarcation between the Serbs and Croats in respect of Bosnia and Herzegovina, and that the real border between them went only through graves. Bearing in mind such attitude of his friend Stojanović, whom he sincerely respected, he wrote that he never stopped thinking of such vision, but that for that reason he wanted above all that “Bosnia and Herzegovina, living and sound, should create not a border but a bridge”.¹³⁸ We have not managed to find such conciliatory, benevolent and rational view of the solution to the issue of affiliation of Bosnia and Herzegovina with any Croatian politician of Davidović’s repute.

Even after the Cvetković–Maček agreement, concluded in August 1939 – although the parts of western Bosnia which had belonged to the Vrbas Banovina were added to the newly established Banovina of Croatia, Maček was not satisfied with Banovina’s territorial scope. He considered the agreement “partial”, believing it contained many disputable, particularly territorial issues. According to his statement, the agreement “did not definitively resolve the issue of the Croatian territory”, which is why a clause was inserted that the definitive scope of the Banovina of Croatia “will be established once the entire state union is re-organised”. “And that is entirely logical”, emphasised Maček, “because the territory of the Banovina of Croatia will be entirely different depending on whether the newly re-arranged state union contains, for instance, autonomous Vojvodina or not, or whether it contains autonomous Bosnia or not etc.”¹³⁹

At the time of negotiations on the creation of the Banovina of Croatia, when it came to the issue of affiliation of Bosnia and Herzegovina, particularly of Bosanska krajina, the Croatian party referred to the state and historical right, and when needed to ethnic, economic¹⁴⁰ and political reasons. The Serbian side emphasised ethnic affiliation above all.¹⁴¹

The constant endeavours to have Croatia spread over the widest possible geographic area came to the fore also at the time of the already

¹³⁷ М. Грол, „Искушења демократије”, Београд 1991, 35, 36; М. Радојевић, „Босна и Херцеговина у расправима”, 20.

¹³⁸ Т. Стојков, „Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929–1935”, Београд 1969, 225; М. Радојевић, „Босна и Херцеговина у расправима”, 20.

¹³⁹ Ранко Кончар, „Опозиционе партије”, 339.

¹⁴⁰ In regard to the disputes arising from the agreement on the creation of the Banovina of Croatia, *Srpski glas* underscored that the Croats aimed to obtain Bosnia because of its abundance of ores and forests, but also because of the Muslim workforce, for which an industrialist from Zagreb said it would be the cheapest in Europe.

¹⁴¹ М. Радојевић, „Босна и Херцеговина у расправима”, 32, 36.

За разлику од хрватских политичара, који су кидисали на Босну и Херцеговину желећи по сваку цену да их се домогну, Љуба Давидовић, вођа српских демократа, сматрао је да је животни интерес Срба, Хрвата и муслимана да „у тој кроз векове национално и верски сложеној области” живе у трпелјивости, јер „Босна и Херцеговина у којој православни представљају релативну већину,¹³⁹ не може владати ниједна од три вере, него само саглашена воља све три, са једним програмом: подизањем здравог стања у југословенској државној заједници”. По оцени Милана Грола, Давидовић је Босни и Херцеговини наменио „улогу југословенске Швајцарске”.¹⁴⁰ Давидовић је сматрао да ће Босна и Херцеговина Србе и Хрвате „истински ујединити, или ће их тешко закрвити”. Држао је да и једни и други „ту треба да свију мале заставе, док се из рада на народном благостању не издигне једна нова велика застава”. Он није делио мишљење Љубе Стојановића да између Срба и Хрвата о Босни и Херцеговини нема разумног разграничења и да права међа међу њима ту води само преко гробова. Имајући у виду такав став пријатеља Стојановића, којег је истински уважавао, написао је да му то виђење никад није излазило из главе, али да зато више од свега жели „да Босна и Херцеговина, жива и здрава, оствари не међу него мост”.¹⁴¹ Овако помирљиво, добронамерно и рационално виђење решења проблема припадности Босне и Херцеговине нисмо нашли ни код једног хрватског политичара таквог угледа који је имао Давидовић.

И после споразума Цветковић–Мачек, склопљеног августа 1939, иако су новоствореној Бановини Хрватској припојени делови западне Босне, који су припадали Врбаској бановини, Мачек није био задовољан територијалним опсегом Бановине. Он је сматрао да је тај споразум „дјеломичан” и да у њему има доста спорних, нарочито територијалних питања. Тим споразумом, по његовој изјави, „није питање хрватског територија ријешено дефинитивно”, па је зато у њега унета клаузула да ће се дефинитивни опсег Бановине Хрватске установити кад се буде преуређивала читава државна заједница. „А то је посве наравно” – нагласио је Мачек – „Јер посве другачије ће изгледати дотични териториј Бановине Хрватске, буде ли у ново преуређеној државној заједници рецимо и аутономна Војводина или не буде, друкчије буде ли и аутономна Босна или не буде итд.”¹⁴²

¹³⁹ Према попису обављеном 1921. године у Босни и Херцеговини било је укупно 1.890.440 становника. Од тога, Срба је било 43,9%, муслимана 31,1% а Хрвата 23,5%. („Претходни резултати пописа становника од 31. јануара 1921”, Београд 1924).

¹⁴⁰ М. Грол, „Искушења демократије”, Београд 1991, 35, 36; М. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 20

¹⁴¹ Т. Стојков, „Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929–1935”, Београд 1969, 225; М. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama”, 20.

¹⁴² Ranko Končar, „Opozicione partije”, 339.

established Independent State of Croatia. Dissatisfied with its size, through Deputy Poglavnik Slavko Kvaternik, the Ustaša tried to make it bigger. In a telegram of 14 May 1941, German envoy Siegfried Kasche presented to his Foreign Ministry Kvaternik's wish to have the "Croatian" territories spread up to the Albanian border, including the towns of Priboj, Prijepolje and Pljevlja. Kasche supported this request with the explanation that "the Croatian troops were already stationed there". Italy, however, was opposed to this. Count Ciano dismissed Kvaternik's request as "Croatian imperialism". On 30 June 1941 he wrote in his *Diary*: "Pavelić know wants the Sanjak of Novi Pazar. That's a nonsensical, unjustified request. I have prepared a letter, signed by the Duce, whereby we are refusing these claims."¹⁴²

According to Erich Schmidt-Eenboom, the author of the book about the activity of the German Federal Intelligence Service BND (*Bundesnachrichtendienst*), Ivan Stevo Krajačić – one of the key persons of politician Josip Broz Tito, at the time of the latter's sway and unlimited power, developed a plan on creating "a sovereign Croatia with Bosnia and Herzegovina", within the borders of the former Independent State of Croatia from 1941.¹⁴³ This is another, irrefutable piece of evidence of the consistency of greater Croatian aspirations, particularly those concerning Bosnia and Herzegovina. Political systems, state-legal frameworks, politicians, forms of state and social organisation have changed, but what has remained immutable and consistent is the Croatian politics aimed at setting Croatia's borders on the Drina river.

Croatia's geopolitical position is one of the numerous issues that have burdened and will burden relations between the Croats and Serbs. According to the general assessment of the leading Croatian politicians and geopoliticians, both of the past and nowadays, Croatia's geopolitical position is such that it resembles, according to well-known Croatian historian Vjekoslav Klaić, "a widely split sausage". Some compare Croatia's territory with a banana or a crescent moon. Such Croatia, according to the general belief of all politically-conscious Croats, has no conditions for survival and progress. Antun Radić explained that a "united Dalmatia with Croatia would look like crumbs of bread, whereas the inner part that you cut into – that is Bosnia and Herzegovina cut out from the Croatian bread [...]; whether we will eat well depends on the inner part, i.e. we need Herzeg-Bosnia".¹⁴⁴ For Antun's brother Stjepan, Bosnia was "like entrails for the rest of Croatia. You can't take out someone's entrails and tell him to live". According to Frano Supilo, "Croatia without Bosnia would always be toys in the hands of

¹⁴² Смиља Аврамов, „Геноцид у Југославији у светлости међународног права”, Београд 1992, 265.

¹⁴³ Erich Schmidt-Eenboom, „Der schattenkrieger”, Düsseldorf 1955, 213; Smilja Avramov, „Postherojski rat zapada protiv Jugoslavije”, Novi Sad 1997, 193, 194.

¹⁴⁴ *Dom*, 4. IV 1901, br. 7, 16.

У време преговора о стварању Бановине Хрватске хрватска страна се око питања припадности Босне и Херцеговине, посебно Босанске Крајине, позивала на државно и историјско право, а према потреби и на етничке, економске¹⁴³ и политичке разлоге. Српска страна истицала је изнад свега етничку припадност.¹⁴⁴

Стално настојање да се Хрватска распростре на што ширем географском простору дошло је до изражаја и у време већ успостављене Независне Државе Хрватске. Незадовољне њеним обимом, усташе су посредством доглавника Славка Кватерника покушале да је увећају. У брзојаву од 14. маја 1941. немачки посланик Зигфрид Каше пренео је свом Министарству иностраних послова жељу Кватерника да се „хрватске“ територије прошире до албанске границе, укључујући ту и градове: Прибој, Пријепоље и Пљевља. Каше је подржао овај захтев с образложењем да су ту „већ стациониране хрватске трупе“. Међутим, Италија се томе супротставила. Гроф Ђано назвао је овај захтев С. Кватерника „хрватским империјализмом“. У свом „Дневнику“ записао је 30. јуна 1941. године: „Сад би Павелић хтео Новопазарски Санцак. Бесмислени, неоправдани захтев. Спремио сам, од Дучеа потписано писмо, којим одбијам ове претензије.“¹⁴⁵

Један од кључних људи у гарнитурџи политичара Јосипа Броза, Иван Стево Крајачић, према писцу књиге о деловању немачке тајне службе БНД (Bundesnachrichtendienst) Ериху Шмиту Енбому, у време пуне Титове снаге и неограничене власти, саставио је план о стварању „суверене Хрватске са Босном и Херцеговином“, у границама некадашње Независне Државе Хрватске из 1941. године.¹⁴⁶ То је још један од многих непобитних доказа да постоји доследност у великохрватским тежњама, посебно оним које се тичу претензија на Босну и Херцеговину. Политички системи, државноправни оквири, облици државног и друштвеног уређења и људи који су водили политику су се мењали, али је хрватска политика била и остала доследна када је реч о намерама да се границе Хрватске поставе на Дрини.

У многобројна питања која су оптерећивала, која оптерећују и која ће оптерећивати односе између Хрвата и Срба спада и геополитички положај Хрватске. По општој оцени водећих хрватских политичара и

¹⁴³ У расправама које су вођене поводом споразума о стварању Бановине Хрватске *Српски глас* је истицао да је Хрватима стало да се помогну Босне због богатства тамошњих руда и шума, али и до муслиманске радне снаге, за коју је један загребачки индустријалац рекао да би она била најјефтинија у Европи.

¹⁴⁴ М. Radojević, „Bosna i Hercegovina u raspravama“, 32, 36.

¹⁴⁵ Смиља Аврамов, „Геноцид у Југославији у светлости међународног права“, Београд 1992, 265.

¹⁴⁶ Erich Schmidt-Eenboom, „Der schattenkrieger, Düsseldorf 1955, 213; Smilja Avramov“, „Postherojski rat zapada protiv Jugoslavije“, Novi Sad 1997, 193, 194.

those ruling today's occupied provinces", i.e. Bosnia and Herzegovina.¹⁴⁵ To secure permanent economic and financial independence, Croatian politicians concluded they had to reach new territories. In 1940 *Hrvatski dnevnik* wrote: "With its today's scope, Croatia cannot subsist permanently as it needs some other areas for its own economic development."¹⁴⁶

The most famous and respected Croatian geopolitician dr Ivan Pilar, known under the pseudonyms of Südland, dr Juričić and Florian Lichtträger, wrote that "from the geopolitical viewpoint, there is no chance for the Triune Kingdom to survive in national-political or economic-political terms without Bosnia and Herzegovina".¹⁴⁷ According to Pilar, "Croatia and Slovenia, separated from Bosnia and Dalmatia as their natural integral parts, are but a torso incapable of living."¹⁴⁸ Dr Ivan Pilar wrote the book *Južnoslovensko pitanje*, published in four editions within several decades – two editions in Croatian and two in German. In his brochure *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, published in 1915 and 1917, he openly made it clear what was and what had to be the Croats' strategic objective. In that brochure, dr Pilar, i.e. dr Juričić wrote that "the Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia, with its long narrow territory of very small depth, stretching into two directions (Dalmatia, in some parts, only a few kilometres) is not able on its own to be the scene of any state and political creation and does not have any future at all in such form of a national-political body. We believe that this realisation prompted such fevered search for a wider framework for our national development before 1878, and was the most recent cause of shaping Illyrianhood and Yugoslavhood. The Triune Kingdom will get its elementary conditions of life only when joined by Bosnia and Herzegovina. There is very little hope for the Croatian people to subsist in the territory of the Triune Kingdom, while Bosnia and Herzegovina are presented as an important condition for national survival and political development of the Croatian people. Limited only to the Triune Kingdom, the Croatian people can only scrape out an existence; they can live only if they have Bosnia and Herzegovina."¹⁴⁹ In dr Pilar's opinion, Croatia, Slavonia and Dalmatia made the shell, and Bosnia and Herzegovina the core of Croatia.¹⁵⁰

To gain a better insight into dr Pilar's views of the Serbs, his character and political orientation, we shall mention his conversation with dr Iso Kršnjavi on 1 June 1918. The conversation was prompted by Dr Pilar's

¹⁴⁵ Frano Supilo, „Politički spisi, članci, govori, pisma, memorandumumi”, 1970, 179.

¹⁴⁶ *Hrvatski dnevnik* of 30 January 1949, No 1.346.

¹⁴⁷ Dr Ivo Pilar, „Politički zemljopis hrvatskih zemalja, Geopolitička studija”, Sarajevo 1918, 21.

¹⁴⁸ L. V. Südland, „Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja”, Zagreb 1943, 391.

¹⁴⁹ See p. 65 of the book.

¹⁵⁰ Dr. I. Pilar, *Politički zemljopis*, 26.

геополитичара, како ранијег, тако и садашњег времена, геополитички положај Хрватске је такав да личи, како је написао познати хрватски историчар Вјекослав Клаић, на „добро раскречену кобасицу”. Изглед Хрватске неки пореде са бананом, или младим месецом. Таква Хрватска, по општем уверењу свих политички мислећих Хрвата, уопште нема услова за опстанак и напредак. Антун Радић је објаснио да би „уједињена Далмација са Хрватском сличила на корице круха, а она средина што бисте ју изрезали, то сте из хрватског круха изрезали Босну и Херцеговину [...] а хоћемо ли се најести, треба нам и средине, треба нам Херцег-Босне”.¹⁴⁷ За Антуновог брата Стјепана Босна је „као утроба осталој Хрватској. А извади човеку утробу и онда му реци нека живи”. По виђењу Франа Супила: „Хрватска без Босне била би увијек играчка у рукама онога који би владао данашњим окупираним покрајинама”, тј. у Босни и Херцеговини.¹⁴⁸ Да би добили трајну привредну и финансијску самосталност, хрватски политичари проценили су да морају посегнути за новим територијама. *Hrvatski dnevnik* из 1940. године о томе је написао: „Хрватска у својем садашњем опсегу не може трајно опстати, јер су јој потребни још неки крајеви за властиту господарску изградњу.”¹⁴⁹

Најпознатији и најуваженији хрватски геополитичар др Иван Пилар, познат под псеудонимима *Südland*, др Јуричић и *Florian Lichtträger*, записао је да „са геополитичког гледишта троједница без Босне и Херцеговине нема никаквог изгледа да се народнополитички као ни господарски-политички одржи.”¹⁵⁰ По оцени Пилара: „Хрватска и Славонија, одијељене од Босне и Далмације, својих природних саставних дијелова, јест уобће торзо неспособан за живот.”¹⁵¹ Др Иван Пилар је писац књиге „*Južnoslovensko pitanje*”, која је у размаку од неколико деценија доживела четири издања, два на хрватском и два на немачком. У брошури „*Svjetski rata i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*”, објављеној 1915. и 1917, отворено и јасно ставио је читавој јавности на знање шта је и шта мора да буде стратешки циљ Хрвата. У тој брошури др Пилар, тј. др Јуричић написао је: „Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација са својим дугачким уским територијем врло мале дубине, који се протеже у два смјера (Далмација местимице само њеколико километара) саме за себе у опће нису способне, да буду поприште икакве државне и политичке творбе, те у том облику као народно-политичко тијело у обће не имају никакве будућности. Ово спознање

¹⁴⁷ *Dom*, 4. IV 1901, br. 7, 16.

¹⁴⁸ Frano Supilo, „Politički spisi, članci, govori, pisma, memorandumi”, 1970, 179.

¹⁴⁹ *Hrvatski dnevnik* од 30. јануара 1949, бр. 1.346.

¹⁵⁰ Dr Ivo Pilar, „Politički zemljopis hrvatskih zemalja, Geopolitička studija”, Sarajevo 1918, 21.

¹⁵¹ L. V. Südland, „Južnoslavensko pitanje. Prikaz cjelokupnog pitanja”, Zagreb 1943, 391.

intention to establish, together with Archbishop Stadler, a new Croatian party that would act in parallel with the Pure Party of Rights. On that occasion, Pilar stated: “The Serbs should not rule, they should be treated as a subordinate nation.”¹⁵¹

Following the premise of the core and shell, the Zagreb Institute of Lexicography of the Federal People’s Republic of Yugoslavia, under the leadership of Miroslav Krleža, printed a geographic map of Croatia – in the fourth book of the *Encyclopaedia of Yugoslavia* which appeared in 1960, under the entry of *Croatia* – and joined to it entire Bosnia and Herzegovina, up to the Drina river, without leaving a single part of land on the Drina’s left bank. When this same Institute, under the entry of *Serbia* – in the seventh book of the *Encyclopaedia of Yugoslavia* published in 1968 – inserted a map of this republic, it did not use the same method. In that map, Serbia stretched up to the Drina river, barely crossing its left bank. This and many other cases show Croatian geomania towards Bosnia and Herzegovina.

What the Institute of Lexicography did in the 1960s is nothing new and unusual when it comes to the Croats’ appetites towards Bosnia and Herzegovina. This tradition is more than a century long. Back in 1862, relying on Franjo Kružić’s draft, Josip Partaš drafted a geographic map titled *Historički zemljovid cijelokupne Kraljevine Hrvatske sa označenjem granicah sada obstojećih pokrajinah i navedenjem znamenitijih starijih i novijih mijestah*. The map was printed in the famous printing works of Dragutin Albrecht in Zagreb. It covered – as the lands of the Kingdom of Croatia – Bosnia and Herzegovina, Montenegro, south-western parts of Serbia and south-eastern parts of Slovenia.

It is noteworthy that at the first Croatian Catholic Meeting held in Zagreb in 1900, a geographic map was drawn with borders of Greater Croatia stretching from Kotor on the Adriatic coast to Zemun at the confluence of the Sava into the Danube. Croatian politicians then “put effort into proving that it was a Croatian ethnic area in the past”.¹⁵²

The ethnographic map of Nikola Zvonimir Bjelovučić also reflects the greater Croatian aspirations to having Croatia’s eastern border on the Drina river. His little book *Etnografske granice Hrvata i Slovenaca*, published in Dubrovnik in 1934, contains the map *Etnografske granice Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji i okolnim zemljama*, prepared by Bjelovučić in 1933. Featuring considerable territorial expansion, the map irresistibly reminds of Pavelić’s Independent State of Croatia. In this map, Croatia includes entire Bosnia and Herzegovina, the Bay of Kotor to below the town of Bar, parts of western Bačka, the area of Baja in then and present-day Hungary, parts of Hungary south-east of Pečuj, the long strip along the left bank of the Drava river,

¹⁵¹ I. Kršnjavi, *Ibid.* 796.

¹⁵² Милорад Екмечић, „Србија између средње Европе и Европе”, Београд 1992, 98.

било је по нашем увјерењу узроком оном грчевитом тражењу једног ширег оквира за наш народни развој прије године 1878, било је задњим узроком обликовања Илирства и Југославенства. Троједна краљевина добива своје елементарне увјете живота тек онда, кад јој се прикључе Босна и Херцеговина. Хрватски народ на самом територију Троједне Краљевине има врло мало наде, да се одржи, и Босна и Херцеговина приказују се као један битни увјет за народно одржање и политички развој хрватског народа. Ограничен на само Троједницу, хрватски народ може само животарити, живјети може само онда, ако има и Босну и Херцеговину.”¹⁵² По оцени др Пилара, Хрватска, Славонија и Далмација чине љуску, а Босна и Херцеговина језгро Хрватске.¹⁵³

Да би стекли бољи увид у то какве погледе о Србима је имао др Пилар и какав је то био човек и политичар, поменућемо његов разговор с др Исом Кршњавим, који је вођен 1. јуна 1918. Повод за разговор била је намера др Пилара да заједно с надбискупом Штадлером оснује нову хрватску странку која би ишла паралелно с Чистом странком права. У том разговору Пилар је изјавио: „Срби не би смјели владати, већ би с њима ваљало поступати као с подређеном националношћу.”¹⁵⁴

Држећи се оцене о језгру и љусци, Лексикографски завод ФНРЈ из Загреба, под руководством Мирослава Крлеже, у четвртој књизи „Енциклопедије Југославије”, која се појавила 1960. године, у одредници *Хрватска* израдио је географску карту те републике и при томе јој је придружио читаву Босну и Херцеговину, све до Дрине, не изостављајући ниједан делић земље на левој обали те реке. Када је исти тај завод у седмој књизи „Енциклопедије Југославије” објављеној 1968, у одредници *Србија* приложио и географску карту те републике, није се послужио истим методом. Србију је зауставио на Дрини једва прелазећи на њено лево приобаље. И у овом, као и у многим другим случајевима дошла је до изражаја хрватска геоманија за Босном и Херцеговином.

То што је урадио Лексикографски завод током шездесетих година XX века није ништа ново и неубичајено кад је реч о апетитима Хрвата према Босни и Херцеговини. У том погледу имају они више него столетну традицију. Још 1862. године Јосип Парташ је, према нацрту Фрање Кружића, приредио географску карту која носи назив „Хисторички земљовид цијелокупне Краљевине Хрватске са означањем граница сада обстојећих покрајинах и наведењем знаменитијих старијих и новијих мијестах”. Та карта штампана је у познатој загребачкој штампарији Драгутина Албрехта. Њоме су захваћене као земље Краљевине Хрватске Босна и Херцеговина, Црна Гора, југозападни делови Србије и југоисточне области Словеније.

¹⁵² Види стр. 65. поменуте књижице.

¹⁵³ Dr. I. Pilar, „Politički zemljopis”, 26.

¹⁵⁴ I. Kršnjavi, п. д., 796.

from Sveti Martin in the east to Donja Lendava in the west, and entire Srem. Purposefully presented in general lines and imprecise, Bjelovučić's map is an expression of greater Croatian territorial aspirations rather than a reflection of actual ethnic relations. It covers all lands belonging to Croatia under the Croatian state and historical right. Ethnic relations served Bjelovučić to publicly express greater Croatian state and political objectives in a vague manner.

Given only this brief overview with the most essential information (although voluminous studies could be written about the topic), even a less informed reader who has not had a chance to learn about greater Croatian ambitions of prior generations, will easily conclude that the above mentioned were the sources that inspired new generations of Croatian politicians, who wish to defend the Croatian border on the Drina river, such as late academician Dalibor Brozović, who invoke the Croatian state and historical right, as Franjo Tuđman used to do, who wish to appropriate the Bay of Kotor and Bačka, while at the same time aiming to preserve the administrative inter-republican borders established by the AVNOJ (Anti-Fascist Council of the National Liberation of Yugoslavia).

The programme of former members of the Party of Rights and Franko-Furtims, predecessors of Pavelić's Ustaša, who propagated only one Croatian flag in a Greater Croatia and only one political nation – the Croats, contains the answer to the key issue of relations between the Croats and Serbs and hints at causes of the war between them.

Dr Ivan Pilar's ideas permeated entire Croatian politics. They constitute the basis of the national thought and geostrategic objectives of Croatian politics. Fra Dominik Mandić fully supported Pilar's geopolitical ideas and greater Croatian aspirations, supplementing them in his historiographic writings. He also placed a focus on Bosnia as a Croatian country. In this respect he wrote: "With its mountain ranges, river courses and its entire geopolitical force, Bosnia and Herzegovina complement and secure territorial continuation and connection between the northern, Pannonian Croatian lands with the southern, Adriatic lands. Without Bosnia and Herzegovina, Croatian lands would be scattered, without natural links and territorial completeness. With its deep riverbed and high surrounding mountains, the Drina closes the Croatian lands and separates them from the Serbian lands and the central Balkans. It is on this line that the Romans split the Eastern and Western Roman Empire; it is there that the Eastern and Western Churches, the western and western cultures were split apart."¹⁵³

The greater Croatian pretensions of Franjo Tuđman, many years before he came to lead Croatia, are reflected in his *Draft of Programme Bases of*

¹⁵³ Dr Dominik Mandić, „Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti”, Chicago–Rome 1973, 167, 168.

Овде треба подсетити на то да је на првом Хрватском католичком састанку, одржаном у Загребу 1900. године, нацртана географска карта у коју су уцртане границе велике Хрватске од Котора на јадранској обали до Земуна на ушћу Саве у Дунав. Хрватски историчари су тада ради тога „засукали рукаве да докажу да је то у историји био хрватски етнички простор”.¹⁵⁵

У складу са великохрватским тежњама да источна граница Хрватске треба да буде постављена на Дрини је и етнографска карта Николе Звонимира Бјеловучића. У књижици „Етнографске границе Хрвата и Словенаца”, која је објављена у Дубровнику 1934, приложена је карта „Етнографске границе Хрвата у Краљевини Југославији и околним земљама”, коју је саставио Бјеловучић 1933. године. С немалим територијалним проширењем, та карта неодољиво подсећа на Павелићеву НДХ. У састав Хрватске уцртане су у целини Босна и Херцеговина, Бока Которска до испод Бара, предели западне Бачке, област Баје у ондашњој и садашњој Мађарској, делови Мађарске југоисточно од Печуја, дугачак појас уз леву обалу Драве, од Светог Мартина на истоку до Доње Лендаве на западу, и читав Срем. Намерно нацртана у глобалу, непрецизно, Бјеловучићева карта више је израз великохрватских територијалних тежњи него одраз стварних етничких односа. Њоме су обухваћене све земље које су по хрватском државном и историјском праву припадале Хрватској. Етнички односи послужили су Бјеловучићу да на замагљен начин јавно искаже великохрватске државне и политичке циљеве.

Кад имамо у виду само ово што је саопштено укратко, у есенцијалном облику, премда би о томе могле да буду написане обимне студије, и мање упућени читалац, који није имао прилике да се упозна с великохрватским амбицијама претходних генерација, лако ће закључити где су извори и инспирације хрватских политичара који желе Хрватску да бране на Дрини, попут покојног академика Далибора Брозовића, који се позивају на хрватско државно и повјесно право, како је то чинио Фрањо Туђман, па својатају Боку Которску, посежу за Бачком, а у исто време желе да сачувају и авнојевске административне међурепубличке границе.

У програму некадашњих праваша и франкофуртимаша, тих претеча Павелићевих усташа, који су се залагали за то да у великој хрватској држави буде само једна застава – хрватска, само један политички народ – хрватски, крије се и одговор на кључно питање односа између Хрвата и Срба а крију се и узроци због којих је међу њима избио рат.

Идеје др Ивана Пилара прожеле су читаву хрватску политику. Оне чине основ националне мисли и геостратешких циљева хрватске политике. Пиларове геополитичке идеје и великохрватске тежње у свему је следио и допунио их је својим историографским списима фра Доми-

¹⁵⁵ Милорад Екмечић, „Србија између средње Европе и Европе”, Београд 1992, 98.

Croatian National and Socialist Movement from 1977. The *Draft*, published in Tuđman's *Usudbene povjesnice* reads: "The leadership of the HNSP (Croatian National and Socialist Movement) truly starts from the reality of the present-day boundaries of the republics, but it must bear in mind that they were established to the detriment of Croatia in every respect [...]; Srijem and the Bay of Kotor were exempted from the historical borders of the Croatian (Triune) Kingdom and taken away from Croatia, while the purely Croatian areas of Bosnia and Herzegovina (which were even a part of the Banovina of Croatia in 1939) were not joined to it under the natural right, nor was the Croatian part of Bačka (together with Subotica). Moreover, while Vojvodina was joined to Serbia, although it was requested that it be a federal unit under the national programme of the Communist Party of Yugoslavia in the former Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina was not incorporated into the Croatian federal unit although it is in life terms, in every respect (geographically, economically, transportation-wise, historically and culturally) more connected to Croatia than Vojvodina to Serbia."¹⁵⁴

When the Croatian Democratic Union (HDZ) headed by Franjo Tuđman began its struggle for political power in Croatia, it incorporated in its promotional campaign all geostrategic, economic and national-political views of Bosnia and Herzegovina left by Ivo Pilar and fra Dominik Mandić as a legacy. The promotional programme on the inseparability of Bosnia and Herzegovina from Croatia read that the HDZ advocated "economic, transportation-wise, spiritual and civilisational association of the Socialist Republic of Croatia and the Socialist Republic of Bosnia and Herzegovina which constitute a natural, indivisible, geopolitical whole, and whose historical destiny suggests their mutual reliance [...]".¹⁵⁵ Based on such assumptions and convictions, the Croatian emigration in Canada, led by Gojko Šušak and fostering close links with leaders of the Croatian Democratic Union, developed already in the first half of 1989 a map of Greater Croatia, which included entire Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, Sandžak and the Montenegrin littoral. At a Croatian emigration gathering held that year in Vancouver, "[these] maps of 'Greater Croatia' were hung all over the place".¹⁵⁶

In regard to greater Croatian pretensions of the Croatian Democratic Union, particularly significant is *Proglas građanima i Saboru Hrvatske i cijelome hrvatskom narodu*, created in Zagreb on 29 November 1989. Among others, the *Proglas* was signed by Šime Balen, Franjo Tuđman, Dalibor

¹⁵⁴ Ivo Goldštajn, „Hrvatska i rat u Bosni i Hercegovini 1992–1995 – jedan pogled iz Zagreba”, *Ne damo te lijepa naša, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Hrvati u BiH danas*, Banja Luka 4–6 ožujka 2011, Banja Luka 2011, 109, 110.

¹⁵⁵ Dušan Vilić, Boško Todorović, *Razbijanje Jugoslavije 1990–1992*, Beograd 1995, 416.

¹⁵⁶ Darko Hudelist, „Tuđman: biografija”, Zagreb 2004, 638,

ник Мандић. И код њега је Босна као хрватска земља била у средишту пажње. О томе је написао: „Својим планинским сплетовима, ријечним смјеровима и цијелом својом геополитичком снагом Б и Х настављају, попуњавају и земљишно спајају сјеверне, панонске хрватске земље с јужним, јадранским земљама. Без Б и Х хрватске би земље биле растргане, без природних веза и земљишне заокружености. Ријека Дрина са својим дубоким коритом и високим околним планинама затвара хрватске земље и дијели их од српских земаља и средњег Балкана. На тој црти Римљани су подијелили источно и западно римско царство; ту се дијелила источна и западна црква, западна и источна култура.”¹⁵⁶

О великохрватским претензијама Фрање Туђмана много година пре но што ће се наћи на челу Хрватске, сведочи „Нацрт програмских основа Хрватског народног и социјалистичког покрета” из 1977. године. Тај „Нацрт” Туђман је објавио у „Usudbenim povjesticama” и он гласи овако: „Водство ХНСП полази, додуше, од садашњих републичких граница као реалност, али мора водити рачуна о томе да су оне у сваком смислу одређене на штету Хрватске [...] из повијесних су граница Хрватске (троједне) краљевине Хрватској одузети Сријем и Бока которска, а по природном праву нису јој прикључени чисто хрватски крајеви из Б и Х (који су били ушли чак и у Бановину Хрватску 1939), а нити хрватски дио Бачке (са Суботицом). Осим тога, док је Војводина прикључена Србији, упркос томе што је у националном програму КПЈ за вријеме бивше Југославије за њу тражено да буде федерална јединица, унаточ томе што је Б и Х у сваком погледу (географски, господарски, прометно, повијесно и културно) животно више повезана с Хрватском неголи Војводина са Србијом.”¹⁵⁷

Кад је ХДЗ са Фрањом Туђманом на челу кренуо у акцију ради освајања власти у Хрватској, у свој програмски промотивни наступ уградио је све геостратешке, економске и национално-политичке погледе о Босни и Херцеговини које су за собом оставили Иво Пилар и фра Доминик Мандић. У том промотивном програму о неодојивости Босне и Херцеговине од Хрватске речено је да се ХДЗ залаже „за господарско, прометно, духовно и цивилизацијско здружење Социјалистичке Републике Хрватске и Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине које творе природну, недељиву, геополитичку цјелину и које су повијесном судбином упућене на заједништво [...]”¹⁵⁸ Полазећи од

¹⁵⁶ Dr Dominik Mandić, „Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti”, Chicago–Rim 1973, 167, 168.

¹⁵⁷ Ivo Goldštajn, „Hrvatska i rat u Bosni i Hercegovini 1992–1995 – jedan pogled iz Zagreba”, *Nedamo te lijepa naša, zbornik radova sa znanstvenog skupa Hrvati u BiH danas*, Banja Luka 4–6. ožujka 2011, Banja Luka 2011, 109, 110.

¹⁵⁸ Dušan Vilić, Boško Todorović, „Razbijanje Jugoslavije 1990–1992”, Beograd 1995, 416.

Brozović, Vladimir Šeks, Josip Manolić, Branimir Glavaš etc. Article 2 reads: “Contrary to the publicly expressed plans about the creation of Greater Serbia, within or outside the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, at the expense of the Croatian and other non-Serbian peoples, we hereby put forward the request for the territorial unity of the Croatian people within their historical and natural borders”. The purpose of the *Proglas* was to mobilise Croatia against the “greater Serbian aggression”. Dissentions arose when they tried to demarcate Croatia according to “its historical and natural borders”, but an agreement was reached that Bosnia and Herzegovina and larger parts of Vojvodina be joined to Croatia. After much debate and consideration of various variants of borders, they agreed – on Josip Manolić’s proposal, not to go into defining these borders, but to simply state that “there are natural and historical borders of Croatia”. “Why go into disputes about whether to take this corner from someone and leave another one to someone else! That is why we decided not to define borders. Neither the borders of the Banovina of Croatia, borders of the Independent State of Croatia, nor the AVNOJ borders! But simply – borders.”¹⁵⁷

In his talks with representatives of the Croats from Bosnia and Herzegovina and his closest associates from Croatia during the crisis and the war at the time of Yugoslavia’s disintegration (1991–1999), Tuđman sought on several occasions the ways to establish rule in some parts of Bosnia and Herzegovina and connect those areas as closely as possible to Croatia based on state law. At a meeting with the delegation of the Croatian Democratic Union of Bosnia and Herzegovina held in Zagreb on 27 December 1991, Tuđman said, among other things: “Therefore, it seems to me that – just as we used this historical moment to create an independent, internationally recognised Croatia, it is time for us to unite the Croatian national being within the maximum possible borders. Whether there would be 30 or 28 municipalities – that is less important even from that perspective [...]” Like Pilar, and in fact following in his footsteps, Tuđman claimed that “such Croatian state [labelling it is an unnatural pretzel – V. K.] has no conditions for life, but a Croatian state even with the borders of the Banovina [from 1939] has [...]”¹⁵⁸ Intending to appropriate some parts of Bosnia and Herzegovina,¹⁵⁹ he was ready to accept somewhat improved borders of the Banovina of Croatia from 1939,¹⁶⁰ or to divide Bosnia and Herzegovina with Serbia.¹⁶¹

¹⁵⁷ Ibid., 656–659.

¹⁵⁸ I. Goldstein, *ibid.*, 111.

¹⁵⁹ „Stenogrami o podjeli Bosne”, knj. I, Split – Sarajevo 2005, 87, 88. The book was prepared for print by Predrag Lucić.

¹⁶⁰ Ibid., 118.

¹⁶¹ Ibid., 245.

таквих претпоставки и уверења и хрватска емиграција у Канади, коју је предводио Гојко Шушак, а која је била у најтешњој вези с првацима Хрватске демократске заједнице, израдила је већ првом половином 1989. карту Велике Хрватске која је обухватала читаву Босну и Херцеговину, Војводину, Санџак и црногорско приморје. На једном хрватском емигрантском скупу одржаном поменуте године у Ванкуверу, „посвуда су биле објешене [те] карте 'велике Хрватске'”.¹⁵⁹

Са становишта великохрватских претензија Хрватске демократске заједнице посебно место има „Proglas građanima i Saboru Hrvatske i cijelome hrvatskom narodu” који је настао у Загребу 29. новембра 1989. године. Поред осталих, „Proglas” су потписали: Шиме Бален, Фрањо Туђман, Далибор Брозовић, Владимир Шекс, Јосип Манолић, Бранимир Главаш и други. У тачки 2. тог „Proglasa” је речено: „Насупрот јавно израженим плановима о стварању Велике Србије, у оквиру или изван СФР Југославије, и то на рачун хрватскога и других несрпских народа, истичемо захтјев за територијалном цјелином хрватскога народа у њезиним повијесним и природним границама.” „Proglasom” је требало мобилисати Хрватску против „великосрпске агресије”. Када су покушали да одреде Хрватску према „њезиним повијесним и природним границама”, почели су се натезати, али су били сагласни у томе да у састав Хрватске треба да уђу Босна и Херцеговина и већи делови Војводине. После дужих натезања и описивања разних варијанти граница, на предлог Јосипа Манолића, сагласили су се да се не уплићу у њихово дефинисање, већ да напосто констатују „да постоје природне и повијесне границе Хрватске”. „Зашто се упуштати у расправе хоћеш ли овај угао узети некоме или ћеш онај ћошак некоме оставити! И тако смо остали на тој тези недефинирања граница. Нити границе Бановине Хрватске, нити границе НДХ, нити авнојске границе! Него – просто границе.”¹⁶⁰

У својим разговорима с представницима Хрвата из Босне и Херцеговине и својим најближим сарадницима из Хрватске током кризе и рата у време распада Југославије (1991–1999) Туђман је у више наврата тражио начине како да овлада неким деловима Босне и Херцеговине, како да те области у државноправном смислу што тешње повеже са Хрватском. На састанку с делегацијом Хрватске демократске заједнице Босне и Херцеговине одржаном у Загребу 27. децембра 1991. Туђман је, између осталог, изјавио: „Према томе, чини ми се да, као што смо искористили овај повијесни тренутак да створимо самосталну Хрватску међународно признату, тако мислим да је вријеме да искористимо, да окупимо хрватско национално биће у максимално могућим границама. Да ли би било баш 30 опћина, или 28, – то [је] чак са тог гледишта од

¹⁵⁹ Darko Hudelist, „Tuđman: biografija”, Zagreb 2004, 638,

¹⁶⁰ Исто, 656–659.

It is interesting that children of Poglavnik Pavelić, his daughter Višnja and son Velimir, also expressed dissatisfaction with Croatia's size and geopolitical position in an interview for the *Novosti* paper of 30 March 1996. They asked the journalist who interviewed them: "Can today's crescent roll of Croatia be called a state?", and answered: "Croatia is not such and will never be! It has an unnatural shape and is entirely Serbianised". A state that would fulfil their wishes was, as they said, the Independent State of Croatia, "which was the first step towards the real Independent State of Croatia, which had to stretch from Koper to the Bay of Kotor."¹⁶²

As a faithful follower of the Rightists, Franko-Furtims and the Ustaša, and a good pupil of Ivan Pilar and fra Dominik Mandić, Tuđman was resolutely against the Muslims being Bosniaks. He demanded that they be dubbed the Croats of Muslim faith and undergo gradual Croatisation,¹⁶³ just as he constantly requested from the Serbs in Croatia, for the same reasons, to be the Croats of Orthodox faith.¹⁶⁴ Tuđman justified the intention to appropriate parts of Bosnia and Herzegovina with his conviction that its establishment after World War II was "historical absurdity", which implied the restoration of "a colonial creation formed from the 15th to the 18th centuries".¹⁶⁵

The fact that Tuđman was a faithful follower of Ivan Pilar is testified by his statement of 17 September 1992, given during the talks of Croatia's political leadership with representatives of the democratic community and Croatian representatives from Bosnia and Herzegovina. On that occasion, Tuđman said: "Gentlemen, the issue of Bosnia and Herzegovina is an important question of the Croatian people as a whole, of the Republic Croatia as a sovereign, internationally recognised state, and all Croats in Bosnia and Herzegovina should be aware of it – it is a problem of the Croatian state, of the Croatian people as a whole. Why? Because it is historically and geopolitically so connected with Croatia due to the unnatural borders of the present-day state of Croatia, due to Bosnia and Herzegovina be it this way or that [...]."¹⁶⁶

To achieve his plans concerning Bosnia and Herzegovina and make sure that the borders he desired were in place, Tuđman was ready to wage a war and spill blood. In the talks he held on 21 September 1993 with representatives of the Croatian Defence Council (HVO) of Posavina and the

¹⁶² „Pavelić po treći put medju Hrvatima”, *Novosti*, 30. ožujka 1996.

¹⁶³ See more in the book „Stenogrami o podjeli Bosne”, knj. II, Split–Sarajevo 2005, 131, 145, 196, 217, 352 and further, 398 and further, 491 and further.

¹⁶⁴ When massive anti-Serbian demonstrations were held across Croatia after the assassination of Archduke Franz Ferdinand in Sarajevo, the Frankists threatened to Zagreb mayor Holjevac with death unless he declared all Serbs Orthodox Croats within 24 hours (Branik, 5 July 1914, No 122).

¹⁶⁵ I. Goldštajn, *ibid.*, 111.

¹⁶⁶ „Stenogrami o podjeli Bosne”, knj. I, 237.

мање важности [...]” Попут Пилара, и баш по узору на њега, и Туђман је тврдио да „Оваква Хрватска држава [оцењујући је као неприродни перец – В. К.] нема увјета за живот, али Хрватска држава чак са границама бановине [из 1939] има [...]”¹⁶¹ С намером да се домогне неких делова Босне и Херцеговине,¹⁶² био је спреман да прихвати нешто побољшане границе Бановине Хрватске из 1939. године,¹⁶³ или да Босну и Херцеговину подели са Србијом.¹⁶⁴

Занимљиво је да су и деца поглавника Павелића, ћерка Вишња и син Велимир, у једном интервјуу, који су дали листу *Novosti* 30. марта 1996, изразили незадовољство величином и геополитичким положајем Хрватске. Због тога су новинару који их је интервјуисао поставили питање: „Зар се данашња кифла Хрватска може назвати државом?”, па су одговорили: „Она то није нити ће икада бити! Има неприродан облик и потпуно је посрбљена”. Држава која би одговарала њиховим жељама је, како су изјавили, НДХ, „која је била први корак према правој Независној Држави Хрватској, која је требала сезати од Копра до Боке которске”.¹⁶⁵

Као веран следбеник праваша, франкофуртимаша и усташа, као добар ђак Ивана Пилара и фра Доминика Мандића Туђман је био одлучно против тога да Муслимани буду Бошњаци. Захтевао је да они буду Хрвати муслиманске вероисповести и да се током времена хрватизују,¹⁶⁶ као што је и од Срба у Хрватској из истих разлога непрестано тражио да буду Хрвати православне вере.¹⁶⁷ Намеру да се домогне делова Босне и Херцеговине Туђман је објашњавао уверењем да је њено успостављање после Другог светског рата „повијесни апсурд”, да је то враћање „једне колонијалне творбе настале од 15. до 18. столећа”.¹⁶⁸

Да је Туђман био веран следбеник Ивана Пилара, сведочи његова изјава од 17. септембра 1992. изречена приликом разговора државно-политичког водства Хрватске с представницима демократске заједнице и хрватским представницима из Босне и Херцеговине. Туђман је тада рекао: „Господо. Босанско-херцеговачко питање је једно од битних

¹⁶¹ I. Goldstein, п. д., 111.

¹⁶² „Stenogrami o podjeli „Bosne”, knj. I, Split–Sarajevo 2005, 87, 88. Књигу је за штампу приредио Предраг Луцић.

¹⁶³ Исто, 118.

¹⁶⁴ Исто, 245.

¹⁶⁵ „Pavelić po treći put medju Hrvatima”, *Novosti*, 30. оžujka 1996.

¹⁶⁶ О свему овоме види више у књизи „Stenogrami o podjeli Bosne”, knj. II, Split–Sarajevo 2005, 131, 145, 196, 217, 352. и даље, 398. и даље, 491. и даље.

¹⁶⁷ Кад су поводом сарајевског атентата и убиства надвојводе Франца Фердинанда широм Хрватске избиле велике противрпске демонстрације, франковци су загребачком градоначелнику Хољевцу претили да га чека смрт уколико у року од 24 сата не прогласи све Србе за православне Хрвате (*Браник*, 5. јули 1914, бр. 122).

¹⁶⁸ I. Goldštajn, п. д., 111.

municipalities of Ravno, Čapljina and Stolac, he said: “*A war as a horrible thing, which is a tragedy for a man, a family, individual areas, and which is the greatest tragedy that there can be, creates in a certain sense, in terms of demarcation between peoples, even some more favourable circumstances for the survival of individual peoples in the future [...].*”¹⁶⁷ [Italics – V. K.] Just as he justified genocide by his book *Bespuća povijesne zbiljnosti*, for the sake of a better future of Croatia and the Croats, he now found a justification for the war and bloodshed.

Even when the war was about to end, in late 1993, at a meeting of highest Croatian officials, Tuđman claimed that those were the times when “the borders of the future Croatian state are being defined. They will probably be larger than any Croatian ruler or king had under his control in the past. [...] The Croatian Republic of Herzeg-Bosnia will join Croatia. Croatia will be stronger and more powerful.”¹⁶⁸ With this statement, Tuđman doubtless deserved serious psychoanalytic treatment. That should, however, be left to experts, while we can conclude that the obsession of the Croatian president and his team, who entered the war with the intention to make Yugoslavia disintegrate and to create an independent Croatia was – Greater Croatia. With such guiding idea, which was skilfully concealed, the Croatian political leadership, led by Tuđman, were relentlessly lambasting Serbia, accusing it groundlessly of entering the war in order to create Greater Serbia. That was obvious and well-known tactics, embodied in the saying “the wolf is blamed while the fox eats meat”.

Petar Vučić, the author of the book *Politička sudbina Hrvatske. Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske* (Zagreb 1995), wrote publicly, openly and without constraint that after Italy’s capitulation in September 1943 and the annulment of the Treaty of Rome,¹⁶⁹ the Independent State of Croatia was territorially fully defined, and that Croatia achieved its geopolitical and geostrategic ideal in terms of its size, shape and position, and in terms of all geopolitical and geostrategic norms. The only problem in such an ideal Croatia was “excess non-Croatian population”.¹⁷⁰ Therefore, in respect of the Croatian Ustaša state which took its shape in September 1943, Petar Vučić highlighted the following: “Though it remained to a large extent only an unattained ideal, it is nevertheless a permanent testimony to a high state-building movement which, through such a state-building project (although partially accomplished), has become a true successor of the Croatian historical state-building ideal and thought.”¹⁷¹ Such thinking

¹⁶⁷ Ibid., 337.

¹⁶⁸ I. Goldštajn, *ibid.*, 111.

¹⁶⁹ The Treaty of Rome concluded on 27 January 1924 between Italy and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes recognised Italy’s sovereignty over the city of Rijeka.

¹⁷⁰ P. Vučić, *ibid.*, 221.

¹⁷¹ Ibid.

питања хрватског народа у цјелини, Републике Хрватске као суверене међународно признате државе, и нека то схвате сви Хрвати у Б и Х, то је проблем хрватске државе, хрватског народа у цјелини. Зашто? Зато што је то повијесно и геополитички тако повезано са Хрватском због неприродних граница садашње државе Хрватске, због Б и Х овакве или онакве [...].”¹⁶⁹

Да би остварио своје планове у вези с Босном и Херцеговином, да би дошао до жељених граница, Туђман је био спреман да ратује и пролива крв. У разговорима, које је водио 21. септембра 1993. са становницима ХВО-а Посавине, општине Равно, Чапљине и Стоца он је, између осталог, рекао: „*Тај ужасан рат, то што је трагедија за човјека, за обитељ, за поједине крајеве, највећа трагедија што може бити, у становитом смислу у разграничењу између народа ствара чак и неке повољније околности за опстанак појединих народа у будућности [...].* [подвукао – В. К.]”¹⁷⁰ Као што је својом књигом „*Vespuća povijesne zbiljnosti*” оправдавао геноцид, тако је ту, ради боље будућности Хрватске и Хрвата, налазио оправдање за рат и за проливање крви.

Чак и кад се рату ближио крај, концем 1993. године, на састанку хрватског државног врха Туђман је тврдио да се у ова времена „одређују границе будуће хрватске државе. Оне ће вјероватно бити веће него што је иједан хрватски владар или краљ имао под својом контролом у повијести. [...] Хрватска Република Херцег Босна припојит ће се Хрватској. Хрватска ће бити снажнија и моћнија.”¹⁷¹ Због такве изјаве Туђман је, ван сваке сумње, заслужио озбиљну психоанализу. Међутим, то треба препустити стручњацима из те области, а ми можемо само констатовати да је опсесија хрватског председника и његовог тима, који је загазио у рат с намером да руши Југославију и створи самосталну Хрватску, била Велика Хрватска. Како је то била идеја водиља, која је вешто прикривана, политички врх Хрватске предвођен Туђманом безобзирно је нападао Србију неосновано је оптужујући да је кренула у рат да би створила Велику Србију. Била је то провидна и добро позната тактика, коју је народ препознао у изреци „на вука повика, а лисица месо једе”.

Писац књиге „*Politička sudbina Hrvatske. Geopolitičke i geostrateške karakteristike Hrvatske*” (Загреб 1995) Петар Вучић без устезања, јавно и отворено написао је да је НДХ после капитулације Италије септембра 1943. и поништавања римских уговора¹⁷² територијално била сасвим уобличена, да је Хрватска по величини, облику и смештају, по свим геополитичким и геостратешким ознакама остварила свој геополитички

¹⁶⁹ „Stenogrami o podjeli Bosne”, knj. I, 237.

¹⁷⁰ Исто, 337.

¹⁷¹ I. Goldštajn, п. д., 111.

¹⁷² Римски уговори закључени су 27. јануара 1924. између Краљевине СХС и Италије. Њима је Италији био признат суверенитет над Ријеком.

is perfectly in line with the famous statement of dr Franjo Tuđman that the Independent State of Croatia was truly an expression of “a historical and centuries-long aspiration of the Croatian people to an independent state”. The naïve and uninformed ones were surprised and upset by this statement, though it is fully in keeping with the centuries-long aspirations and orientation of Croatian politics.

When it comes to Tuđman, such aspirations and orientation were also expressed in his public speeches. For instance, during his introductory speech at the First General Assembly of the Croatian Democratic Union in Zagreb on 24 and 25 February 1990, in respect of the Croats’ pretensions to Bosnia and Herzegovina he said: “Such our request was only an expression and continuation of the stance of Croatian politicians of the past and this century, such as ‘father of the homeland’ dr Ante Starčević, as well as Mihovil Pavlinović, dr Ante Trumbić and Stjepan Radić. They were all talking about Bosnia and Herzegovina from the viewpoint of their geopolitical unity both with Croatia and the West, having no doubts as to where their people would decide on where they belong through a referendum.”¹⁷² Given the said, Tuđman was a true follower of geopolitician Pilar, historian Mandić and Poglavnik Pavelić. This is also confirmed by his statement at the meeting with representatives of the Croatian military leadership held on 23 August 1995 in the presidential palace in Pantovčak. On that occasion, openly and without deliberation Tuđman made it clear that the demographic issue in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Istria should be solved with military force because, as he emphasised, it was the only way to strengthen Croatdom in these areas. He warned those present that the Croatian Republic of Herzeg-Bosnia and the Croatian Defence Council were created for the very sake of resolving the demographic issue.¹⁷³

That Greater Croatia, with entire Bosnia and Herzegovina up to the Drina river is a statehood ideal and the guiding idea of Croatian politicians can also be seen in the recent statement of a priest in the Church of Wounded Christ in downtown Zagreb. In his sermon, the priest pleaded that Croatia should be “more beautiful, better, bigger and happier”, and that Banja Luka should be its centre, as Poglavnik Ante Pavelić wished so. The preacher, Dominican Vjekoslav Lasić expressed hope that Poglavnik’s wish would come true, the more so as “the present shape of Croatia is somewhat strange”.¹⁷⁴

¹⁷² „Za Hrvatsku”, Zagreb 1992, 234, 235. The book was published by the Ministry of Defence of the Republic of Croatia.

¹⁷³ Ivica Đikić, „Stenogrami o etničkom čišćenju: Feral objavljuje sadržaj tajnog sastanka Tuđmanova štaba nakon ’oluje’”, Feral Tribune, 5. srpnja 2003.

¹⁷⁴ Damir Pilić, „Kako je otac Vjekoslav Lasić u crkvi Ranjenog Isusa u Zagrebu obogotvorio ustaškoga Antu Pavelića”, Feral Tribune, 6. I 1997, column „Glede i unatoč”.

и геостратешки идеал. Проблем је био само у томе што је у тој идеалној Хрватској било „превише нехрватског становништва”.¹⁷³ У вези са овом констатацијом поменути аутор Петар Вучић о хрватској усташкој држави уобличеној септембра 1943. нагласио је: „Иако је умногоме остала само неостварени идеал, она је свеједно остала трајним свједоком високог државотворног покрета, који је таквим државотворним нацртом (иако непотпуно оствареним) постао истински баштиник хрватског повијесног државотворног идеала и мисли.”¹⁷⁴ У овај начин размишљања савршено се уклапа позната изјава др Фрање Туђмана да је Независна Држава Хрватска стварно била израз „повијесне и тисућљетне тежње хрватског народа за самосталном државом”. Наивне и неупућене ова изјава је изненадила и узнемирила, премда је она у потпуном складу са столетним тежњама и токовима хрватске политике.

Те тежње и ти токови, кад је реч о Туђману, исказани су и у његовим јавним наступима. Тако, на пример, у уводном излагању, које је одржао на Првом опћем Сабору ХДЗ у Загребу 24. и 25. фебруара 1990, о претензијама Хрвата на Босну и Херцеговину он је рекао: „Тај наш захтјев био је израз и наставак само гледишта таквих хрватских политичара прошлога и овога стољећа, какви су били 'отац домовине' др Анте Старчевић, па Миховил Павлиновић, др Анте Трумбић и Стјепан Радић. Они су редом говорили о Босни и Херцеговини са стајалишта њихова геополитичког јединства и с Хрватском и са Западом, не двојећи о томе што би њихов народ референдумом одлучио гдје му је мјесто.”¹⁷⁵ Судећи по овоме, Туђман је био истински следбеник геополитичара Пилара, историчара Мандића и поглавника Павелића. То потврђује и изјава коју је дао на састанку с представницима хрватског војног врха одржаном 23. августа 1995. године у Председничким дворима на Пантовчаку. Тада је јасно, без двоумљења Туђман ставио до знања да демографско питање у Хрватској, Босни и Херцеговини и Истри треба решавати помоћу војске, јер, нагласио је, само тако се у тим крајевима може учврстити хрватство. Упозорио је присутне да су баш ради решавања демографског питања створили хрватску Републику Херцег Босну и ХВО.¹⁷⁶

Да је Велика Хрватска са читавом Босном и Херцеговином до Дрине државотворни идеал и мисао водиља хрватских политичара, доказ је и то што се недавно са предикаонице цркве Рањеног Исуса, усред Загреба, огласио и један свештеник. У својој проповеди он је тражио да Хрватска буде „љепша, боља, већа и сретнија”, да тој Хрватској средиште буде Бања Лука, како је то желео поглавник Анте Павелић.

¹⁷³ P. Vučić, п. д., 221.

¹⁷⁴ Исто.

¹⁷⁵ „Za Hrvatsku”, Zagreb 1992, 234, 235. Књигу је издало Министарство одбране Републике Хрватске.

¹⁷⁶ Ivica Đikić, „Stenogrami o etničkom čišćenju: Feral objavljuje sadržaj tajnog sastanka Tuđmanova štaba nakon 'oluje’”, *Feral Tribune*, 5. srpnja 2003.

Similarly to Lasić, Vjekoslav Matijević also gave a statement about Croatian pretensions to Bosnia and Herzegovina in an interview in 1993. A lawyer, president of the Croatian Liberation Movement, established by Ante Pavelić in 1929 (after the abolishment of the Croatian Party of Rights), Matijević said that the Croats had to be “firm and relentless in regard to our borders and that they should prevent the Serbs from crossing the Drina river with joint forces [...]”¹⁷⁵

Franjo Tuđman, Petar Vučić, Dominican Lasić and Vjekoslav Matijević were not lone zealots. The way they spoke reflected the ideas of the Croatian political circles about the future of Croatia. They were joined by Radomir Milišić who, in his book *Stvaranje Hrvatske. Analiza nacionalne strategije* (Zagreb 1995), wrote: “As the destiny of Bosnia and Herzegovina, i.e. the Croats’ destiny in that state is inseparable from Croatia, i.e. Croatia and the Croats must make sure that it separates from Croatia to the least possible extent (as the Croats are a sovereign nation there and can defend such their right only with the help of the Republic of Croatia), Croatia will constantly have to be attentive to that area which so vital for it. The areas that the Croats in Bosnia and Herzegovina have organised and physically defended are the basis of Croatian sovereignty in that country, as well as proof that Bosnia cannot be created without the Croats.”¹⁷⁶

Finally, the very fact that an institute named after dr Ivo Pilar was recently founded in Zagreb indicates that his thought is still alive, topical and cherished in Croatia, and that it has its faithful followers among contemporaries.

CONCLUSION

Given their persistent and centuries-long requests that Bosnia and Herzegovina should be an integral part of Croatia, so that “it should not vegetate but truly live”, the Croats – as assessed by Stjepan Radić, “learned to think in such a way that there is no free and united Croatia without Bosnia and Herzegovina”.¹⁷⁷ If the Croats were thinking along such lines while within Austria-Hungary and Yugoslavia (at the same time one has to trust the above Radić’s statement), the examples given testify that the old greater Croatian ideas have not disappeared – they still endure, but because of the current inopportune political circumstances they are not as prominent as they used to be. They have become latent, but may spring to life the very moment when political circumstances allow for it.

¹⁷⁵ *Hrvatski vjesnik*, Vinkovci, Zadar, 15. V 1993, dvobroj 21–22, str. 14, 15.

¹⁷⁶ See p. 12 of the book.

¹⁷⁷ Stjepan Radić, „Politički spisi”, Zagreb 1971, 289.

Проповедник, доминиканац Вјекослав Ласић изразио је наду да ће се поглавникова жеља остварити утолико пре што је „овај садашњи облик Хрватске мало чудан”.¹⁷⁷

О хрватским претензијама на Босну и Херцеговину слично Ласићу огласио се у једном интервјуу датом 1993. и Вјекослав Матијевић, дипломирани правник, председник Хрватског ослободилачког покрета, који је 1929. основао Анте Павелић пошто је пре тога била укинута Хрватска странка права. Он је изјавио да Хрвати морају „бити чврсти и непопустљиви у питању наших граница и заједничким снагама зауставити пријелаз Срба преко Дрине [...]”.¹⁷⁸

Фрањо Туђман, Петар Вучић, доминиканац Ласић и Вјекослав Матијевић нису усамљеници и занешењаци. Они говоре оно што се и како се у хрватским политичким круговима размишљало и како се размишља о будућности Хрватске. Њима се придружио и извесни Радомир Милишић. У књизи „Stvaranje Hrvatske. Analiza nacionalne strategije” (Загреб 1995) тај аутор је написао: „Како је судбина Босне и Херцеговине, односно судбина Хрвата у тој држави неодвојива од Хрватске, тј. Хрватска и Хрвати морају направити све да се она од Хрватске што мање одвоји (јер Хрвати су тамо суверен народ, а то своје право могу одбранити само уз помоћ Републике Хрватске), то ће Хрватска морати стално имати и око и ухо на том за њу тако виталном простору. Простори које су Хрвати у Босни и Херцеговини организовали и обранили и физички су основа хрватског суверенитета у тој држави, као и доказ да се без Хрвата Босна не може стварати.”¹⁷⁹

Коначно, сама чињеница да је не тако давно у Загребу основан институт који носи име др Иве Пилара сведочи о томе да је његова мисао у Хрватској још увек жива, да је актуелна и поштована и да међу савременицима има верне следбенике.

ЗАКЉУЧАК

Упорним и столетним захтевима да Босна и Херцеговина буду саставни део Хрватске, „како она не би животарила већ живјела”, Хрвати су, по оцени Стјепана Радића, „научили тако мислити да слободне и уједињене Хрватске нема без Босне и Херцеговине”.¹⁸⁰ Ако су Хрвати тако мислили док су се налазили у оквирима Аустроугарске и Југославије, а овом исказу Радића треба веровати, наведени примери сведоче

¹⁷⁷ Damir Pilić, „Kako je otac Vjekoslav Lasić u crkvi Ranjenog Isusa u Zagrebu obogotvorio ustaškoga Antu Pavelića”, *Feral Tribune*, 6. I 1997, u rubrici „Glede i unatoč”.

¹⁷⁸ *Hrvatski vjesnik*, Vinkovci, Zadar, 15. V 1993, dvobroj 21–22, str. 14, 15.

¹⁷⁹ Види стр. 12. поменуте књиге.

¹⁸⁰ Stjepan Radić, „Politički spisi”, Zagreb 1971, 289.

I have given – for the sake of illustration, only some examples of greater Croatian territorial pretensions to Bosnia and Herzegovina, based on the Croatian state and historical right. However, all followers of the policy of Eugen Kvaternik and Ante Starčević, who based their programmes on “old sheets of paper and ‘virtual’ territorial claims” – as Imbro Ignjatijević Tkalac wrote, showed exorbitant territorial appetites. It is not worth wasting words to prove that the Ustaša of Ante Pavelić based their entire politics on the Croatian state and historical right. The dark face of such politics was revealed in the most sanguinary manner in the war years of 1941–1945, before the entire world public. Although the whole world was astounded, stupefied and repulsed with such monstrosities, they were a logical outcome of a centuries-long deviant and inherently sick policy, which was bound to create pathological hatred of the Serbs and lead to one of the most horrendous genocides that the world has remembered.

The present outline attempts to prove that Franjo Tuđman also based his politics on the Croatian state and historical right, planning to incorporate Bosnia and Herzegovina into Croatia because he also “learned to think”, as Stjepan Radić claimed, that “there is no free and united Croatia without Bosnia and Herzegovina”. Tuđman entered the war espousing such politics, i.e. his aim was to make Yugoslavia disintegrate and to create a large and independent Croatian state. The result of such greater Croatian aspiration is an ethnically pure Croatia. By creating such state, without the Serbs, the Croats drew closer to the achievement of their geostrategic objectives concerning Bosnia and Herzegovina. Without the Serbs in Croatia, Slavonia and Dalmatia, i.e. without such internal disturbing factor – as the Serbs were called, the Croats will with more force and fewer disturbances and hindrances, including a much more favourable geopolitical position, assail at Bosnia and Herzegovina, at the Serbs and Muslims. As long as Croatia and its politicians follow the politics of the Croatian state and historical right, they will tend to get hold of Bosnia and Herzegovina. Peace and stability in the region will thus be constantly jeopardised.

Since the early 1960s, Croatian politicians such as Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Đuro Deželić, Frano Supilo, Josip Stadler, Stjepan Radić, Vlatko Maček, Ivan Pilar, Josip Frank, Poglavnik Ante Pavelić, fra Dominik Mandić, Stanko Kvaternik, Ivan Stevo Krajačić, Franjo Tuđman and many others who were less known did not hide their intentions to incorporate Bosnia and Herzegovina into Croatia, in an opportune moment, under specific conditions. In such endeavours they always invoked the Croatian state and historical right. The intention to make Bosnia and Herzegovina an integral part of Croatia arose from the conviction that Croatia, Slavonia and Dalmatia have a highly unfortunate geopolitical position. They believed

да старе великохрватске идеје нису нестале, да опстојавају, али да због моменталних неповољних политичких околности нису нападне као што су znale да буду. Оне су се притајиле, а могу да оживе оног часа кад им политичке прилике то буду омогућиле.

Илустрације ради навео сам само неке примере великохрватских територијалних претензија на Босну и Херцеговину који су постављани на темељу хрватског државног и историјског права. Међутим, сви настављачи политике Еугена Кватерника и Анте Старчевића, који су своје програме заснивали, како је написао Имбро Игњатијевић Ткалац, „на старим хартијама и на 'виртуалним' територијалним тражбинама”, показали су превелике територијалне апетите. Не треба ни трошити речи да би се доказало да су усташе Анте Павелића читаву своју политику заснивале на хрватском државном и историјском праву. Лице и наличје те политике исказали су се у ратним годинама од 1941. до 1945. на најкрволочнији начин, пред читавом светском јавношћу. Иако је читав свет тим крволштвом био изненађен, пренеражен и згрожен, оно је уследило као логичан исход вековне накарадне и у својој основи болесне политике, која и није могла да учини друго него да створи патолошку мржњу према Србима и да доведе до једног од најстрашнијих геноцида који је свет упамтио.

Овим излагањем доказано је да је и Фрањо Туђман своју политику темељио на хрватском државном и историјском праву, да је планирао да Босну и Херцеговину укључи у саставни део Хрватске, јер је и он „науочио тако мислити”, како је тврдио Стјепан Радић, „да слободне и уједињене Хрватске нема без Босне и Херцеговине”. Са таквом политиком Туђман је загазио у рат да би срушио Југославију и створио велику и независну хрватску државу. Резултат те великохрватске тежње је етнички чиста Хрватска. Стварањем такве државе, без Срба, Хрвати су се примакли ближе остварењу својих геостратешких циљева који се тичу Босне и Херцеговине. Без Срба у Хрватској, Славонији и Далмацији, без тог унутрашњег реметилачког чиниоца, како су их називали, они ће с више снаге а мање сметњи и препрека, и са знатно повољнијим геополитичким положајем кидисати на Босну и Херцеговину, на Србе и Муслимане. Докле год Хрватска и њени политичари буду следили политику хрватског државног и историјског права, они ће настојати да се домогну Босне и Херцеговине, а због тога у региону неће бити мира и стабилности.

Од почетка шездесетих година XIX века до наших дана хрватски политичари, попут: Анте Старчевића, Еугена Кватерника, Ђуре Дежелића, Франа Супила, Јосипа Штадлера, Стјепана Радића, Влатка Мачека, Ивана Пилара, Јосипа Франка, поглавника Анте Павелића, фра Доминика Мандића, Славко Кватерника, Ивана Стеве Крајачића, Фрање Туђмана и многих других мање знаних, нису крили своје намере да у

that the country, as it was and has remained to date, has no possibilities for independent survival and progress as it lacks strategic depth, while its shape resembles, as they used to say, a crescent moon, split sausage, banana, pretzel, loaf of bread with no inner part but only the crust. For Croatia to gain such strategic depth, according to Croatian politicians, it had to incorporate Bosnia and Herzegovina and thus round up its territory. The tactics and plans of creating a large, ethnically pure Croatia that would be religiously unified – under Roman Catholicism, were developed in detail. The present outline contains substantial concrete information and demonstrates what Greater Croatia, desired for centuries, would have looked like. We have tried to present first-class evidence, originating from all Croatian politicians mentioned here and many others, including public personalities, about when and how they justified their requests for the incorporation of Bosnia and Herzegovina into Croatia. In addition, the text contains geographic and ethnic maps showing Bosnia and Herzegovina as part of Croatia. In the conclusion, we have tried to accentuate that greater Croatian tendencies have given rise to constant misunderstandings and conflicts with the Serbs as the Serbian side has also laid claims, notably ethnic, to Bosnia and Herzegovina.

погодном тренутку, под одређеним условима Босну и Херцеговину припоје Хрватској. При таквим настојањима увек су се позивали на хрватско државно и историјско право. Намера да Босну и Херцеговину учине саставним делом Хрватске проистацала је из уверења да Хрватска, Славонија и Далмација имају врло несрећан геополитички положај. Да она, таква каква је била и до данас остала, без стратешке дубине, с изгледом који подсећа, како су говорили, на млад месец, на раскречену кобасицу, на банану, на перец, на хлеб који нема средину, већ само кору, нема могућности за самосталан опстанак и напредак. Да би Хрватска стекла ту стратешку дубину, морала је, по мишљењу хрватских политичара, у свој састав да уклопи Босну и Херцеговину и тако се територијално заокружи. Тактика и планови о стварању велике, етнички чисте и верски – римокатолички јединствене Хрватске разрађени су до појединости. О томе су у овом раду саопштени многи конкретни подаци а показано је и то како би била уређена та вековима жељена Велика Хрватска. У излагању су саопштени прворазредни докази који потичу од свих поменутих и разних других хрватских политичара и јавних личности, о томе кад, како и на који начин су образлагали своје захтеве о припајању Босне и Херцеговине Хрватској. Излагање је допуњено и приложеним географским и етничким картама којима су Босна и Херцеговина укључиване у састав Хрватске. У завршној речи наглашено је да су великохрватске тенденције проузроковале сталне неспоразуме и сукобе са Србима зато што су и са српске стране полагана права, пре свега етничка, на припадност Босне и Херцеговине Србији.

ПРИЛОЗИ

ANNEX

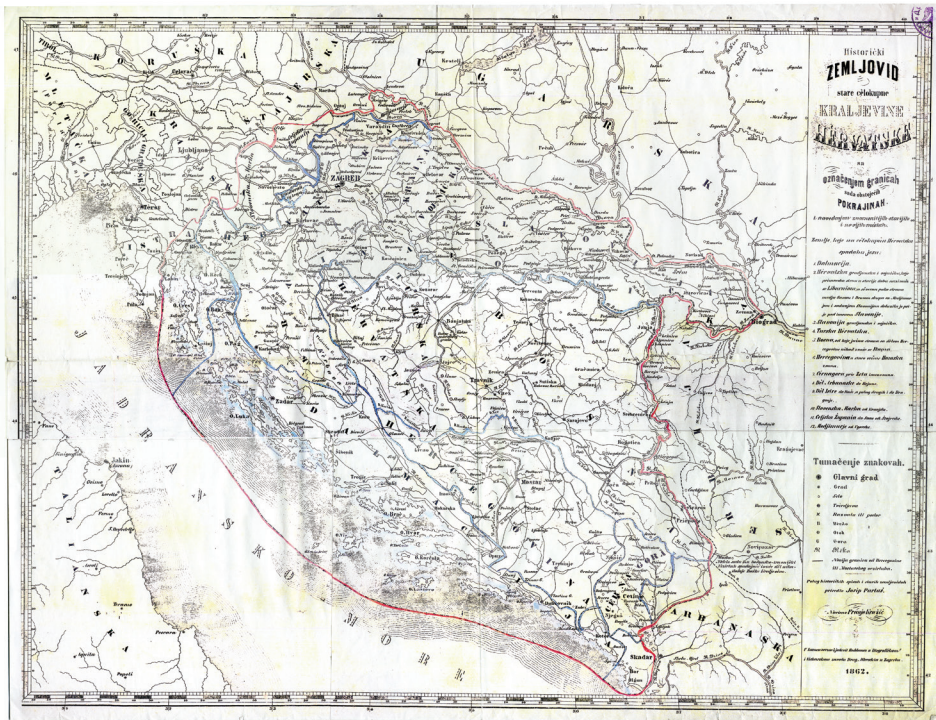


„Првотне хрватске области на југу у VII и VIII столећу”

(Dr Domik Mandić, „Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti”, Chicago–Rim 1973)

“Original Croatian areas in the south in the 7th and 8th centuries”

(Dr Domik Mandić, „Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti”, Chicago–Rome 1973)



„Historički zemljovid stare cjelokupne Kraljevine Hrvatske sa označenjem granica sada postojećih pokrajina” iz 1862. godine Josipa Partaša i Franje Kružića

“Historical map of the entire old Kingdom of Croatia with the designation of borders of the present-day provinces” from 1862 by Josip Partaš and Franjo Kružić



Земљовид с границама будуће Независне Државе Хрватске који је објавио др Анте Павелић 1932. у књизи „La restauration économique des pays danubiens”
 Map with borders of the future Independent State of Croatia published by dr Ante Pavelić in 1932 in the book „La restauration économique des pays danubiens”



Картографски приказ замишљене Независне Државе Хрватске
објављен на поштанској марки 1934. године
Cartographic overview of an imagined Independent State of Croatia
published in a postage stamp from 1934



„Etnografske granice Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji i okolnim zemljama”
 (Nikola Zvonimir Bjelovučić, „Etnografske granice Hrvata i Slovenaca”,
 Dubrovnik 1934)

“Ethnographic borders of the Croats in the Kingdom of Yugoslavia
 and the surrounding countries”
 (Nikola Zvonimir Bjelovučić, „Etnografske granice Hrvata i Slovenaca”,
 Dubrovnik 1934)



Карта Бановине Хрватске Златка Шполјара
 Map of the Banovina of Croatia by Zlatko Špoljar

UNICO ORGAN INDEPENDIENTE DE
COLECTIVIDAD CROATA EN LA
AMERICA DEL SUR

HRVATSKI

JEDINI NEZAVISNI TJEDNIK
HRVATSKIH ISELJEN
U JUENOJ AMER

DOMOBRA

Reflexo y Administr
Calle Yacouba 234
C. F. 21 Avenida 5129
Buenos Aires

77

EUROPA
reducida
junio 1974
unio Pagada

OD. (ARO) XI. BUENOS AIRES 26 LISTOPADA 1939. Br. (No.) 418.

Ostatci ostataka nekoć glavnog Kraljevstva Hrvatskoga

Mačekova banovina

Pogledajte
dobro ovu
kartu

BANOVINA HRVATSKA, dije granice su određene sa sporazumom Mačeka - Cvjetković, predstavljaju ispravni dio karte.

GRANICE HRVATSKIH ZEMALJA označene su na ovoj karti s debelom crtom.

GRANICE SRBIJE, MACEDONIJE I SLOVENIJE označene su na ovoj karti tankom crtom.

Šesta karta pokazuje jasno, da se dr. Vlatko Maček odrekao dijela Banata, Banala i Baranje, sačuvavši dijela Bosna - Hercegovine i Srijema, cijelog Kotoru. U «Banovinu Hrvatsku» nije uključeno također Strigovo, međunarodni kotar, te šumobrani kotar Radivići, koje je svojevremeno suglasno Erzkovdarski diktatoru pripisala Slovenaka (Dravski banovini) samo da čim više uključiti hrvatski narodni teritoriji.

Na ovoj karti nitko označi bivši pataški sandžak kao hrvatski teri-

«BANOVINA HRVATSKA» kako se vidi iz karte, izgleda kao čovjek, kojemu su uvadili utrobu. Svaki pedelj hrvatske zemlje mora biti svatitnje sa svakoga Hrvata i onaj,

Мапа Бановине Хрватске из 1939. године и мапа Велике Хрватске објављена октобра 1939. у листу *Хрватски домобран*, који је излазио у Аргентини

Map of the Banovina of Croatia from 1939 and map of Greater Croatia, published in October 1939 in the *Hrvatski domobran* which was paper in Argentina

NEZAVISNA Država HRVATSKA



Ustaški Poglavnik
Dr. Ante Pavelić
vodja hrvatskog oslobodilačkog
pokreta.



Hrvatski narode!

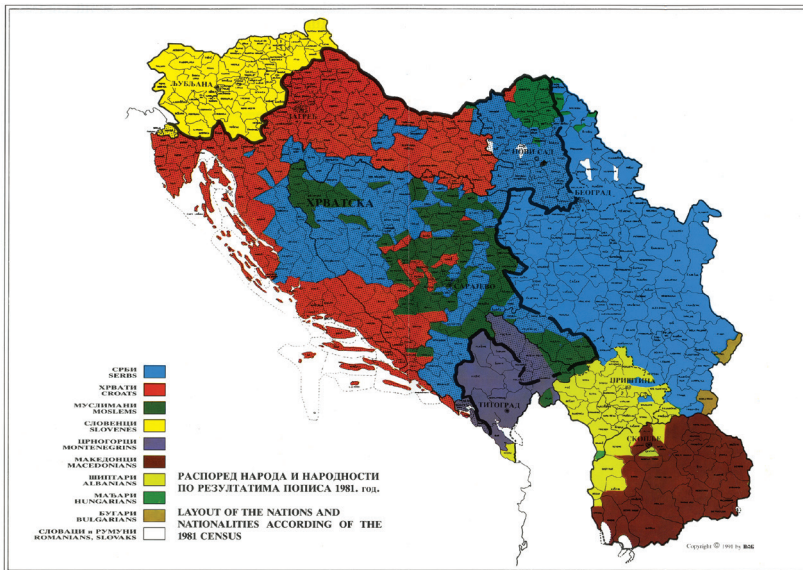
U Novu Europu mora ući Slobodna i Nezavisna Država Hrvatska na čitavom gore označenom NARODNOM i Povjesnom HRVATSKOM području.

Svaranje NEZAVISNE HRVATSKE DRŽAVE zastupati će na mirovnim pregovorima Dr. ANTE PAVELIĆ, ustaški Poglavnik, koji je već pred jedno desetljeće hrvatsku narodnu politiku usmjerio prema - danas pobjedničkoj Italiji i Njemačkoj i koji je JEDINI U STANJU osigurati sretnu budućnost HRVATSKOG NARODA.

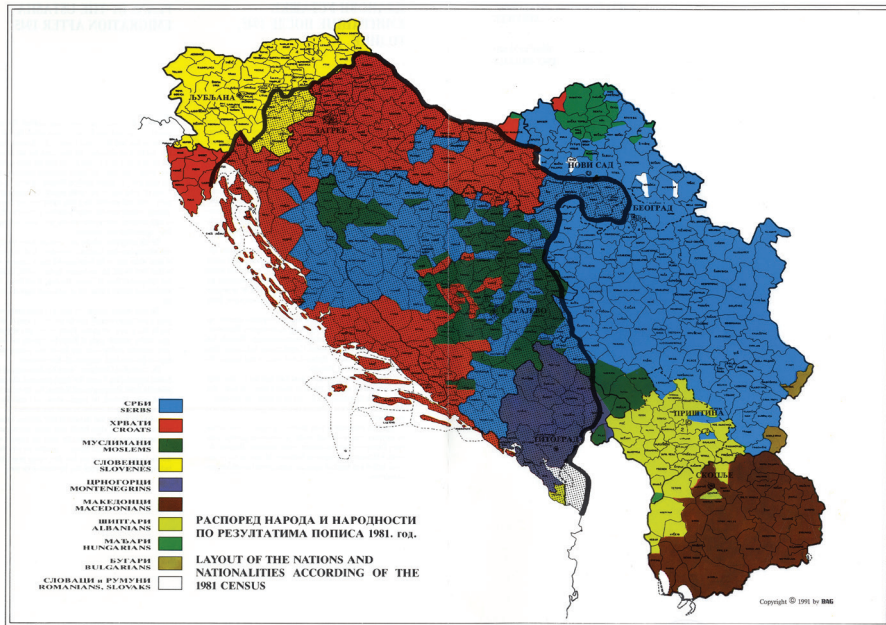
Dajmo sve naše povjerenje Poglavniku Dru ANTI PAVELIĆU!

Илегални летак с мапом будуће Независне Државе Хрватске
који је штампан и ширен у Хрватској 1940. године

Illegal leaflet with the map of the future Independent State of Croatia, printed
and disseminated in Croatia in 1940



Мапа усташке емиграције после 1945. године
 Map of the Ustaša emigration after 1945



Карта Парагине „правашке” Хрватске
 Map of the Party of Rights' Croatia of Paraga

ПОПИС ЛИЧНОСТИ

Аврамов Смиља 95
Avramovski Živko 37
Албрехт Драгутин 99
Андрес Иван 85
Auffenberg-Komarów Moritz 77
Базала Андрија 47
Бакарић Владимир 57
Бакстон 35
Бален Шиме 105
Бах Александар 23, 25, 27
Бјеловућић Никола Звонимир 101
Вобан Ljubo 41, 43
Богданић Томислав 11
Bogdanov Vaso 23
Божић Софија 37, 39
Бошковић Дуда 41, 45
Брант Мирослав 11
Бркић Душан 57
Броз Јосип – Тито 57, 95
Брозовић Далибор 101, 105
Будановић Лајчо 89
Будимир Стипан 11
Буторац Павле 89
Валентић Мирко 11
Werni Sebastian 19
Вилдер Већеслав 41, 45
Vilić Dušan 103
Влашкалин Александар 35
Вуковић Грга 53
Вуковић Јосип – Ђидо 53, 55
Вучић Петар 81, 109, 111, 113
Гај Људевит 19
Гилфердинг Александар 69
Главаш Бранимир 105
Goldštajn Ivo 103, 107, 109
Грабар Китаровић Колинда 61
Grižak Zoran 79
Грмек Мрко 11
Грол Милан 93
Gross Mirjana 27, 67, 71, 75,
Давидовић Љуба 93
Дежелић Ђуро 71, 115
Дежман Миливој 47
Degenčin Marijan 75
Дмитровић Ратко 57
Добрашин Балдо 59
Доминик Мандић 101, 103
Ђидара Маре 11
Ђикић Ivica 111
Ђорђевић Јован 27
Еванс Артур 35
Екмечић Милорад 101
Енгел Јохан Кристиан 71
Жуљић Станко 11
Занантони 77
Звонимир, хрватски краљ 71
Zelić Benedikta 37
Зечевић Момчило 37, 41, 45, 51
Игњатијевић Ткалац Имбро 67, 115
Илић Михаило 47
Илић П. 89
Исус Христ 81, 83
Јагић Ватрослав 71
Јареб Марио 85, 89
Јелачић Јосип 17, 21
Јовановић Јован – Пижон 45, 49,
89, 91

- Јовановић Слободан 33, 47
 Калај Бенјамин 33
 Карађорђевић Александар 39
 Карађорђевић Павле 45, 89
 Karaman Igor 27
 Катанец Миховил 53
 Каше Зигфрид 95
 Кватерник Еуген 37, 57, 69, 115
 Кватерник Славко 95, 115
 Кецмановић Душан 41
 Клаић Вјекослав 71, 97
 Кљаковић Јоза 47
 Копчар Ranko 45, 51, 93
 Kogenić Stjepan 79
 Косановић Сава 41
 Кошутић Аугуст 41
 Крајачић Иван Стево 95, 115
 Крбек Иво 47
 Крестић Василије Ђ. 13, 21, 25, 29,
 31, 57, 69, 73
 Krizman Bogdan 37
 Крлежа Мирослав 99
 Крњевић Јурај 41, 53
 Кружић Фрања 99
 Кршњави Исо 75, 77, 79, 85, 99
 Кукуљевић Сакцински Иван 31
 Кулмер Фрањо 21
 Кушевић Светозар 31
 Kušlan Dragojlo 67
 Ласић Вјекослав 113
 Летица Славен 11
 Лорковић Младен 89
 Мажуранић Иван 29
 Mazzura Šime 75
 Мајков Аполон Александрович 71
 Мандић Доминик 57, 103, 107,
 111, 115
 Манолић Јосип 105
 Марковић Божидар 47
 Марковић Маријан 73
 Марковић Филип 47, 55
 Матијевић Вјекослав 59, 113
 Matijević Zlatko 79
 Мачек Влатко 39, 41, 43, 45, 49, 51,
 53, 55, 59, 61, 89, 91, 93 115
 Мејерхофер Фердинанд 21, 23
 Мештровић Иван 39, 47
 Микавица Дејан 29
 Милетић Светозар 29
 Милишић Радомир 113
 Mužić Ivan 73
 Murgić Božidar 39
 Мургић Стјепан 11
 Мусолини Бенито (Дуче) 55, 95
 Нађ Иван 45
 Назор Владимир 57
 Новак Виктор (Novak Viktor) 29, 89
 Остовић Павле 47
 Павелић Анте 43, 55, 59, 81, 85, 87,
 95, 101, 107, 113, 115
 Павелић Велимир 107
 Павелић Вишња 107
 Pavić Matija 25
 Павић Радован 11
 Павлиновић Миховил 37, 67, 69, 111
 Pavličević Dragutin 67
 Palavršić Ante 37
 Парташ Јосип 99
 Пашић Никола 33, 35
 Пејачевић Ладислав 77
 Перовић Радослав 17
 Петрановић Бранко 37, 41, 45, 51
 Пилар Иван (псеудоними Südland, др
 Јуричић и Florian Lichtträger) 57, 79,
 81, 97, 99, 101, 103, 107, 113, 115
 Pilić Damir 113
 Полит-Десанчић Михаило 29
 Политео Иво 47
 Попов Јелена 51, 57, 63
 Попов Чедомир 51, 57, 63
 Предавец Јосип 3
 Pribićević Svetozar 39
 Протулипац Иво 89
 Радић Антун 97
 Radić Matija 37
 Радић Стјепан 33, 35, 37, 39, 41, 53,
 59, 61, 85, 97, 111, 113, 115
 Радојевић Мира 33, 39, 41, 43, 47,
 49, 53, 55, 91, 93, 95
 Рајачић Јосиф 19, 21, 29
 Рајић Блашко 51, 53
 Рачки Фрањо 27, 71, 73
 Рехберг Јохан 23, 25, 27, 73
 Рузвелт Френклин 47

- Секулић Анте 59
 Ситон Вотсон Роберт Вилијам 41, 43, 45
 Смодлака Јосип 43
 Спахо Мехмед 47
 Станковић Ђорђе 33, 35
 Stančić Nikša 67
 Старчевић Анте 57, 59, 69, 71, 73, 75, 111, 115
 Степинац Алојзије 55, 89
 Стојановић Љуба 93
 Стојановић Никола 47
 Стојков Теодор 93
 Супило Франо 97, 115
 Тартаља Иво 47
 Ткалчевић Адолфо Вебер 31
 Todorigić Boško 103
 Томац Златко 11
 Trogrlić Marko 77
 Трумбић Анте 41, 111
 Туђман Фрањо 57, 59, 101, 103, 105, 107, 109, 111, 113
 Ћано Галеацо 95
 Ћирић Стеван 45
 Ћоровић Владимир 67, 73
 Ћурчин Милан 47
 Форгес Даванцати Роберто 85
 Франк Јосип 77, 79, 115
 Франц Фердинанд 107
 Фрања Јосиф 23, 73
 Hasanbegović Zlatko 77
 Хебранг Андрија 57
 Хитлер Адолф 47, 55
 Хољевац Јанко 107
 Hudelist Darko 105
 Цветковић Драгиша 45, 49, 51, 89, 93
 Сепелић Милко 25
 Човић Боже 11
 Шарић Иван 89
 Шварцемберг Феликс 19
 Шекс Владимир 105
 Šepić Dragomir 27
 Šidak Jaroslav 27, 71
 Шимац Невен 11
 Шмит Енбом Ерих 95
 Шпољар Златко 49
 Штадлер Јосип 77, 79, 99, 115
 Штросмајер Јосип Јурај 23, 25, 27, 73
 Шубашић Иван 55
 Šulek Bogoslav 17
 Šuhaj Mirko 67
 Шушак Гојко 105

Попис личности саставио Мирослав Јовановић, секретар Одбора за историју Срба у Хрватској.

INDEX NOMINUM

Andres Ivan 84
 Auffenberg-Komarów Moritz 76
 Avramovski Živko 36
 Bach Alexander 22, 24, 26
 Backstone 34
 Bakarić Vladimir 56
 Balen Šime 102
 Bazala Andrija 46
 Bjelovučić Nikola Zvonimir 98, 100
 Boban Ljubo 40
 Bogdanov Vaso 22
 Bošković Duda 40, 44
 Brant Miroslav 10
 Brkić Dušan 56
 Broz Josip – Tito 56, 94
 Brozović Dalibor 100, 102, 104
 Budanović Lajčo 88
 Buturac Pavao 88
 Cepelić Milko 24
 Christian von Engel Johann 70
 Ciano Galeazzo 94
 Cvetković Dragiša 44, 48, 50, 88, 92
 Ćirić Stevan 44
 Ćurčin Milan 46
 Ćović Bože 10
 Davidović Ljuba 90, 92
 Derenčin Marijan 74
 Deželić Đuro 70, 114
 Dežman Milivoj 46
 Dobrašin Baldo 58
 Đikić Ivica 110
 Eugen Kvaternik 114
 Ewans Arthur 34
 Forges Davanzati Roberto 84
 Frank Josip 76, 78, 114
 Franz Ferdinand 106
 Franz Joseph 22, 72
 Gaj Ljudevit 18
 Glavaš Branimir 104
 Goldštajn Ivo 102, 104, 106, 108
 Grabar Kitarović Kolinda 58
 Grijak Zoran 78
 Grol Milan 90 (see Грол Милан)
 Gross Mirjana 26, 66, 70, 72
 Hasanbegović Zlatko 76
 Hebrang Andrija 56
 Hilferding Alexander 68
 Hitler Adolf 46, 54
 Holjevac Janko 106
 Hudelist Darko 102
 Ignjatijević Tkalac Imbro 66
 Ilić Mihailo 46
 Jagić Vatroslav 70
 Jareb Mario 84, 86
 Jelačić Josip 16, 20
 Jesus Christ 80, 82
 Jovanović Jovan – Pižon 44, 88
 (see Јовановић Јован – Пижон)
 Jovanović Slobodan 46
 (see Јовановић Слободан)
 Kalaj Benjamin 32
 Karađorđević Aleksandar 38
 Karađorđević Pavle 44, 88
 Karaman Igor 26
 Kasche Siegfried 94
 Katanec Mihovil 52
 Kecmanović Dušan 40

- Klaić Vjekoslav 70, 94
 Kljaković Joza 46
 Končar Ranko 44, 50, 92
 Korenić Stjepan 78
 Kosanović Savo 40
 Košutić August 40
 Krajačić Ivan Stevo 94, 114
 Krbek Ivo 46
 Krestić Vasilije Đ. 12, 24, 56, 72
 (see Крестић Василије Ђ.)
 Krizman Bogdan 36
 Krleža Miroslav 98
 Krnjević Juraj 40, 52
 Kršnjavi Iso 74, 76, 82, 84, 98
 Kružić Franjo 98
 Kukuljević Sakcinski Ivan 30
 Kulmer Franjo 20
 Kulundžić Zvonimir 36
 Kušević Svetozar 30
 Kušlan Dragojlo 66
 Kvaternik Eugen 34, 56, 68, 114
 Kvaternik Slavko 94, 114
 Lasić Vjekoslav 110, 112
 Letica Slaven 10
 Lorković Mladen 86
 Lucić Predrag 104
 Maček Vlatko 38, 40, 42, 44, 48, 50,
 52, 54, 58, 60, 88, 90, 92, 114
 Mandić Dominik 56, 100, 102, 106,
 110, 114
 Manolić Josip 104
 Marković Božidar 46
 Marković Filip 44, 54
 Marković Marijan 72
 Matijević Vjekoslav 58, 112
 Matijević Zlatko 78
 Mažuranić Ivan 28
 Mazzura Šime 74
 Meštrović Ivan 38, 46
 Meyerhof Ferdinand 20
 Miletić Svetozar 28
 Murgić Božidar 38
 Mussolini Benito (Duce) 46, 54, 94
 Mužić Ivan 72
 Nađ Ivan 44
 Nazor Vladimir 56
 Novak Viktor 88
 (see Новак Виктор)
 Ostović Pavle 46
 Palavršić Ante 34
 Partaš Josip 98
 Pavelić Ante 42, 54, 58, 78, 84, 86, 94,
 98, 100, 106, 110, 114
 Pavelić Velimir 106
 Pavelić Višnja 106
 Pavić Matija 24
 Pavić Radovan 10
 Pavličević Dragutin 66
 Pavlinović Mihovil 34, 66, 68, 110
 Pejačević Ladislav 76
 Perović Radoslav 16
 Pilar Ivan (pseud. of Südland, dr Juričić
 and Florian Lichtträger) 56, 78, 96,
 98, 100, 102, 104, 110, 112, 114, 106,
 Pilić Damir 110
 Politeo Ivo 46
 Popov Čedomir 56, 60 (see Попов Ј.)
 Popov Jelena 56, 60 (see Попов Ч.)
 Predavec Josip 32
 Pribičević Svetozar 38
 Protulipac Ivo 88
 Rački Franjo 26, 70, 72
 Radić Stjepan 32, 34, 36, 38, 50, 58,
 60, 84, 94, 110, 112, 114
 Radić Antun 94
 Radić Marija 36
 Radojević Mira 42, 48, 90, 92
 (see Радојевић Мира)
 Rajačić Josif 18, 20, 28
 Rajić Blaško 50, 52
 Rechberg Johann 22, 24, 26, 72
 Roosevelt Franklin D. 46
 Schmidt-Eenboom Erich 94
 Schwarzenberg Felix 18
 Sekulić Ante 58
 Seton-Watson Robert William 38,
 40, 44
 Smodlaka Josip 42
 Stadler Josip 76, 78, 98, 114
 Stančić Nikša 66
 Starčević Ante 56, 58, 68, 70, 72, 80,
 110, 114
 Stepinac Alojzije 52, 88
 Stojanović Ljuba 92
 Stojanović Nikola 46
 Strossmayer Josip Juraj 22, 24, 26, 72

- Supilo Frano 94, 96, 114
 Šarić Ivan 88
 Šeks Vladimir 104
 Šepić Dragovan 26
 Šidak Jaroslav 26, 70
 Šimac Neven 10
 Špoljar Zlatko 48
 Šubašić Ivan 52
 Šuhaj Mirko 66
 Šulek Bogoslav 16
 Šušak Gojko 102
 Tartalja Ivo 46
 Todorović Boško 102
 Tomac Zlatko 10
 Trogrlić Marko 76
 Trumbić Ante 40, 110
 Tuđman Franjo 56, 58, 102, 104, 106,
 108, 110, 112, 114
 Valentić Mirko 10
 Veber Tkalčević Adolfo 30
 Vilder Većeslav 40, 44
 Vilić Dušan 102
 Vlaškalin Aleksandar 34
 Vučić Petar 78, 108, 112
 Vuković Grgo 52
 Vuković Josip – Đido 52
 Werni Sebastian 18
- Zanantoni 76
 Želić Benedikta 34
 Zvonimir king of Croatia 70
 Žuljić Stanko 10
 Аврамов Смиља 94
 Божић Софија 36, 38
 Грол Милан 92
 Дмитровић Ратко 56
 Ђорђевић Јован 26
 Екмечић Милорад 98
 Зечевић Момчило 36, 40, 44, 48
 Илић Предраг 88
 Јовановић Јован – Пижон 44, 48, 88
 Јовановић Слободан 32
 Крстић Василије Ђ. 20, 28, 30
 Мајков Аполон Александрович 70
 Микавица Дејан 28
 Новак Виктор 28
 Пашић Никола 32, 34
 Перовић Радослав 16
 Петрановић Бранко 36, 40, 44, 48
 Попов Јелена 50
 Попов Чедомир 50
 Радојевић Мира 32, 36, 40, 46, 52, 54
 Станковић Ђорђе 32, 34
 Стојков Тодор 92
 Ђоровић Владимир 66, 72

Index nominum compiled by Miroslav Jovanović, secretary of the Committee for the history of Serbs in Croatia.

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

327(4-12)"18/20"

327(497.5)"18/20"

94(4-12)"18/20"

КРЕСТИЋ, Василије Ђ., 1932–

Великохрватске претензије на Војводину, Босну и Херцеговину /
Василије Ђ. Крестић ; [преводацац Татјана Ћосовић]. – Београд : САНУ,
2017 (Београд : Планета принт). – 117 стр. ; 24 см. – (Посебна издања /
Српска академија наука и уметности ; књ. 685. Председништво ; књ. 6)

На спор. насл. стр.: Greater Croatian Pretensions to Vojvodina and Bosnia and
Herzegovina. – Текст на срп. и енгл. језику. – Тираж 1000. – Прилози: стр.
[120–130]. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Регистар.

ISBN 978–86–7025–726–9

а) Међународни односи – Југоисточна Европа – 19в–21в

б) Хрватска – Спољна политика – 19в–21в

COBISS.SR-ID 234497548